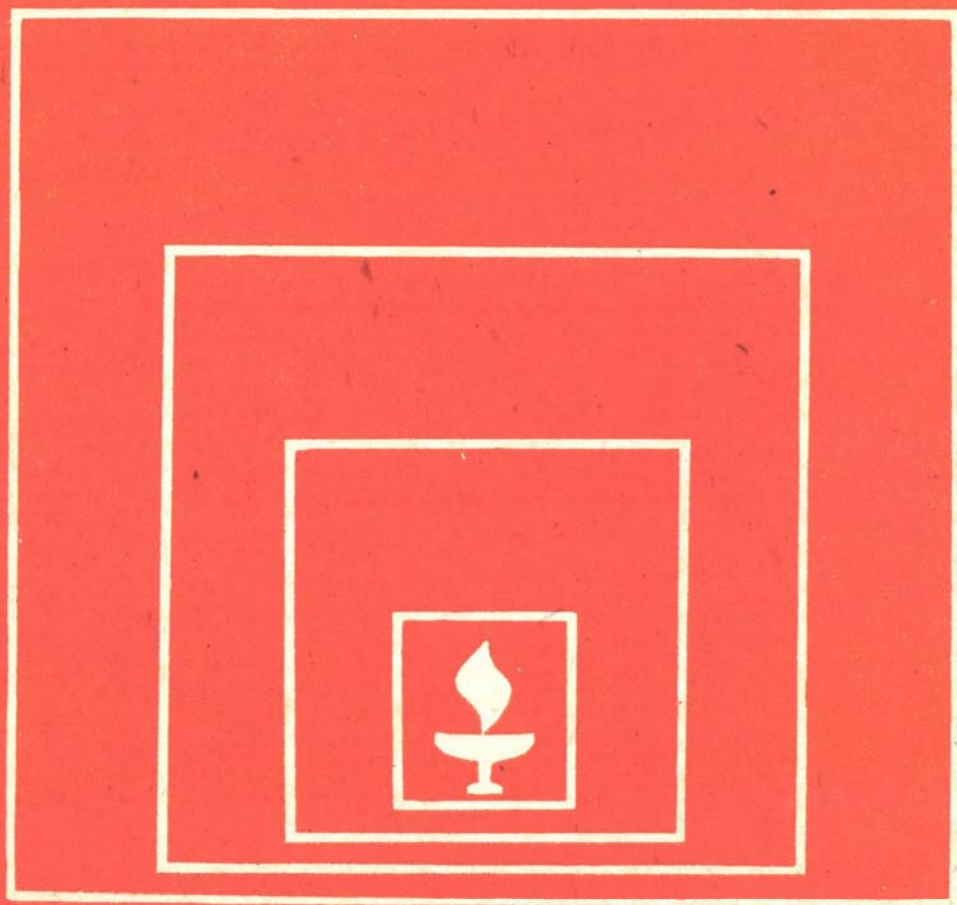

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ

95. ÉVFOLYAM ● 1989

3

ALAPÍTÁSI ÉVE 1861

KERESZTÉNY MAGVETŐ

95. évfolyam • 1989 • 3. szám
Kolozsvár

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Paul Tillich: A hit dinamikája: Mi a hit?	129
Gaal György (közlő): Kelemen Lajos önéletrajzi feljegyzései. 5. rész	142
Dr. George M. Williams: Shinichiro Imaoka (1881—1988)	152
Gaal György: A Dávid Ferenc Egylet és kiadványai. 1. rész.	155
Gyöngyössy János: A nagyajtai unitárius templomerőd	163

SZÓSZÉK — ŪRASZTALA

Pataki András: Istentől kapott örökségünk: a föld	170
Simén Domokos: Sok fegyvere van Istennek	173
Isten a mi szép örökségünk	174
Dancs Lajos: Ki a felebarátom?	176
Ki a mi ellenségünk?	178
Szén Sándor: Fényforrás	180
Bibliai fogalmak	181
Eszmék — gondolatok	183
EGYHÁZI ÉLET, HÍREK	185
KÖNYVSZEMLE	189

Alapítási éve 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkesztő Bizottság: dr. Kovács Lajos (elnök és felelős szerkesztő), dr. Erdő János
(felelős szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád és Szabó Dezső (szerkesztők), Andrási
György és Mikó Lőrinc.

Szerkesztőség: Kolozsvár, December 22 sugárút 9. Telefon: 1 52 71
Postacím: 3400 Cluj, Bulevardul 22 Decembrie nr. 9

PAUL TILLICH

A HIT DINAMIKÁJA*

I. MI A HIT?

1. A HIT MINT VÉGSŐ LÉTÉRDEK (ultimate concern)

A hit a végsőben érdekelt lény állapota; a hit dinamikája az ember végső létérédekének dinamikája. Az ember, mint minden élőlény, sokminden iránt érdekelt, mindenekfelett azok iránt, amelyek igazi létét meghatározzák, ilyen az élelem és az otthon. De más élőlényekkel ellentétben az embernek vannak szellemi természetű — kognitív, esztétikai, társadalmi és politikai érdekei. Ezek közül egyesek sürgetőek, gyakran nagyon is azok, és közülük mindegyik mint a vitális érdek, végsőséget követelhet egy emberi élet vagy egy társadalmi csoport léte számára. Ha végsőséget igényel, az igény elfogadjának teljes átengedését követeli, és teljes beteljesülést ígér, még ha az összes más igényeket alá is kell vetni, vagy visszautasítani annak érdekében. Ha egy nemzeti csoport a nemzet életét és növekedését teszi meg a maga végső érdekének, megköveteli, hogy minden más érdeket feláldozzon, mint a gazdasági jólét, egészség és élet, család, esztétikai és kognitív igazság, igazságosság és humanitás. Századunk szélsőséges nacionalizmusai laboratóriumok annak tanulmányozására, hogy mit jelent a végső létérédek az emberi létezés minden vonatkozásában, beleértve az ember mindennapi életének legkisebb érdekét is. Mindez központosítva van az egyetlen istenségben, a nemzetben — egy olyan istenségben, amely feltétlenül démonnak bizonyul, de amely tisztán mutatja egy végső érdek feltétlen jellegét.

De az egyén végső létérédekének nem csak a feltétlen követelése, hanem a végső beteljesülés ígérete is az, amely a hit aktusában elfogadást nyer. Ennek az ígéretnek tartalma nincs szükségszerűen meghatározva. Kifejezhető határozatlan vagy konkrét szimbólumokban, melyeket nem lehet betű szerint venni, mint valaki nemzetének „nagyságá“-t, amelynek akkor is része marad, ha meghalt is érte, vagy az emberiség meghódítása a „megváltó faj“ által stb. Ezeknek az eseteknek mindegyikében a „végső beteljesülés“ az ígéret, és ebből a beteljesülésből való kizárás fenyeget, ha a feltétlen követelésnek nem engedelmességeknek.

---

* Dynamics of Faith. New York. 1958; 1—29; fordította dr. Erdő János.

Ezzel kapcsolatos példa az a hit, mely az Ószövetség vallásában nyilvánul meg. A végső érdek jellege adva van a követelésben, fenyegetésben és ígéletben. Ennek az érdeknek tartalma nem a nemzet — bár a zsidó nacionalizmus némelykor megpróbálta azzá torzítani —, hanem az igazságosság Istene, akit, mivel ő képviseli az igazságosságot minden ember és minden nemzet számára, egyetemes Istennek, a világegyetem Istenének hívnak. Ő a végső létérdeke minden kegyes zsidónak és ezért az ő nevében hangzik a nagy parancsolat: „Szeressed azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, és teljes erődből“ (5Móz 6,5). Ez az, amit a végső létérdek jelent, és ezekből a szavakból ered a „végső létérdek“ kifejezés. Ezek félreérthetetlenül megállapítják az igazi hit jellegét, a végső létérdek alanyának való teljes átadás iránti követelését. Az Ószövetség tele van parancsokkal, amelyek ennek az önátadásnak természetét konkrétá teszik, és ezzel kapcsolatban tele van ígéretekkel és fenyegetésekkel. Itt vannak a szimbolikus határozatlan-ság ígéretei, jóllehet a nemzeti és egyéni élet beteljesülése köré közpon-tosulnak; és a fenyegetés nem más, mint kizárás az ilyen beteljesülés-ből a nemzeti pusztulás és egyéni katasztrófa által. A hit az Ószövetség embere számára a Jáhvé iránti végső és feltétlen érdek, valamint az iránt, amit ő képvisel követelésben, fenyegetésben és ígéletben.

Egy másik példa — majdnem ellenpélda, de mégis jellemző — a végső érdek mint „siker“, kapcsolatban a társadalmi helyzettel és gazdasági hatalommal. Sok embernek a magasan versenyképes nyugati kultúrában, ez az istene, és aki azt teszi, amit minden végső érdeknek tennie kell: feltétlen átadást követel törvényeinek, még ha annak ára az igazi emberi kapcsolatok személyes meggyőződés és alkotó „eros“ — szeretet — feláldozása. Fenyegetése a társadalmi és gazdasági vereség, és ígérete — meghatározatlan, mint minden ilyen ígélet — az egyén létének beteljesülése. Az ilyen hitnek az összeomlása az, amely jellemzi és vallásilag fontossá teszi a legtöbb jelenkori irodalmat [...] Amikor pedig beteljesül ennek a hitnek ígérete üresnek bizonyul.

A hit a végsőben érdekelt lény állapota. A tartalom végtelenül fontos a hívó ember élete számára, de nem számít a hit formális meghatározásánál. Ez az első lépés, melyet meg kell tennünk azért, hogy a hit dinamikáját megértsük.

2. A HIT, MINT KÖZPONTOSÍTOTT AKTUS

A hit, mint végső létérdek, a teljes személyiség, a lélek legközpont-tibb aktusa. Az ember teljes lénye nem valamely külön részének moz-dulata, vagy különleges funkciója. A hit aktusában minden egyesül. De a hit nem ezek hatásának összefoglalása. Felülemelkedik minden kü-lönleges hatáson épp úgy, mint azok összességén, és döntő hatása van azok közül mindegyikre.

Mivel a hit a személyiségnek mint egésznek aktusa, részt vesz a személyes élet dinamikájában. Ezt a dinamizmust sokféleképpen leírták, különösképpen az analitikus lélektan újabb fejlődésében. Polarítások-ban gondolkozva, feszültségük és lehetséges összeütközésük a legtöbb-jük közös jellegzetességé. Ez teszi a személyiség lélektanát nagyon di-

namikussá és feltételezi a hit dinamikus elméletét, mint amely a személyes aktusok közül a legszemélyesebb. Az analitikus lélektanban az első és döntő polaritás az ún. tudatalatti és tudatos között van. A hit, mint a teljes személyiség aktusa, nem képzelhető el a személyiség struktúrájában levő tudatalatti elemek részvétele nélkül. Ezek mindig jelen vannak, és a hit tartalmát nagy mértékben meghatározzák. De másfelől a hit tudatos aktus, és a tudatalatti elemek csak akkor vesznek részt a hit megalkotásában, ha a személyes központba kerülnek, amely azok fölé emelkedik. Ha ez nem történik meg, ha a tudatalatti erők határozzák meg az értelmi állapotot központosított aktus nélkül, úgy nem keletkezik hit, és helyét a kényszer foglalja el. Mert a hit a szabadság ügye. A szabadság pedig nem több, mint a központosított személyes aktusok lehetősége. A gyakori vitákban, amelyekben hit és szabadság egymással ellentétbe vannak állítva, az a felismerés segíthet, hogy a hit szabad, nevezetesen, hogy a hit a személyiség központosított aktusa. Ebben a tekintetben a szabadság és hit azonosak.

A hit megértésénél fontos a polaritás is aközött, amit Freud és iskolája ego-nak és szuperego-nak nevezett. A szuperego fogalma kétértelmű. Egyfelől az összes kulturális élet alapja, mivel korlátozza a mindig ösztönző libido gátlás nélküli megvalósulását, másfelől megbénítja az ember vitális erőit és ellenszenvet vált ki a kulturális korlátozások egész rendszerével szemben, egyben az értelem neurotikus állapotát hozza létre. Ebből a szempontból a hit szimbólumait úgy tekintik, mint a szuperego kifejezését, vagy konkrétan az atyákép kifejezését, amely a szuperegonak tartalmát ad. A szuperego elégtelen elméletéért a normák és elvek naturalisztikus tagadásáért Freud a felelős. Ha a szuperego nincs megalapozva érvényes elvek által, elnyomó, zsarnok lesz. Ámde a hit, még ha használja is az atya-képet a maga kifejezésére, átfórmálja azt az igazság és igazságosság elvévé, amelyet megvéd még az „atya” ellen is. Hit és kultúra csak akkor hagyható jóvá, ha a szuperego a valóság normáit és elveit képviseli.

Ez vezet ahhoz a kérdéshez, hogy a hit, mint személyes központosított aktus, miképpen kapcsolódik az ember személyiségének racionális struktúrájához, amely megnyilvánul értelmes nyelvében, abban a képességében, hogy ismerje az igazat és cselekedje a jót, a szépség és igazságosság iránti érzékében. Mindez és az a lehetősége, hogy elemezzen, számoljon és érveljen, teszi őt racionális lényvé. Az értelem tágabb fogalma ellenére, tagadnunk kell, hogy az ember lényeges természete azonos értelmének racionális karakterével. Az ember képes arra, hogy az értelem mellett vagy ellen döntsön, képes, hogy az értelem túl teremtsen, vagy hogy az értelem alatt romboljon. Ez a hatalom önmagának hatalma, az ön-összefüggés központja, amelyben lényének minden eleme egyesül. A hit nem valamely racionális funkciójának aktusa, mint ahogy nem a tudatalattinak aktusa, hanem olyan aktus, amelyben lényének mindkét eleme, a racionális és nem-racionális, transzcendál.

A hit, mint a személyiség átfogó és központi aktusa, „ekszztatikus”. Felülmúlja a nem-racionális tudatalatti és a racionális tudat struktúráinak ösztönzéseit. Felülmúlja azokat, de nem rombolja le. A hit ekzztatikus karaktere nem zárja ki annak racionális karakterét, és magában foglal nem-racionális mozzanatokot, anélkül, hogy azonosulna velük. A hit ekzstázisában van egyfajta tudatosság az igazságról és etikai értékekről, valamint elmúlt szeretetekről és gyűlöletekről, konfliktusokról és újraegyesülésekről, egyéni és kollektív befolyásokról. Az ekzstázis

azt jelenti, hogy „valaki önmagán kívül áll“ anélkül, hogy megszűnne önmaga lenni mindazokkal az elemekkel, amelyek a személyi központban egyesülnek.

Ezekben az elemekben egy további polaritás lényeges a hit megértéséhez, és pedig egyfelől a feszültség az ember személyes életének kognitív funkciója és másfelől az érzelem és akarat között. A későbbi fejtegetésben megpróbáljuk kimutatni, hogy a hit értelmének sok elferdítése gyökerezik abban a kísérletben, hogy az említett funkciók közül a hitet egyikhez vagy a másikhoz kössék. Itt meg kell állapítani határozottan, hogy a hit minden aktusában van kognitív állítás, nem egy független tudakozódási folyamat eredményeként, hanem az elfogadás és átadás aktusának elválaszthatatlan elemeként. Ez kizárja azt az elképzelést, hogy a hit a „hinni-akarás“ független aktusának eredménye, amivel valaki a legvégső iránt érdeklődik. A hit nem az akarat alkotása. A hit eksztázisában az akarat, hogy elfogadjon és átadjon, csupán egy elem, de nem az ok. És ez érvényes az érzelemre is. A hit nem érzelmi kitörés; nem ez az eksztázis jelentése. Bizonyos, hogy emóció van benne, mint az ember lelki életének minden aktusában. De az emóció nem alkot hitet. A hitnek van kognitív tartalma, és van az akaratnak is aktusa. A hit minden elem egysége a központosított énben. Természetesen minden elemnek a hit aktusában való egysége nem akadályozza meg az elemek egyikét vagy másikat abban, hogy uralkodó legyen a hitnek valamely különleges formájában. A hit jellegén uralkodik, de nem teremti a hit aktusát.

Ez egyben válasz is a hit lehetséges lélektanának kérdésére is. Minden, ami az ember személyes lényében történik, a lélektan tárgya lehet. És igen fontos mind a vallásfilozófus és mind a gyakorló lelkész számára tudni: hogyan ágyazódik a hit aktusa a lélektani folyamatok teljességébe. De szemben a hit lélektanának igazolt és kívánatos formájával, van egy másik, mely megpróbálja a hitet a félelemből levezetni. Ennek a módszernek az a feltételezése, hogy a félelem vagy valamely más, amiből a hit származik, sokkal eredetibb és alapvetőbb, mint a hit. Ezt a feltételezést azonban nem lehet bizonyítani. Ellenkezőleg, be lehet bizonyítani, hogy abban a tudományos módszerben, amely ilyen következtetésekhez vezet, a hit már hatóerő! A hitnek azért van előnye minden másból való származtatási kísérlettel szemben, mert azok a kísérletek maguk is a hiten alapulnak.

3. A HIT FORRÁSA

Leírtuk a hit aktusát és a személyiség dinamikájával való kapcsolatát. A hit a személyes én teljes és központosított aktusa, a feltétlen, végtelen és végső létérdek aktusa. Felvetődik a kérdés: mi a forrása ennek a mindent felölelő és mindent felülmúló létérdeknek? A „létérdek“ szó a kapcsolat két oldalára mutat: aki érdekelt és az ő érdeke közötti kapcsolatra. Mindkettő tekintetében el kell képzelnünk az ember helyzetét önmagában és az ő világában. Az ember végső létérdekének valósága feltár valamit a lényéről, nevezetesen, hogy képes felülmúlni mindennapi élete relatív és múlandó tapasztalatainak folyá-

sát. Az ember tapasztalatai, érzései, gondolatai meghatározottak és végesek. Nemcsak jönnek és mennek, hanem tartalmuk a véges és feltételes érdek, kivéve hogyha azok feltétlen érvényességre emelkednek. De ez előre feltételezi ennek általános lehetőségét, előre feltételezi a végtelenség elemét az emberben. Az ember képes megérteni egy közvetlen személyes és központi aktusban a végső, a feltétlen, az abszolút, a végtelen értelmét. Egyedül ez teszi a hitet emberi lehetőséggé.

Az emberi lehetőségek olyan erők, melyek a megvalósulás felé ösztönöznek. Az embert a hitre buzdítja végtelen tudatossága, amelyhez tartozik, de amely nem tulajdona. Elvont kifejezés szerint az, ami konkrétan mint a „szív nyugtalansága“ jelenik meg az élet folyásában.

A feltétlen érdek, vagyis a hit, a feltétlenről való érdek. A végtelen szenvedély, amilyennek a hitet leírtuk, a végtelenért való szenvedély. Vagy első kifejezésünket használva, a végső létérdek nem más, mint a végsőként megtapasztalt érdek. Ezen az úton a hit szubjektív értelmétől, mint a személyiség központosított aktusától, objektív értelméhez fordultunk, hogy mit jelent a hit aktusa. Elemzésünk e pontjánál nem segít ha azt mondanók, hogy a hit aktusának értelme az „Isten“ vagy „istenség“. Itt azt kérdezzük: az Isten-eszmében mi alkotja az istenséget? A felelet: a feltétlen és végső elem! Ez az istenség minőségéhez vezet el. Ha ezt így látjuk, érthető, miért van az, hogy minden dolog „mennyben és földön“ végsőséget kapott az ember vallástörténelmében. De azt is megérthetjük, hogy egy kritikai elv volt és van munkában az ember vallásos öntudatában, nevezetesen az, amely valóban a végső, szemben azzal, ami igényli, hogy végső, de csak előzetes, átmeneti véges.

A „végső létérdek“ kifejezése egyesíti a hit aktusának szubjektív és objektív oldalát, a „fides qua creditur“-t (hit, amely által valaki hisz) és a „fides quae creditur“-t (hit, amelyet hisznek). Az első klasszikus kifejezése a személyiség központosított aktusának, a végső létérdeknek. A második klasszikus kifejezése annak, amely felé ez az aktus irányul, maga a végső, mely isteni szimbólumaiban nyer kifejezést. Ez a megkülönböztetés nagyon fontos, de mégsem végső fontosságú, mert az egyik oldal nem létezhet a másik nélkül. Nincs hit tartalom nélkül, amely felé irányul. A hit aktusában mindig van valami jelentés. És nincs út a hit tartalmának megszerzésére kivéve a hit aktusában. Sokat beszélnek az isteni lényegről, de ha nem a végső érdek állapotában, akkor az értelmetlen. Mert az, amit a hit aktusán értünk, nem közelíthető meg más úton, mint a hit aktusa által.

Az olyan kifejezésekben mint: végső, feltétlen, végtelen, abszolút, a szubjektív és objektív közötti különbséget győzzük le. A hit aktusának végső volta és a végső, amit a hit aktusában értünk, egy és ugyanaz. Ez az, amit a misztikusok szimbolikusan fejeznek ki, amikor azt mondják, hogy Istenről való ismeretük tulajdonképpen az Istennek önmagáról való ismerete, és ezt fejezi ki Pál apostol, amikor azt mondja: hogy ő úgy fog ismerni, amint ő ismertetik, ti. Isten által (1Kor 13 r.). Isten soha nem lehet objektív anélkül, hogy szubjektív ne lenne! Még a hathatós imádság sem lehetséges Pál apostol szerint (Róm 8. r.) Isten mint lélek nélkül, aki bennünk imádkozik. Ugyanez a tapasztalat elvont módon kifejezve, azt jelenti, hogy a megszokott szubjektív-objektív szkéma eltűnik a végső, a feltétlen megtapasztalásában. A hit aktusában az, ami ennek az aktusnak forrása, a szubjektív és obje-

tív közötti különbségen túl van. Jelen van mindkettőként és mindket-
től túl.

A hitnek ez a karaktere kiegészítő kritériumot nyújt az igaz és ha-
mis végsőség megkülönböztetéséhez. A véges, amely végtelenséget igé-
nyel anélkül, hogy azzal rendelkezne (pl. nemzet vagy siker) nem ké-
pes felülmúlni a szubjektív-objektív skémát. Megmarad objektívnek,
amelyre a hívő mint szubjektívra tekint. Megközelítheti azt mindennapi
tudással, és általános gondozásnak vetheti alá. Természetesen sok fo-
kozat van a hamis végsőségek végtelen birodalmában. A nemzet köze-
lebb van az igazi végsőséghez, mint a siker. Nacionalista eksztázis olyan
helyzetet teremthet, melyben a szubjektív majdnem elnyeli az objek-
tív. De egy idő után a szubjektív ismét felszínre jön, gyökeresen és
teljesen kiábrándulva, és a nemzetre szkeptikus, megfontoló módon te-
kintve, igazságtalant cselekszik még a maga igazolt igényeivel szemben
is. Minél bálványozóbb egy hit, annál kevésbé képes áthidalni a szub-
jektív és objektív közötti szakadékot. Mert ez a különbség az igaz és
bálványozó hit között. Az igaz hitben a végső létérdek az igazán végső
iránti érdek, míg a bálványozó hitben az előzetes, véges valóságok emel-
tetnek a végsőség rangjára. A bálványozó hit elkerülhetetlen követke-
zménye az „egzisztenciális csalódás“, mely behatol az ember igazi léte-
zésébe! Ez a bálványozó hit dinamikája; a hit mint olyan a személyi-
ség központosított aktusa; de ez a központosító pont többé-kevésbé a
periférián van, és ezért az ilyen hit aktusa a központ elvesztéséhez
és a személyiség széteséséhez vezet. A bálványozó hit eksztatikus karak-
tere ezt a következményt csak egy bizonyos ideig rejtheti el. De végül
is nyilvánosságra kerül.

4. A HIT ÉS A SZENT DINAMIKÁJA

Aki a hit körébe lép, az élet szentélyébe lép be. Ahol hit van, ott
jelen van a szentséges tudatossága. Úgy tűnik, hogy ez ellentmond mind-
annak, amit a bálványozó hitről mondtunk. De nem mond ellent a
bálványozásról alkotott elemzésünknek, csupán a népi értelemben vett
„szent“ szó használatának. Ami valakinek végső létérdeke, az végül
szent lesz. A szent tudatossága az isteni jelenlétnek a tudatossága,
nevezetesen a mi végső létérdekünk tartalma. Ez a tudatosság nagyszerű
formában nyer kifejezést az Ószövetségben, a pátriárkák és Mózes láto-
másaitól kezdve a nagy próféták és zsoltárirók megrázó tapasztalatáig.
Ez olyan jelenlét, amely titokzatos marad a külső megjelenés ellenére,
vonzó és megrémítő funkciót gyakorol azokkal szemben, akik találkoznak
vele. Rudolf Otto klasszikus munkájában, „A szentséges“-ben írta
le ezt a két funkciót, mint a szentnek vonzó és megrémítő jellegét. (Otto
terminológiája szerint: *mysterium fascinans et tremendum*.) Mindkettő
megtalálható az összes vallásokban, mert ez az út, amelyen az ember
végső létérdekének ábrázolásával mindig találkozik. A szent ezen két
hatásának oka világos, ha látjuk a szent megtapasztalásának kapcsolatát
a végső létérdek tapasztalatával. Az emberi szív keresi a végtelent, mi-
vel ez az, ahol a véges megpihenni akar. A végtelenben saját megvaló-
sulását látja. Ez az oka az eksztatikus vonzásnak, melyben a végsőség

nyilvánul meg. Másfelől, ha a végsőség megnyilatkozik és a maga vonzását gyakorolja, az ember egyben felfogja a véges végtelen távolságát a végtelentől, és ebből következően a negatív ítéletet minden véges kísérlet felett, amely a végtelent akarja elérni. Az isteni jelenlétében megsemmisült lét érzése mély kifejezése az ember és a szent kapcsolatának. Ez benne van a hit minden eredeti cselekedetében, a végső létérdek minden állapotában.

A szentségesnek ez az eredeti és igazolt jelentése kell hogy helyettesítse a szó jelenlegi torzított használatát. A „szent“ fogalmát sokan azonosítják az erkölcsi tökéletességgel, különösképpen egyes protestáns csoportok. Ennek a torzításnak történeti okai új belátást engednek a hit és a szentséges természetébe. Eredetileg a szent jelentette azt, ami a dolgok és tapasztalatok mindennapi világától távol van és elválasztott a véges kapcsolatok világától. Ez az oka, amiért az összes vallásos kultuszok a szent helyeket és cselekményeket elválasztották minden más helytől és cselekménytől. A szentélybe való belépés a szentbe való belépést jelenti. Itt a végtelenül távoli önmagát közelinek és jelenlevőnek mutatja, anélkül, hogy távolságát elveszítené. Ezért nevezték a szentet „egészen más“-nak, nevezetesen másnak mint a dolgok mindennapi folyása, vagy másnak, mint a világ, melyet az alany és a tárgy közötti különbség határoz meg. A szent felülmúlja ezt a világot; ez a misztériuma és megközelíthetetlen jellege. A feltétlen megközelítésének nincs feltételes útja: a végtelen elérésének nincs véges útja.

A szent misztérium jellege kétértelműséget teremt az ember tapasztalatában. A szent megjelenhetik mint alkotó és mint romboló. Vonzó eleme lehet alkotó és romboló (utalva a nacionalista bálványimádás magával ragadó jellegére), és a megrémítő és elpusztító elem szintén lehet romboló és alkotó (mint pl. Siva vagy Kali kettős funkciója a hindu vallásos gondolkodásban). Ez a kettősség, melynek nyomait megtaláljuk az Ószövetségben, tükröződik a vallásokban és látszólagos vallásokban, a rituális vagy látszólagos rituális cselekményekben, melyek erősen kétértelműek. Ez a kettősség nevezhető isteni-démoninak, ahol az istenit az alkotó elem győzelmé jellemzi a szent romboló lehetősége felett, és a démonit, amelyet a romboló elem győzelmé jellemez a szent alkotó lehetősége felett. Ebben a helyzetben, mely legjobban érthető az Ószövetség prófétái vallásában, küzdelem folyt a szentben levő démoni-romboló elem ellen. És ez a küzdelem annyira eredményes volt, hogy a szent fogalma megváltozott. A szentség igazságosság és igazság lesz. Ez pedig alkotó és nem romboló. Az igazi áldozat nem más, mint a törvény iránti engedelmesség. Ez az a gondolkodás, mely végül is a szentségesnek az erkölcsi tökéletességgel való azonosítása. Amikor ezt elérjük, a szentséges elveszíti az „elválasztott“, „transzcendens“, „vonzó“, „megrémítő“, „egészen más“ értelmét. Mindezek eltűnnek, és a szent erkölcsileg jó és logikailag igaz lesz. Megszűnik szent lenni a szó eredeti értelmében. Összegezve ezt a fejlődést, azt mondhatjuk, hogy a szent eredetileg az alternatív jó és gonosz alatt van, vagyis isteni és démoni; és hogy a démoni lehetőség csökkentésével a szent jelentésében átalakul, vagyis racionális lesz, és azonos az igazzal és a jóval; és hogy az eredeti jelentését újra fel kell fedezni.

A szentnek ez a dinamikája megerősíti azt, amit a hit dinamikáiról mondtunk. Különbséget tettünk az igaz és a bálványozó hit között. A szent, mely démoni vagy végső fokon romboló, azonos a bálványozó hit tartalmával. A bálványozó hit még hit. A szent, mely démoni, még

szent. Ez az a pont, ahol a vallás kétértelmű jellege a legláthatóbb, és a hit veszélyei a legvilágosabbak: a hit veszélye a bálványozás, és a szent kétértelműsége a démoni lehetősége. Ami végső létérdekünk, megsemmisíthet minket, de meg is gyógyíthat. De nélküle sohasem lehetünk.

5. HIT ÉS KÉTSÉG

Most visszatérünk a hitnek, mint az emberi személyiség központosított és egész aktusának teljesebb leírásához. A hit aktusa egy véges lény aktusa, akit a végtelen megragadott és maga felé fordított. Véges aktus annak minden korlátjával, és olyan aktus, melyben a végtelen a véges korlátjain túl vesz részt. A hit annyiban bizonyos, amennyiben ez a szent megtapasztalása. De a hit bizonytalan, amennyiben a végtelent, amelyhez kapcsolódik, egy véges lény fogadja be. Ezt a hitben levő bizonytalansági elemet nem lehet eltávolítani, azt el kell fogadni. És az a hitben levő elem, amely ezt elfogadja, a bátorság. A hit magában foglalja a közvetlen tudatosság elemét, mely bizonyosságot és egy bizonytalansági elemet nyújt. Ezt elfogadni: bátorság. A bizonytalanság bátor állapotában mutatja meg a hit a maga dinamikus jellegét.

Ha megpróbáljuk leírni a hit és bátorság viszonyát, a bátorságnak egy tágabb fogalmát kell vizsgálnunk azzal szemben, amely általában használatos. A bátorság, mint a hitnek egy eleme, a lét merész önállítása a „nemlét“ erőivel szemben, amelyek minden véges örökségét képezik. Ahol merészség és bátorság van, ott jelen van a bukás lehetősége is. És a hit minden aktusában ez a lehetőség jelen van. A kockázatot vállalni kell. Bárkinek, ha végső létérédekének a nemzetet teszi, bátorságra van szüksége, azért, hogy ezt az érdeket fenntartsa. Egyedüli biztos a végsőség, mint végsőség, a végtelen szenvedély mint végtelen szenvedély. Ez egy olyan valóság, mely adott az én saját természetében. Anynyira közvetlen és kétségen túl levő, mint az én viszonya az énhez. Ez az én a maga én-transzcendens minőségében. De nincs ilyen bizonyosság a mi végső létérédekünk tartalmát illetően, legyen az nemzet, siker, egy Isten vagy a Biblia Istene: ezek mind közvetlen tudatosság nélküli tartalmak. Elfogadásuk, mint végső érdek ügye kockázat, és ezért a bátorság aktusa. Kockázat áll fenn, ha arról, amit úgy tekintettünk mint a végső létérédek ügye, bebizonyosodik, hogy csak egy előzetes és átmeneti érdek ügye, mint pl. a nemzet. A hit kockázata a végső létérédekét illetően, valójában a legnagyobb kockázat, melyet az ember vállalhat. Mert ha bebizonyosodik, hogy tévedés, akkor az ember életének értelme összeomlik; az ember megadja magát, beleértve az igazságosságot és az igazat szemben azzal, ami nem érték. Az ember személyi központját veti el annak lehetősége nélkül, hogy esélye lenne visszanyerésére. A kétségbeesés reakciója azokban az emberekben, akik nemzeti követelményeik bukását tapasztalták, megcáfolhatatlan bizonyítéka a nemzeti érdekük bálványimádó jellegének. Ez kikerülhetetlen eredménye a végső érdeknek, amelynek alanya nem végső. És ez a kockázat, amelyet a hitnek vállalnia kell; ez az a kockázat, amely elkerülhetetlen, ha egy véges lény önmagát állítja. A végső létérédek nem más, mint végső kockázat és végső bátorság. Nem kockázat és nem igényel bátorságot ma-

gára a végsőségre való tekintettel. De kockázatot és bátorságot követel, ha egy konkrét érdeket állít. Minden hitnek önmagában van egy konkrét eleme. Érdekelte valamiben vagy valakiben. De az a valami vagy valaki nem bizonyulhat végsőnek. Ekkor a hit sikertelenség a maga konkrét kifejezésében, bár nem sikertelen az abszolút tapasztalásban. Egy isten eltűnik, az istenség marad. A hit kockáztatja a konkrét istennek az eltűnését, akiben hisz. Jóllehet hogy az Isten eltűnésével a hívő ember összetörik anélkül, hogy képes lenne helyreállítani központosított énjét végső létérdeke új tartalmán keresztül. Ez a kockázat nem különíthető el a hitnek egyetlen aktusától sem. Csak egyetlen pont van, mely nem kockázat, hanem a közvetlen bizonyosság dolga, és itt van az emberi lény nagysága és fájdalma: nevezetesen az ember állapota, végessége és a lehetőségi végtelensége között.

Mindez határozottan kifejeződik a hit és kétség viszonyában. Ha a hitet úgy értjük, mint elhívését valaminek ami igaz, a kétség összeférhetetlen a hit aktusával. Ha a hitet úgy értjük, mint végső létérdeket, a kétség abban szükséges elem. Ez a hit kockázatának a következménye.

A kétség, mely hozzátartozik a hithez, nem a tényekkel és konklúziókkal kapcsolatos kétség. Nem ugyanaz a kétség, mely a tudományos kutatás életető eleme. Még a legortodoxabb teológus sem tagadja a módszeres kétség jogát az empirikus vizsgálatban, vagy a logikus dedukcióban. Egy tudós, aki azt mondáná, hogy egy tudományos elmélet túl van minden kétségen, abban a pillanatban megszűnne tudomány lenni. Ő maga hiteti, hogy az elméletben bízni lehet gyakorlati célból. Ilyen hit nélkül az elmélet technikai alkalmazása nem volna lehetséges. A cselekedetre elégséges ha a hitnek pragmatikus bizonyosságot tulajdoníthatunk. Ebben az esetben a kétség az alapját alkotó elmélet előzetes jellegére mutat.

A kétségnek van egy más faja is, melyet szkeptikusnak nevezhetünk, ellentétben a tudományos kétséggel, melyet módszeresnek hívhatunk. A szkeptikus kétség az ember magatartása minden hiedelemmel szemben, az érzéki tapasztalatoktól a hitvallásokig. Ez a szkeptikus kétség inkább magatartás, mint állítás. Mert mint állítás önmagával ütközik össze. Még az az állítás is, hogy az ember számára nincs lehetséges igazság, a szkeptikus elv alapján megítélve, mint állítás, nem állhat fenn. Az igazi szkeptikus kétség nem használja az állítás formáját. Olyan magatartás, mely valójában bármilyen bizonyosságot elutasít. Ezért nem lehet logikusan megcáfolni. Magatartását állítása nem alakítja át. Az ilyen magatartás szükségszerűleg vezet vagy a kétségbeeséshez, vagy a cinizmushoz vagy mindkettőhöz. És gyakran, ha ez az alternatíva türehetetlen lesz, a közömbösséghez vezet és ahhoz a kísérlethez, hogy teljes érdektelen magatartást fejlesszen ki. Mivel az ember az a lény, aki lényegileg érdekelt a létét illetően, egy ilyen menekülés végül is elbukik. Ez a szkeptikus kétség dinamikája. Ennek van egy tudósító és felszabadító funkciója, mindamellett megakadályozhatja a központosított személység fejlődését. Személység ugyanis hit nélkül nem lehetséges. A szkeptikus kétségbecsése az igazságot illetően mutatja, hogy az igazság még mindig az ő végtelen szenvedélye. A cinikus fölénye minden konkrét igazsággal szemben azt bizonyítja, hogy az igazságot még komolyan veszi és a végső létérdek kérdésének befolyását erősen érzi. A szkeptikus, amennyiben komolyan szkeptikus, nincs hit nélkül, még ha annak nincs is konkrét tartalma.

A kétség, mely benne van a hit minden aktusában, nem módszeres, sem szkeptikus kétség. Ez az a kétség, mely minden kockázatot kísér. Nem a tudós állandó kétsége, és nem a szkeptikus múlandó, ideiglenes kétsége, hanem annak a kétsége, aki érdekelt egy konkrét tartalom iránt. Nevezhetjük egzisztenciális kétségnek, szemben a módszeres és szkeptikus kétséggel. Ez nem teszi kérdés tárgyává, hogy egy sajátos állítás igaz-e vagy hamis. Nem utasítja el a konkrét igazságot, de tudatában van a bizonytalanság eleme jelenlétének minden egzisztenciális igazságban. Ugyanakkor a hitben levő kétség elfogadja ezt a bizonytalanságot és magába foglalja a bátorság aktusában. A hit bátorságot tartalmaz. Éppen ezért tartalmazhat kétséget is önmagáról. Természetesen a hit és bátorság nem azonosak. A hitnek más elemei is vannak a bátorság mellett, és a bátorságnak más funkciói a hit állításán túl. Mindazonáltal egy olyan cselekedet, melyben a bátorság elfogadja a kockázatot, a hit dinamikájához tartozik.

A hitnek ez a dinamikus fogalma úgy tűnik, nem ad helyet annak a nyugalmas megerősítő bizalomnak, melyet az összes nagy vallások dokumentumaiban találunk, beleértve a kereszténységet is. A hit dinamikus fogalma a hit szubjektív és objektív oldala fogalmi analízisének az eredménye. Semmiféle formában nem az értelem aktualizált állapotának a leírása. A szerkezet elemzése nem jelenti a dolgok állapotának a leírását. A kettőnek az összezavarása sok félreértés és tévedés forrása az élet összes területein. Egy példa, melyet az aggodalommal kapcsolatos vitából veszünk, tipikus erre a zavarra nézve. Az aggodalom, mint valaki végességének a tudatossága, néha bírálat tárgyát képezi, mint amely nem igaz az értelem szempontjából. Az aggodalom — azt mondják — különleges feltételek között jelenik meg, de az ember végességének nem mindig jelenlevő velejárója. Természetesen az aggodalom, mint intenzív tapasztalat meghatározott feltételek következtében jelenik meg. De a véges élet alapvető szerkezete az az egyetemes feltétel, mely az aggodalom megjelenését különleges feltételek alatt lehetővé teszi. Hasonlóképpen a kétség nem állandó tapasztalat a hit aktusában. Ámbár mint elem mindig jelen van a hit szerkezetében. Ez a különbség a hit és a közvetlen felfogó vagy logikus jellegű bizonyíték között. Nincs hit egy belső „annak ellenére“, és önmaga bátor állítása nélkül a végső létérdek állapotában. A kétségnek ez a belső eleme felszínre tör különleges egyéni és társadalmi feltételek között. Ha a kétség megjelenik, azt nem kell úgy tekinteni, mint a hit tagadása, hanem mint egy olyan elem, amely mindig volt és jelen lesz a hit aktusában. Az egzisztenciális kétség és hit ugyanazon valóságnak, a végső létérdek állapotának pólusai.

A hit és kétség szerkezetébe való belátásnak rendkívül gyakorlati fontossága van. Sok keresztény, valamint más vallásos csoportok tagjai, aggodalmat, bünt és kétségbeesést éreznek a hit elvesztése miatt. De a komoly kétség a hit megerősítéséhez vezet. Jelzi a létérdek komolyságát és feltétlen jellegét. Ez vonatkozik azokra is, akik mint az egyház jövőbeli vagy jelenlegi lelkészei nemcsak tudományos kétséget tapasztalnak a hitelvi tételekkel kapcsolatban, — ez éppen olyan szükséges és folytonos, mint ahogy a teológia is állandó szükség —, de egzisztenciális kétséget tapasztalnak egyházunk tanításával kapcsolatban is, mint pl. Jézus nevezhető-e Krisztusnak. A kritérium, mely szerint meg kell önmagukat ítélni, nem más, mint létérdekük komolysága és végsősége, hitük és kétségük tartalmával kapcsolatban.

Az utolsó megjegyzések a hitről és kétségről a hitvallásokkal kapcsolatban, azokhoz a problémákhoz vezetnek, melyek általában uralkodók a népi gondolkodásban a hittel kapcsolatos vitában. A hitet a maga hitelvi megfogalmazásában: vagy hivatalos dogmatikus kifejezéseiben fogják fel. Inkább szociológiai keretében, nem pedig karakterében mint személyes aktusnak. Ennek az állásfoglalásnak történelmi okai világosak. Az autonóm értelem egy speciális hit doktrinális megszövegezéseinek nevében történő kulturális és vallási elnyomásának periódusait a következő nemzedékek emlékezetben tartják. A lázadó autonómia élet-halál küzdelme a vallási elnyomás erőivel mély sebet hagyott „a kollektív tudatalattiban“. Ez még a jelenben is igaz, amikor az az elnyomás, mely a középkorban és a vallásos háborúk idején létezett, már a múlté. Azért nem hiábavaló megvédeni a hit dinamikus fogalmát azon vád ellen, hogy az a vallási elnyomás és ortodoxia új formáihoz vezetne vissza. Természetesen, ha a kétséget a hit benső elemének tekintjük, akkor az emberi értelem autonóm kreativitását semmi módon nem korlátozhatjuk. De valaki kérdezheti, hogy a hitnek ez a fogalma nem összeférhetetlen-e a „hit közösségével“, amely döntő valóság az összes vallásokban? A hit dinamikus eszméje nem egy kifejezése a protestáns individualizmusnak és humanista autonómiának? A hit közössége — pl. egyház — elfogadhat-e olyan hitet, mely magában foglalja a kétséget, mint benső elemet, és a kétség komolyságát a hit kifejezésének nevezi? És még, ha megengedhet is egy ilyen állásfoglalást tagjainak, hogyan engedheti meg ugyanazt a vezetőinek?

A feleletek ezekre a gyakran szenvedélyesen feltett kérdésekre sokoldalúak és bonyolultak. A jelenben azt kell világosan megállapítanunk, hogy a hit aktusa, mint az ember szellemi életében minden aktus, a nyelvtől, következésképpen a közösségtől függ, mert a nyelv csak a szellemi lények közösségében élő. Nyelv nélkül nincs hit aktus, nincs vallásos tapasztalat! Ez vonatkozik a nyelvre általában és a speciális nyelvre az ember szellemi életének minden funkciójában. A vallásos nyelv, a szimbólum és a mítosz nyelve a hívek közösségében létesül és e közösségen kívül teljesen nem érthető meg. De a közösségen belül a vallásos nyelv lehetővé teszi, hogy a hit aktusának konkrét tartalma legyen. A hitnek szüksége van saját nyelvre, éppen úgy mint a személyiség minden aktusának; nyelv nélkül vak lenne, nem irányulna egy tartalom felé, nem lenne tudata önmagáról. Ez az oka a hit közössége jelentőségének. Az ember csak mint egy ilyen közösség tagja bírhat tartalommal végső létérdeke számára. Csak a nyelv közösségében valósíthatja meg az ember hitét.

De most valaki megismételheti a kérdést: ha nincs hit közösség nélkül, nem szükséges-e, hogy a közösség megfogalmazza hitének tartalmát határozott formában mint egy hitvallási nyilatkozatot, és követelje, hogy a közösség minden tagja elfogadja azt? Bizonyára ilyen módon jöttek létre a hitvallások. Ez az oka dogmatikus és legális megállapításuknak! De ez nem magyarázza meg a közösségi hit kifejezéseinek rendkívüli hatalmát a csoportok és egyének fölött, nemzedékről-nemzedékre. Nem magyarázza meg a fanatizmust, mellyel a kétségeket és eltérése-

ket elnyomták, nemcsak a külső hatalom, hanem inkább a belső elnyomás mechanizmusaival. Ezeket a mechanizmusokat az egyéni értelemben ültették el és a leghatékonyabbak voltak külső nyomás nélkül. Hogy megértsük ezeket a tényeket, emlékeznünk kell arra, hogy a hit, mint a végső létérdek állapota, magában foglalja a teljes átadást ezen érdek tartalmának a személyiség központosított aktusában. Ez azt jelenti, hogy végső értelemben a személyiség létezése kockán forog. Bálványimádó érdek és rajongás lerombolhatja a személyiség központját. Ha a keresztény egyházban évszázados küzdelmekben a közösségi hit tartalmát megvédték a bálványimádó befolyások ellen, és mint védelmet fogalmazták meg ilyen behatások ellen, akkor érthető, hogy minden eltérést ezektől a megfogalmazásoktól rombolónak tekintettek a keresztény ember „lelke” számára. Úgy gondolták, hogy a lélek démoni befolyás alá került. Az egyházi büntetések valójában kísérletek voltak, hogy megmentésük a démoni önmegsemmisítéstől. Ezekben az intézkedésekben a végső létérdeket, mely a hit tartalma, abszolút komolyan vették. Ez ugyanis az örökélet és halál ügye.

De nemcsak az egyén számára döntő fontosságú a megállapított hitvallás tekintélye alá való rendelés. A hit közösséget is mint ilyen védelmezni kell az egyének romboló befolyásai ellen. Az egyház kizárja közösségéből azokat, akikről azt hiszi, hogy az egyház alapjait megtagadták. Ez az érteleme az „eretnek” fogalmának. Az eretnek nem az, akinek téves hitfelfogásai vannak (ez egy lehetséges velejárója, de nem lényege az eretnekségnek), hanem az, aki elfordult a végső létérdektől egy hamis bálványozó érdekhez. Azért befolyásolhat másokat hasonló irányban, hogy elveszítse őket, és a közösséget aláássa. Ha a polgári hatóságok az egyházat úgy tekintik, mint a konformitás és kulturális szubsztancia alapját, melyek nélkül a társadalom nem élhet, akkor mint polgári gonosztevőt üldözik az eretneket, s a tanítás és külső nyomás eszközeit használják, melyekkel próbálják az ország vallási-politikai egységét megtartani. Azonban ha ezt elérték, az ember szellemi autonómiájának reakciója jelentkezik, s ha győz, akkor nemcsak a hitvallási rendszer politikai kieroszakolását távolítja el, hanem magát a hitvallási rendszert is, és ezen túl, gyakran magát a hitet. De ez lehetetlennek bizonyul. Mindez egy másik végső létérdek hatalmán keresztül történhetett és történhet is mindig. A hit áll hittel szemben, az egyház és annak liberális kritikusai között folyó világtörténelmi küzdelmekben. Még a szabadelvű hívő ember hite is kifejezést és valamilyen közösségi fogalmazást és védelmet igényel a tekintélyuralom támadásai ellen. Még több: a szabadelvű hívő végső létérdeke konkrét tartalmat igényel, mint minden végső érdek. Ő is határozott történelmi jellegű intézményekben él. Neki is van egy sajátos nyelve és speciális szimbólumokat használ. Az ő hite nem a szabadság elvont állítása, hanem hit a szabadságban, mint amely egy elem a teljes helyzet konkrétságában. Ha ezt a konkrétságot aláássa a szabadság nevében, légüres teret teremt, amelybe antiliberális erők könnyen beléphetnek. Csak alkotó hit állhat szembe a romboló hit támadásával. Csak az igazán végső létérdek állhat szembe a bálványimádó érdekekkel.

Mindezek ahhoz a kérdéshez vezetnek: hogyan lehetséges a hit közössége az ember szellemi élete autonómiájának elnyomása nélkül? Az első felelet a polgári hatóságoknak a hit közösségével való kapcsolatán alapul. Még ha egy társadalom gyakorlatilag azonos a hit közösségével,

és a csoport valóságos életét meghatározza az egyház szellemi szubsztanciája, a polgári hatóságok maradjanak semlegesek és kockáztassák a hit disszidens formáinak keletkezését. Ha viszont megpróbálják a szellemi konformitást kikényszeríteni és ez sikerül, akkor a hit aktusához tartozó kockázatot és bátorságot eltávolították. A hitet egy magaviseleti formává változtatták át, mely nem enged meg alternatívákat, és amely elveszíti végsőségi karakterét akkor is, ha a vallásos kötelességek teljesítése végső létérdek céljából történt. Mindazonáltal ilyen helyzet ritka a mi időnkben. A legtöbb társadalomban a polgári hatóságoknak különböző hitközösségekkel kell foglalkozniuk, azért képtelenek az egyik vagy a másik hitformát ráerőszakolni a társadalom minden tagjára. Ebben az esetben a társadalmi csoport szellemi szubsztanciáját meghatározza a különböző csoportok közös nevezője és közös hagyománya. Ez a közös nevező lehet világiasabb vagy vallásosabb. Minden esetben ez a hit kinövése, és kifejezése olyan magatartásban nyer megerősítést, mely néha a végső létérdek feltétlen karakterével bír, de gyakrabban egy előzetes magasabb fokú érdek feltételes karakterével. Éppen ezért a polgári hatóságok ne próbálják megtiltani ilyen alapvető törvény iránti kétség kifejezését, bár annak törvényes következményeit ki kell kényszeríteniük.

A kérdés megoldásában a második lépés a hit és kétség problémájával foglalkozik a hitközösségen belül. A kérdés az, vajon a hit dinamikus fogalma összeférhetetlen-e egy olyan közösséggel, amely hitvallási kifejezéseket igényel a végső létérdekben levő konkrét elemekről. A felelet, mely az előző elemzésből következik az, hogy válasz nem lehetséges, ha a hitvallás karaktere kizárja a kétség jelenlétét. A tanács, püspök vagy egy könyv határozatának „csalhatatlansága“ kizárja a kétséget, mint a hit elemét azok esetében, akik alávetik magukat ezeknek a hatóságoknak. Lehet, hogy küzdenniök kell önmagukban alávétésükkel kapcsolatban; de miután döntöttek, kétséget nem engedhetnek meg a hatóságok csalhatatlan megállapításaival szemben. Ez a hit statikus lesz, egy nem-kérdő meghódolás nemcsak a végső létérdek előtt, mely a hit aktusában megerősítést nyer, hanem konkrét elemei előtt is, úgy amint a vallási hatóságok megfogalmazták. Ezen az úton valami előzetes és feltétlen — a hit tartalmának emberi értelmezése a bibliai íróktól a jelenig — végsőséget kap és felemelést nyer a kétség kockázata fölé. A statikus hit bálványimádó implikációi ellen először a protestantizmus folytatott küzdelmet és azután a felvilágosodás, amikor a protestantizmus is statikus lett. Ez a tiltakozás annak ellenére, hogy kifejezése elégtelen, eredetileg a dinamikus hitre irányult, és nem a hit tagadására, sőt nem is a hitvallási megfogalmazások tagadására. Így újból kérdés előtt állunk: hogyan egyesülhet a hit, melynek belső eleme a kétség, a hit-közösség hitvallási megállapításaival? A felelet csak az lehet, hogy a közösség végső érdekének hitvallási kifejezései magukban kell hogy foglalják saját bírálatukat. Nyilvánvaló kell hogy legyen mindezekben — legyenek a hitközösség liturgikus, hitelvi vagy etikai kifejezései —, hogy azok nem végsők. Funkciójuk inkább az, hogy a végsőre mutassanak, mely mindazokon túl van. Ez az amit „protestáns elvnek“ nevezünk, a kritikai elem a hit közösségének kifejezéseiben és következésképp a kétség eleme a hit aktusában. Sem a kétség, sem a kritikai elem nem aktuális, de mindkettő lehetséges kell hogy legyen a hit

körén belül. Keresztényi szempontból azt mondhatjuk, hogy az egyház hitelveivel, intézményeivel és hatóságaival prófétai ítélet alatt áll és nem felette. Bíralat és kétség mutatja, hogy a hit közössége a „kereszt alatt áll“, ha a keresztet úgy értelmezzük, mint isteni ítéletet az ember vallásos élete felett, sőt a kereszténység felett, habár elfogadta a kereszt jelét. Ezen az úton a dinamikus hit, melyet először személyes kifejezésekben írtunk le, alkalmazandó a hit közösségére. Természetesen a hit közösségének élete folytonos kockázat, ha a hitet magát mint kockázatot értelmezzük. Ez a dinamikus hitnek a jellegzetessége és a protestáns elvnek a következménye. (Folytatása következik.)

GAAL GYÖRGY
(közlő)

KELEMEN LAJOS ÖNÉLETRAJZI FELJEGYZÉSEI

5. rész

KISGÖRGÉNY

Kisgörgény elég kis falu volt. Kiemelkedőbb épületeiből a tornyos templomon kívül legnagyobb és legmutatósbab kétségtelenül a Biró kúria volt.

Homlokzata a faluba bevezető egyetlen főút vonalával párhuzamosan épült, jóval belől, mintegy 40 lépésnyire a fonott sövény utcai kerítéstől. A kúria tulajdonképpen két, azaz egy régi, de használható hámoszobás faépületből s az eleje keresztbe épített nagyobb méretű téglapítményből állott. Ez jóval magasabb volt a cserfavázis régi kúriánál, s az utca felől teljesen el is takarta azt. Az új épületrész előtt, az utca felől, három vagy négy hengeroszlopos tornác húzódott, előtte veteményes és kukoricás kerttel. A főépület kétségtelenül a Kisgörgényt környező néhány falu kisméretű udvarházainál nagyobb és mutatósbab volt, de messze állott attól, hogy a hangzatos kéjlak névre reá szolgáljon. Új három szobája egyszerű és ízléses közeprendű úri házzá emelték. Az utca felé — nyugatra — nézett minden ablaka.

Az utcai bejáró telekkaputól mintegy 40—50 lépésnyire a mutatós épülethomlokzaton nyiló, nagy kettős ajtóhoz három téglalépcsőn kellett föllépní. A kettős ajtó egy terjedelmes nagy ebédlőszobába, mondhatni terembe, az épület legnagyobb helyiségébe nyílt, melynek ablakai mind az előttük vonuló külső szabad oszlopos folyosóra nyíltak. Ez a szoba könnyen befogadhatott 40—50 embert is. Közvetlenül mellette, az ennek felénél is kisebb két szoba volt a Biró Mihály leg-többször használt tartózkodóhelye, mondhatni dolgozó és hálószobája. Itt tartotta írományait s pénzét is.

Nagyanyám — atyám édesanyja — beszélt, hogy egyszer nagyapámmal és apámmal együtt Kisgörgényben látogatóban járva Biró Mihály kihúzta az egyik asztalfiókot, amely majdnem tele volt pénz-

zel. Zacsókóban és mély fatányérokban külön állott a sok szép arany, ezüst és rézpénz. Biró Mihály a kihúzott fiók elé állította a gyermeket, aki keresztfia is volt, hogy markoljon ki pénzt magának. Minél többet, amennyit tud. A gyermek meglepetve habozott a pénzestányérokhoz nyúlni, de végül is újabb biztatásokra belémarkolt a négykrajcárosokkal tele rézpénzes tányérba, s arany és ezüst helyett [pár] forintot sem érő rézpénzt markolt ki belőle. Biró Mihály mosolygott a gyermek tudatlanságán, de nem pótolta ki ennek mulasztását.

Ezen a pénzes szobán túl nem mentek. Én is mint gyermek itt állottam meg. Azon túl egy hasonló méretű szoba, s talán valami kamara volt. Rideg bútortartók voltak, bár egyetlen kép, szőnyeg vagy bármilyen díszítés nélkül.

Pincéjére nem emlékezem, de ha volt, valószínűleg csak az első nagy szoba alatt lehetett. Én nem jártam benne. Az egész épület jó cserépfödél alatt állott.

Égészen más hatást tett rám az új épületszárnyal összeépített három alacsonyabb gerendás szoba. Ez a rész szemlátomást a régi kúria volt, melyet az új építkezés még oly használható jó karban talált, hogy lebontását nemcsak feleslegesnek, hanem káros tékozlásnak ítélték, s ezért meghagyták. A XVIII. sz[ázad] végére vagy a XIX. sz[ázad] első negyedére vallott. Ottjártamkor konyhának és nőcselédek hálólhelyének használták. Ott hált Amália néni a Biró Jóska bácsi édesanyja is. Engem nagyon meglepett, és nem értettem meg, hogy édesapám egy kijöttek szót tett azért, h[ogy] engem a konyhán hálattak. Én pedig szerettem ott, melegebb volt a nagy kőépület sokkal magasabb szobáinál, s egy Zsuzsika nevű engem nagyon szeretett rigmányi szolgálóleány mellé fektettek, ki mindig szebbnél szebb mesékkal aldatott el, melyeket én rendkívül élveztem. Kár, hogy ez igazánszép és változatos mesékből egyetlen egy se maradt meg emlékezetemben. Csak Kancafi Péterre emlékezem, mint egyik mesehősére, kinek anyja kanca, apja ember volt, s csodálatos dolgokat tudott végbevinni.

Kisgörgényben mindenesetre ez volt a legnagyobb és legcsinosabb épület a templom közelében állott egyszerűbb Désy udvarház, s a Biró kúriával szemben a völgy bal oldalának felső terasza szélére — amint emlékszem — kb. 15 m magasságba épült egyszerűbb Pásztohy udvarház faépülete mellett.

Ez a Pásztohy volt a falu egyetlen nagyságos ura. Így címezte magát, és így emlegették. De már a n[agysá]g[os] uraságot ő sem folytatta. Édesanyám valahonnan ismerte a ház úrnőjét, s engem is magával vive egyszer-kétszer meg is látogatta. Dénes nevű fiacskájukkal ilyenkor eljátszadoztunk. Pásztohynak kevés birtoka volt, s ő csak kevés ideig is élt Kisgörgényben.

Néhány év múlva Dénes, a fiú Nyárádszeredából került be tanuló-
nak a m[aros]v[ásár]helyi Református Kollégiumba, de egy osztállyal
fennebb nálamnál.⁴⁰ Rögtön megismertem, de ő úgy viselkedett, mintha
nem ismerne, s erre én megszüntettem a közeledést, és soha az élet-
ben nem beszéltem aztán vele. Marosvásárhelyről egy-két év után a
nagyenyedi Bethlen Kollégiumba ment át tovább tanulni, s a közép-
iskolai osztályokat ott végezve a ref[ormátus] papi pályára ment.

⁴⁰ Pásztohi (i-vel írva) Dénes (szül. 1875-ben) az 1888—89-es tanév végéig tanult a kollégiumban, mindig egy osztállyal Kelemen Lajos felett.

Akkor már a Teol[ógiai] Fakultást a Református Egyházker[ület] kemény ellenálló harcok után áttelepítette Kolozsvárra. Mikor aztán 1896 őszén én is fölkerültem Kolozsvárra az egyetemre, s jószerencsém Gidófalvy István közjegyzőnek, a hosszú életemben megismerhetett áldott lelkű legjobb embernek a házához vezetett. Ő családjával ott lakott közvetlenül a Külmagyar utcában, a kéttornyú ref[ormátus] templomon alul, annak tőszomszédságában.⁴¹ Én minden nap ott jártam el többször is a Ref[ormátus] Teológia előtt az egyetemre s onnan haza, s évekig rendes látogatója voltam a Teológia felolvasásainak, előadásainak és ünnepélyeinek, s azután is évtizedekig sokszor megfordultam ott, de engem Pásztóhy Dénes tiszteletes úrral sem a jószerencse, sem a balsors többé össze nem hozott. Sic fata voluerunt.⁴² [..]

Szülőim jó viszonyban voltak Gyöngyösi Dénes nyárádszentlászlói unitárius pappal, ki keresztapja is volt édesapámnak. Gyöngyösinek két fia volt. Ezek közül csak a Béla nevére emlékezem, s azt is tudom, hogy mindkettő a tanulást korán félbehagyva otthon a papi gazdaságban édesapjuknak fizetéstelen segítsége volt, s azt már gyermeklétemre is meg tudtam ítélni, hogy elrusztikosodott fiatal emberek voltak.

A papnak aztán volt három leánya is. A legnagyobb — Ida — már 25 és 30 év között járhatott, s a hervadás felé haladt. A második leány, Berta, határozottan szép volt, s ezt lehetett mondani a legkisebb leányról, a 15—16 éves Birikéről is.

Arra is jól emlékezem, hogy édesanyámnak volt a gondolata legerősebb, hogy Biró József bátyám vegye feleségül a szép Bertát, s én is ott voltam azon a homokfutó könnyű kocsin, melyen B[iró] J[ózsef] szülőimmal az első véletlennek feltüntetett látogatását tette Nyárádszentlászlón Gy[öngyösi] D[énes] pap házában. A szép leány az első látásra tetszett Biró József bátyámnak, aki azután, mikor már édesapámmal összeveszve, kölcsönösen megszakítottak minden érintkezést, nemsokára megkérte és elvette Gy[öngyösi] Bertát. Ha ez a lépés bár másfél évvel előbb történt volna, akkor B[iró] J[ózsef] talán még megmenthetett volna a Biró Mihály szép hagyatékából annyit, hogy megélhessen belőle.

A kisgörgényi birtokot nagyrésztben a perek vitték el. A somosdi részt Kövendi Gál Zsigmond tordai árvaszéki bíró perelte ki magának, kinek Kelemen-leány nagyanyja volt.

Én aztán az 19...-es évek egyik nyarán Vajában járva Debreczeni Lászlóval, átsétáltunk Kisgörgénybe, hogy lássunk valamit az épületekből. A Biró M[ihály] által épített szép nagy kúria s a háta megett meghúzódott régi egyszerűbb háromszobás öregebb faudvarház egyenlően eltűntek, egyedül a gabonás volt még meg. Sic transit gloria mundi.⁴³

---

⁴¹ Gidófalvy István (1859—1921) közjegyző a református templomon aluli első házban, a Külső Magyar utca 13. sz. (később Magyar utca 7 sz., ma Lenin út 43 sz.) alatt lakott ekkoriban Kolozsvárt.

⁴² Így akarta a sors.

⁴³ Így múlik el a világ dicsősége! — a pápai koronázás szertartásának egyik mondása.

Kelemen József dédapám feleségét, a szép Demeterfalvi Nagy Sárát szülőinek abból a demeterfalvi kő, illetve téglakúriájából vitte haza feleségül, melynek maradványai egy részét édesapámmal D[emeter]falván járva a század elején én is láttam.

Ez a D[emeterfalvi] Nagy Sára ősanyánk a családi hagyomány szerint kistermetű, de nagyon szép nő volt. Finom rózsás arcát, kék szemét, sötét barna haját örökölte egyik leány leszármazottja.

Demeterfalva egyike volt a régi Marosszék legkisebb faluinak. Ny[árád]szeredán alól, a Nyárád térségén fekszik. Egész határa csak 300 hold volt, s a falu 10—12 házból állott, s ennek legalább fele a D[emeterfalvi] Nagy családé volt. E családból a XVII. és XVIII. században, amint ez Benkő Károly Marosszék leírásából látható, szép számmal viseltek széktszövisei állásokat, s így a család a rokonsági összeköttetései mellett ezen a réven is a tekintélyes családok sorába tartozott.

Midőn én 1904 nyarán édesapámmal fölkerestem a családot bemutatkozás és a rokonságtudat felújítása céljából, még élt közülök többek között egy tisztos 70—80 év körül járt öreg matróna, ki édesapámat még gyermekkorában ismerte, de azután többé nem is látta. Kiderült, hogy ők semmit se tudtak arról, hogy a mi családunk hova is tűnt el Ny[árád]sz[en]tlászlóról.

Én akkor vezetett naplómban részletesen leírtam ezt a találkozást. Ők akkor már rég egy csak 2 szoba és konyhás, de különben csinos faházban laktak. Háta az udvaron hatalmas sütökemence és magas kémény emelkedett a régi kúria maradványaként.

A régi nemes öreg úrasszonyoknak ez a kedves példája nagyon örvendezett nekünk. Jól emlékezett K[elemen] L[ajos]ra, s hajdani nagyapámra és nagyanyámra, s édesapámra is, mint ifjúra.

Tőlük távozóban kikísért az udvarra, s mikor én a hatalmas kéményt és a sütökemencét nézegettem, fájdalmasan mondotta:

— Ez a nagy kémény evett meg minket. Messzire látszott az országútra s a rokonokat és a sok ismerőst behívta hozzánk. Szinte minden nap volt vendégünk. Rendre majdnem mindenünk elment a sok látogatóra, rokonra és ismerősre, akiket illett ellátni. Mikor aztán tönkrementünk, megszűnt a látogatás, a barátság. Megtörtént velem, hogy az egyik Péterlakán élt Körösivel, aki többször megfordult nálunk, Marosvásárhelyen járva találkoztam az utcán, s mikor megismert, félrefordította a fejét, s nem köszönt.

Nekem is eszembe jutott erre a vers, melyet egyszer m[aros]v[ásár]-helyi kollégiumi tanár szobájában járva egykori tanáromnak, Páll Károlynak kézirásával egyik törpe könyvválvány hátára írva olvastam. A vers ennek a tömör és rövid latin szövegnek a szabad fordítása: / Donec eris felix, multos numerabis / amicos, / Tempora si fuerint / nubila, / solus eris.⁴⁴ / Páll Károly ezt így írta fel magyarul a könyvtartóra: Meddig hordód teli, / Addig vagy csak deli, / Mihelyt hordód üres: / Megrüg minden rühes, /

⁴⁴ Míg a szerencse övez, mindig sok lesz a barátod, / ám ha eged beborul, újra magadra maradsz. (Ovidius: *Tristia* 1,9.5.)

A III. GIMNÁZIUMI OSZTÁLY, GÖLDNER NÁNDOR NÉMETTANÁR

Az idő rohant fölöttünk. Alig vettük észre, hogy a III. gimnáziumba jutottunk.

Nehezült a tanítás is. Ettől az évtől kezdve már német nyelvet is kellett tanulnunk. Ebben a dologban pedig egy szerencsével és egy szerencsétlenség számba menő nehézséggel kellett számolnunk.

A szerencsénk a némettanárunkban, a szerencsétlenség pedig a nyelvtanulás fogvicsorgatásszerű nehézségében mutatkozott.

Német nyelvtanárunk Göldner Nándor lett. Ő a marosvásárhelyi kisszámú német nyelvű evangélikus egyházközség papjának volt a fia. Csomoss Miklós anyai nagyapám mint diáktársát mindig az 1848 előtti német nevén, Göldner Ferdinándként emlegette. Midőn aztán 1848 tavaszán a szabadság szellője majd szélvésze a m[aros]v[ásár]helyi diákok lelkét is lángra gyújtotta, Göldner Ferdinánd is letette a régi keresztnévét, Nándor lett belőle, s osztálytársaival együtt ő is elment honvédnek.

Egészen bizonyosnak vehető, hogy vérontások nem terhelték az ő tisztá lelkiismeretét, emberszerető, meleg jó szívét, s bizonyára a szabadságharc leveretése után egyike lehetett a legboldogabb embereknek, hogy újra békés polgári pályára juthatott. Ez a pálya pedig újra visszavitte őt a m[aros]v[ásár]helyi Református Kollégiumba, mégpedig a német nyelv és irodalom tanárának.⁴⁵

A melegszívű áldott jó ember lelkében a régi maradt. Nem buktatta el túlnyomólag székely diákjait, s az a jellemző tréfás [megjegyzés] forgott és maradt közzsájon róla, hogy az 1867-i kiegyezés után őt hálából választották meg a magyarok rendes tanárnak, amiért az abszolutizmus kemény germanizáló éveitől tőle németül senki se tanult meg. De a német nyelv nem tanulásának és nem tudásának ha nem is szent, de szívós hagyományait mi is jobb ügyhöz méltó buzgalommal őriztük és tovább vittük.

Ebben pedig, ha nem is szándékosan, de nagy sikerrel támogatásra találtunk jó tanárunk tanításmódszerében is. E tekintetben örök emlékezetemben maradt a IV. gimnáziumból Jancsó István torboszlói székely kurta nemes fiú osztálytársunk esete. A jó Göldner bácsi egy egész órán át határtalan türelemmel kinlódott Jancsóval egyetlen háromsornyi német mondat fordításával. Midőn aztán a különben — annak, aki értett hozzá — nem nehéz mondat végére jutottak, s a professzor utoljára felhívta Jancsót, hogy diadalmasan foglalja össze s mondja el még egyszer az alaposan megtörött és átrostált szöveget, ez a 3/4 óráig tartott többszörös ismétlés után se tudta az eléggé kisigényű kívánságot teljesíteni. Szerencsére künn megszólalt az óra végét jelző éleshangú ún. kiscsengettyű, s ez megoldotta a sikertelen küzdelmet a német nyelv misztériumával.

---

⁴⁵ Az 1894—95-ös Értesítő I. részének 489—492. lapján olvasható az 1826-ban Marosvásárhelyt született Göldner életrajza. Apja, Göldner Dániel marosvásárhelyi német nyelvtanító volt. A helyi kollégiumban tanult, majd Nagyenyeden jogot hallgatott 1848-ig. Ekkor betegsége miatt szülővárosában irodai szolgálatra osztották be. 1855-től 1870-ig, majd 1878-tól 1888-ig volt segédtanár, s csak ekkor kapta meg kivételes módon a rendes tanári címet, nem lévén diplomája.

A két csorgó vascsővén át elég bőséggel csorgó [Bodor] kúttól kb. 20—25 lépésnyi távolságban a városháza, s vele szemben, a piac nyugati során a hatalmas, és azon a soron akkor egyetlen kétemeletes manzárd-tetős ház állott. Ebben volt a város legnagyobb terme, melyet hallomá-sunk szerint egyenesen bálók rendezésére építettek. Apolló teremnek nevezték. A hűvös évszakokban ebben tartották a M[aros]v[ásár]helyen szerencsét próbáló vándor színtársulatok is előadásait, míg nyáron az Elba szigetén fából épült nyári színházban játszottak.

Az Apolló-teremben láttam én is harmadik elemista koromban Zajonghy Elemér sikert és szerencsét akkor M[aros]v[ásár]helyen kereső vándor színtársulatával a *Mátyás király vagy a cinkotai nagycicce* című darabot, életemben az első előadást. Ehhez az előttem emlékezetes eseményhez pedig véletlenül jutottam. Édesapám abban az időben délután bejárt mellékkeresetre néhány órai irodai másoló munkára dr. Láni Oszkár ügyvéd irodájába. Az ügyvéd édesapámat azzal bízta meg, hogy menjen el a színházba, s foglalja le Zajonghynál valami bepörölt adó-ság fejében a pénztárt. Édesapám eleget is tett a meghagyásnak, de a pénztárban már csak a délutáni néhány forint bevételt találta, Zajonghy oly megrázóan vázolta a társulata nyomorúságát, s pénztelen, nem egyszer éhező helyzetét, hogy édesapám szíve megesett szegényeken, s megelégedett a csak kasszában talált kevés pénzzel. Ezt a nem egészen szabályos szívességet aztán Zajonghy mérsékelt bőkezűséggel két föld-szinti állóhelyre szóló jeggyel viszonzta. Így jutottam először — de utoljára is — ún. potyajegyhez, s ezzel színházba. Később többször lett volna alkalmam szert tenni ilyen szerencsére, de valami szégyenkező puritán ösztönézés mindig visszatartott attól, hogy a többi kínálkozott szerencsét igénybe vegyem.

Egy ilyen lehetőségre, egy m[aros]v[ásár]helyi primadonna-háború-val kapcsolatban különösen jól emlékszem, s azt vázolom is.

Hatodik gimnazista lehettem, amidőn az akkor M[aros]v[ásár]helyen játszott egyik vándor színtársulat két primadonnája közt a kulisszák mö-gött folyó adáz harcba mindkét vetélkedő fél közvetítők igénybevéte-lével a diákságot is igyekezett bevonni.

Az egyik primadonnának Káli Nagy István volt a gavallérja, akinek lakhelyén, Nyárádszentlászlón 300 hold, Marosvásárhely közelében, a Mezőség délkeleti szélén Harcón 500, s Mezőszováton, a Mezőség közepén 400 hold körüli jóminőségű birtoka volt. A két elsőnek említett faluban csinos kúriával s terjedelmes szép belsőséggel, M[aros]v[ásár]helyen, a Fötér keleti oldalán az akkori városháza közelében emeletes ház[al bírt]. Maga K. Nagy István csinos, barna jó közép-termetű, szellemileg közép-szerűség volt, akinek nem volt a nyilvános közéleti szerepléshez becs-vágya, hivatalra pedig nem volt ráutalva. Mindent összevetve egyike volt az egykori Maros-Torda megye legmódosabb dzsentri urainak.

Nagyon jó vezető osztályokbeli leányos családoknál is szívesen látott udvarló vagy vőlegény lehetett volna, de ő egyelőre nem pályázott erre. Túlhaladta a XXX-et is, midőn végre egy szegény, de finom lelkű és csinos br. P. Horváth-leányt a szomszéd Backamadarasról, több leány-testvért nélkül vett, s azzal végig boldogan és megelégedetten éltek tisztas-éregségükig.

Mikor azonban K. Nagy István még nem szánta volt reá magát a házasságra, a M[áros]v[ásár]helyen játszó egyik primadonna körül is forgolódott, s így akarva, nem akarva belésodródott a primadonnák harcába is. Ebből aztán csakhamar az következett, hogy valószínűleg valaki tanácsára 30 d[a]r[a]b földszinti állóhelyi jegyet vétetve, ezeket felküldte a Ref[ormátus] Kollégiumba a diákok közötti kiosztásra, azzal a kéréssel, inkább mint kívánsággal, hogy az esti színelőadáson — a jegykiosztásnál megbízott úr által megnevezett — egyik primadonna mellett tüntessenek, s minél többször hívják ki a lámpák elé.

Alig kezdődött el azonban a jegyek kiosztása, én az osztályunkban néhány legjobb belső bizalmas barátommal felléptem a potyajegyves megvesztegetés ellen, s azon a tízperces szüneten a kérdés el is dőlt. Az osztály java oly határozottan a jegyek visszautasítása mellett foglalt állást, hogy azok az osztálytársak, kiknek alapjában nem volt ily kerges felfogásuk a jegyek elfogadhatása kérdésében, csak hallgatásba merültek, és a jegyeket senki se vette igénybe. A színházi este minden nagyobb tüntetés, vagy bármily, a rendestől eltérő jelenség nélkül folyt le, s pár nap után a rendes mederben folyt tovább.

De visszatérek az én első színházi nézői emlékemre. Este az előadás kezdő időpontjára édesapámmal együtt pontosan megjelentünk a színházban a játszóhellyel szemben, a földszinti állóhelyen, hol összesen sem voltak többen tíznél. Közvetlenül előttünk, a leengedett nagy kortináig a földszint széksorai terjedtek, míg jobbról és balról, ahogy emlékezem, mintegy méternyivel magasabban a földszint székeinél a páholyosor büszkélkedett. A jobboldali páholyok egyikében ülő idősebb, kissé kopaszodó komoly úrról édesapám csakhamar megsűgta nekem, hogy az Bánffy Zoltán báró, a főispán. Nagy tisztelettel néztem föl reá, mert azt már hallottam róla, hogy 1859-ben Olaszországban, az ott alakult magyar légióban az osztrákok ellen harcolt, de édesapámtól hallottam azt is, hogy éppen aznap pisztolypárbaja volt a már akkor híres párbajozó Berzenczey Istvánnal, akinek éppen 13 kard- és pisztolypárbaja volt, s csak a 13-ban sebesült meg, de akkor is ő is megsebesítette ellenfelét.

Bánffy Zoltán főispán és Berzenczey az 1850-es években Olaszországban alakult magyar légióban fiatalon együtt katonáskodtak. Marosvásárhelyen az volt a köztudat, hogy a már akkor meglehetősen szegénységbe jutott fiatalabb Berzenczey mint tisztiszolga féle élt a vagyonos Bánffy Zoltán mellett, ennek a költségén. Én nem tudom hiteles adatokból megállapítani, hogy mi volt a valóság, de azt már gyermekésszel is láttam és meg tudtam ítélni, hogy ez a két ember erős ellensége volt egymásnak.

Közszájon forgott a tájban lefolyt pisztolypárbajukról is az a kétségkívül erősen a Berzenczey javára kiszínezett túlzó hír, hogy midőn már a párbajban egymással szemben, lövésre készen állottak, Berzenczey üres bal kezét fölemelve gúnyosan rászólt volna Bánffyra:

— Hallja, báró! Hiszen így még a tenyeremet se találja el!

— Így kell, né! — folytatta, s azzal pisztolyát fölemelve a Bánffy homlokára célzott, amit ez látva, kissé előre hajtotta le, más változat szerint alákapta a fejét, amire Berzenczey pisztolyát lebecsátva, oda dobta:

— Ilyen gyáva emberre nem lövök — s félreállt.

Mi volt igaz, s mi kitalálás és reáfogás ezekből, azt ma már lehetetlen megállapítani.

A véletlen abba a helyzetbe hozott, hogy én Berzenczeyvel III. gimnazista koromban megismerkedtem, s akkor többször beszéltem is vele. Mindez pedig a marosvásárhelyi kir[ályi] törvényszéki házban történt.

Édesanyám barátságban volt Müller fogházigazgató feleségével, s időnként kölcsönösen jártak látogatóba egymáshoz. Ezen a réven kerültem ismeretségbe és barátságba Müllerné velem közel egykorú két fiával, kik nem a Református Kollégiumban jártak, s így inkább csak a szünidőkön találkoztunk. Ily alkalomból egyik náluklétemben láttam meg a fogház udvarán rendes, megviselt polgári ruhában Berzenczey Istvánt. Már több hónap óta a fogház lakója volt erős felindulásban elkövetett emberölésért.

Úgyét a lapokból és szóbeli elbeszélésekből jól ismertem. Berzenczeynek felesége, Szereday Eliz után a Nyárád mellett, Szentháromságon volt 200 holdnyi nagyon elhanyagolt, különben kellő trágyázás és kezelés mellett legalább felében elég jó birtoka. Egy odavaló székely falusi gazdaembert fogadott föl udvarbírájának, s ez igyekezett rendet teremteni és jövedelmet kicsikarni az évek óta alig trágyázott és elhanyagolt földekből. Ugyancsak ez az ember megpróbálta javítani a kevés és megviselt állatállományt is, melyről a vármegyei köztudat azt tartotta, hogy az gyengeségben és hanyag kezelésben csak Káli Nagy Gábornak egy kb. 800 holdas székelykáli Pató Pálnak az állatai[val versenyzett]. Mind ez, mind Berzenczey arról is nevezetesek voltak a vármegyében, hogy nekik volt a számottevő birtokosok közül a leggyarmlóbb négyesfogatuk s a legrozogább kocsijuk. A kocsikat és a lószerszámokat a legtöbbször félévszámra nem kezelték, alig takarították és nem javították, s elégszer megtörtént, hogy a megszáradt őszi sár tavaszig, vagy a tavaszi sár a tél kezdetéig ott dísztelenkedett a rozoga kocsikon.

Ilyen viszonyok mellett került Berzenczeyhez udvarbírónak az a falusi székely gazda, kinek nevét az azóta letelt több mint félszázad alatt elfeledtem. Berzenczey valamit rendelt az udvarbírónak, aminek a teljesítésével nem volt megelégedve, felindulva szidni kezdte azt. Ez ismerve gazdája indulatos természetét, hallgatva nyelte a szidalmakat. Mikor azonban Berzenczeyt az indulat mind jobban hatalmába kerítette, s az udvarbírárt veréssel fenyegette meg, akkor azt is elhagyta a türelem, s azt mondotta, hogy hozzá ne nyúljon, mert ő a szülőin kívül még senkitől se túrt el verést, és amíg kezét, lábát épségben tudja, senkitől se túr el ezután se.

Az indulatos természetű Berzenczey erre dühbe gurulva nekironzott az udvarbírójának. Kétszer is pofon ütötte azt, s mikor ez visszaütötte a kapott pofot, előrántotta a revolverét, s az udvarbíróját lelötte. Ez azonnal meghalt.

Berzenczeyt — tekintettel a felháborodott közvéleményre is — le tartóztatták, s a m[aros]v[ásár]helyi törv[ényszéki] fogházba [vitték]. Ő az ország akkor legelsőnek elismert ügyvédjét, Eötvös Károlyt kérte föl védőjének. Ez aztán a M[aros]v[ásár]helyen elég hamar megtörtént főtárgyaláson ki is tett magáért, de a gyilkosságot nem lehetett teljesen büntetlenül hagyni, s minden enyhítő körülményt tekintetbe véve, Berzenczeyt több hónapi fogházbüntetésre ítélték. Ennek a leülése alkalmából ismerkedhettem meg személyesen is vele. Gyermekekésszel tiszteltreméltó nagy tudású, okos, szinte bölcs embernek ítéltam meg, akinek veleszületett indulatossága volt az emberi nagy hibája.

Később, 1899-be megismerkedtem fiával, B[erzenczey] Domokossal is. Midőn egy többtagú marosvásárhelyi kerékpáros csapattal, melynek három egyetemi hallgató és középiskolás tagja már ötödik napja elindult Ungvárról, hogy Segesváron a Petőfi-ünnepen részt vehessen, virradat után a M[arosvásár]helytől 40 km-re eső Marosludasnál a Sz[en]t-háromságról a segesvári nagy ünnepre igyekező Berzenczey Domokost az országúton értük utól, s a városba a megsziporodott bicikli-csapattal együtt vonultunk be.

Az embertömeggel mindenütt ellepett utcákon szakadatlan csengetés között csak teljesen lassítva, egyes sorban jutottunk előre, s örvendtünk, mikor végre a kerékpárokról épségben leszállhatva minket is elnyelt. Berzenczey Domokossal én aztán az életben többé soha se is találkoztam. Néhány év múlva olvastam újságban a nevét, Zenta város főmérnökének hallottam emlegetni. Megemlítem, hogy külső megjelenésére — és szerencsére temperamentumára is — teljesen elütött fel-tűnő és érdekes jelenség édesapjától, s édesanyja, az akkor már utolsó nemzedékben élt, s csakhamar ki is halt Szeredayak sajátosságát és természetét örökölte.

A történelmi igazságnak megfelelően nem mulaszthatom el megemlíteni a segesvári szász polgárságnak mondhatni kihívóan tüntető viselkedését a Petőfi Sándor, a legnagyobb magyar költő eleste és eltűnése félszázados emlékünnepével szemben. Segesvárnak a Nagy-küllő völgyébe eső főutcáin a szász polgárság összes lakóházainak ablaktáblái és zsaluredőnyei le voltak húzva, mint gyász alkalmával. Ugyanígy ünnepeltek a városnak a magaslaton, a hegyi várban épült szász utcái és házai, az akkor ott leleplezett Petőfi-szobor környékének kisebb tere is. [...]

Volt aztán egy-két kivétel is. Nem felejtettem el, hogy minket az ungvári diákokkal a hosszú segesvári főutcával délen párhuzamos mellékutcában egy ötven év körülinek látszó szász polgárnő milyen szívesen fogadott. Csak amúgy vaktában nyitottunk be a házához szerencsét próbálni, hogy szállást kérjünk a kerékpárjainknak addig, amíg a felső várost, de elsősorban az akkor leleplezett Petőfi-szobrot megtekintjük.

A szász asszony jól tudott magyarul, s kérésünket a legnagyobb szíveséggel rögtön teljesítette. Mikor aztán a beszélgetés folyamán kiderült, hogy Marosvásárhelyről jöttünk oda, a becsületünk előtte még fennebb emelkedett. Elmondotta, hogy ő már évtizedek, fiatal leánykora óta minden évben többször is odajárt pogácsát árulni a marosvásárhelyi országos vásárookra. Mindig szerencséje volt a vásárokon, ott mindig segítségkész, jóemberekkel találkozott, s mindig jó keresetha szonnal jött onnan haza. A legnagyobb szíveséggel ajánlotta föl a kertjét és pavilonját magunknak pihenőre, s vállalta a gépek megőrzését visszatértünkig.

Őszintén örültünk, hogy a szászokból ilyen kivételesen jóindulatú, előzékeny és kedvesemlékű nőt ismerhettünk meg. A nevét — sajnos — nem tudtuk meg, s így nem tudom írásban sem hátrahagyni.

A MAROSVÁSÁRHELYI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG KEZDETEI

A mi alsóbb gimnazista korunkban a Marosvásárhelyt élt 400—500 unitárius mind a marosszentkirályi anyaegyházhoz tartozott. Ennek papja Kelemen Albert esperes volt. Pontos, lelkiismeretes, becsületes, kötelességtudó ember. Tartalmas, de egyhangú szónok volt. A vagyonos a szentkirályi kis lélekszámú unitárius anyaegyházközség volt, melyben összesen 4—5 régi, de lecsúszott nemes család tagjai, s ezek alkalmazottai — a néhány volt jobbágycsalád — képezték az egyházközséget. A marosvásárhelyi unitáriusok élükön az eszes és értékes Fekete Gáborral, a későbbi marosvásárhelyi kir[ályi] táblai elnökkel megindították a mozgalmat az élet által követelt változásra, a két egyházközség eddigi viszonyának megcseserélésére, hogy a m[aros]v[ásár]helyi egyházközség anyagi alapokhoz jutva — városi és túlnyomólag az intelligenciához tartozó híveivel — vezető egyházközsége lehessen a Marosi Unitárius Egyházkörnek.

A M[aros]sz[ent]király-Náznánfalva és Kisfalud néhány nemes családja s ezek egykori jobbágysai és zsellérei együttesen sem érték el a százas létszámot, nem is szólva arról, hogy szellemileg a helyzet még gyengébben állott. A jóformán mindenki által ismert és látott közérdek győzelmére a családi és magánérdek felett évekre volt szükség. Végre azonban ez bekövetkezett, s a két egyházközség közül a számbeli és szellemi túlsúlyt képviselő marosvásárhelyi magához ragadta a vezetést is. Anyaegyházközséggé alakult, s most már a régi marosszentkirály-náznánfalvi egyházközségek lettek a városinak leányegyházai. (Fekete Gábor érdeme!)

Derzsi János, a nagylelkű unitárius alapítványtevő jóvoltából a marosvásárhelyi unitáriusok papi lakásról gondoskodtak. Két m[aros]v[ásár]helyi házát és 30 hold birtokát egyházára hagyta — úgyszólván szilárd alappal hosszú időre biztosította egyháza fennállását M[aros]v[ásár]helyen.

Közel a templomhoz, majdnem szemben a Kir[ályi] Tábla épületével szereztek elég csinos és tágas papi házastelket, melynek Kelemen Albert, a M[aros]sz[ent]királyról beköltöztetett esperes lett az első u[nitárius] pap lakója.

Én mint gyermek úgy hallottam, s úgy tudom, hogy a mi gyermekkorunkban már kisebb teremmé alakított saroképület előbbi két szobája közül a nagyobbik kocsmá volt előbb, s csak a közfal lebontása után lett aztán kisebb átalakítással a mi templomunkká. A szerény saroképületnek ezt a jellegét csak széles és magas csücsíves ablakai adták meg. Egyébként még bár egy csengettyűs fedéltornyocska sem jelezte imaház rendeltetését.⁴⁶

Itt említem meg, hogy mikor már odáig jutottunk, hogy az esperes minden második vasárnap bejárt a városba istentiszteletet tartani, oda szállott két jó lovas kocsijával az unitárius templom felkén álló Oroszlán vendégfogadó erre a célra külön fenntartott szobájába és a

⁴⁶ A Kiss Pál összeállította *Marosvásárhely története* (1942) szerint az unitáriusok 1843-ban veszik meg Benkő Pál ügyvédől azt a telket, amire kialakítják sarki imaházukat 1869-ben. A mai unitárius templom Pátrovits Kálmán építész-mérnök tervei alapján 1929—30-ban épült.

kocsinak megfelelő istálló részbe. Az esperes nagyon pontos ember volt, s mire a harangok a városon begyűlésre hívták a híveket, ő rendesen már fölkészült a templomba lépésre. Ezzel kapcsolatban állott az öreg asztalosmester, Kiss József egyházi tevékenykedése is. Ő éppen a róm[ai] kat[olikus] temető kapujával szemben levő sarokházban lakott, egyik szobáját asztalosműhelynek is használta. A ház mellett akkor kertek következtek, s ezek mellett ösvény vezetett a vár felé levő egyik utcába. Ez az ösvény utóbb utcává tágult. Mikor a városi harangok elhallgattak, akkor Kiss bácsi kilépett az unitárius templom ajtaján, s mutató ujját begörbítve háromszor-négyszer intett a közeli Kir[ályi] Tábla kapujában összegyűlt néhány unitárius tisztviselő és a velük várakozó hívek kis csoportjának, mire azok is rögtön megindultak, s ez 5—6 ember beérkeztével megkezdődött az istentisztelet.

Édesanyám tréfásan sokszor evődött édesapámmal, s Kiss egyházi behajtott hívogató ujjú intéseit utánozva tréfásan mondotta: Nátatok így harangoznak!

Egyébként édesanyám keresztlevelére nézve református volt, de a szentháromságot nem hitte, s nem szerette a ref[ormátusok] akkor szolgált 3 papját sem különböző okokból. Többször át is akart térni az unitárius egyházba. Édesapám ilyenkor rendesen azzal beszélte le, hogy maradjon meg csak reformátusnak, hogy a ref[ormátus] rokonai nehogy az édesapám kényszerítésének következményeként állíthassák be az áttérést. Így aztán édesanyám alakilag nem tért át, de lényegében unitárius volt. A nagy, ún. sátoros ünnepeken egy évben egyszer vagy kétszer elment a lakásunkhoz legközelebb eső református kistemplomba, s megfizette a ref[ormátus] egyházi adót is. Így történt aztán, hogy 80 éves korában bekövetkezett halálakor a gyászmenet elején mindkét egyház egy-egy papja együtt kísérte ki a gyászmenet élén a halottas háztól a sírjáig, s egyik rövid beszéddel, a másik szép imával búcsúztatta el őt, áldotta meg örök pihenését.

Vége.

Dr. GEORGE M. WILLIAMS

SHINICHIRO IMAOKA*

1881—1988

Shinichiro Imaoka élete Japán élő legendája volt. A szabadelvű vallás apostola, Japán Emersonja. Kelet és Nyugat vallásfilozófiáját és gyakorlatát a saját életében, tanításaiban és vallásgyakorlatában közös nevezőre hozta. Mindkét világban otthon volt: buddhista családból származott és a Harvard egyetemen a nagy nyugati vallásfilozófusokat ta-

---

* Fordította Gellérd Judit.

nulmányozta. Ő volt a világ talán legidősebb unitárius lelkésze — 70 éven keresztül a tokiói Kiitsu Kyokai unitárius gyülekezetben.

Imaoka rendkívül hosszú élete. — 107 év — folyamán Japán modern kibontakozásának annyi különböző fázisában működött közre, hogy szerepét nehéz volna pontosan meghatározni és bárkivel is összehasonlítani. Jóval túl a 100. születésnapján, még kiváló egészségben és szellemi frissességben élt és hatott meghatározó mértékben nevelőkre, haladó teológusokra és a széles olvasóközönségre egyaránt.

A tokiói egyetem vallástudományi karán a híres Anesaki professzor tanítványaként az Újszövetség etikájának és quaker miszticizmusnak egyaránt hatása alá került. 1906-ban, az egyetem elvégzése után, Japán egyik keresztény gyülekezetében kezdte meg lelkészi működését, de csakhamar lelki válságba került: képtelen volt embereket saját válásukról lebeszélni és keresztény hitre téríteni. Egy lelkészi vizsgálóbizottság Imaoka teológiáját heterodoxnak minősítette, ekkor lemondott állásáról és visszament Tokióba.

1919-től 1924-ig Imaoka a Nihon egyetemen vallástörténetet és keresztény egyháztörténetet adott elő; 1925-től elfogadta a híres Seisoku gimnázium igazgatói tisztségét. 15 évi működése alatt az iskola a mai modern oktatási rendszer modellje lett Japánban. Ennek jutalma volt 1940-ben az egyik császári kitüntetés.

Hatvan éven keresztül Imaoka fáradhatatlanul dolgozott a vallási megértés és közeledés ügyéért. E célból egymásután szervezte az országos és nemzetközi konferenciákat. 1948-ban újraalapította a tokiói unitárius egyházközséget, mely az amerikai unitárius misszió megszűnésével 1923-ban felbomlott. Ugyancsak ő volt az egyik alapító tagja a Japán Szabadelvű Vallások Szervezetének. Az ő közvetlen befolyására csatlakoztak a japán liberális buddhisták és sintóisták az IARF-hez, nem véletlenül, mert éppen Imaoka révén Japánban a liberális vallásos szellemnek már hagyománya volt.

Az 1948-ban Imaoka által Tokióban megszervezett unitárius egyházközség valami egészen új volt: a szabad vallás tanulmányozására és gyakorlására hivatott gyülekezet. Tanításában a szabad vallás nem szorítkozik a szervezett vallás világára. A vallás ugyanis benne van az egész életben: a kultúrában, gazdaságban, politikában, művészetben, mindenben, csakhogy mindennél többre törekszik. És mégis kifejeződik az egyház és a közösség kapcsolatában. Emersonnal rokon gondolat ez, aki szerint nincs alapvető különbség egyház és világ között, minthogy az egész élet összefügg. Maga a „szabad vallás“ eszméje is Emersontól származik és meglehetősen nehezen talált követőkre Japánban. A szabad vallás, Imaoka szerint, szabad öntudatot és önmegvalósítást feltételez és követel. Az az ember, aki egész életében tanul, aki művelt az élet minden vonatkozásában és szakaszában, akinek minden emberi tevékenység szent, az már a szabad vallás híve, ha nem is ismeri be. Az már az igazság megtalálásának útján jár.

Majdnem minden világvallás tanítja és gyakorolja a szabadság és felszabadítás valamilyen formáját. A rabság lerázását a buddhizmus a vágyak és következményei zsarnokságától való szabadulásban látja, mely nélkül nincs megvilágosodottság. Az Ószövetség szerint szabad az, aki nem rabszolga. A kereszténység a bűntől való szabadulást tanítja, mint a jézusi tökéletesség feltételét. A hinduizmus felfogásában a szabadságot a kármá-tól való végső felszabadulás és a reinkarnáció során az abszolútummal való egyesülés jelenti.

A szabad vallás fogalmát egyik világvallás megfogalmazása sem fedi. Nem is várhatjuk ezt. A vallásnak ki kell bontakoznia, hogy a szellemi-lelki fejlődésnek a legmagasabb, legteljesebb és jól körülhatárolt szakaszába jusson. „Mindig növekedni, mindig teljesedni, ez a szabad vallás“, tanította Imaoka.

A szabad vallás több, mint akármelyik konkrét élő vallás. „Egyetlen vallás sem sajátíthatja ki vagy foglalhatja magába a teljes vallási igazságot“. Mi a több a szabad vallásban? „Az, hogy egyetemes, logika fölötti és teremtő“, vallotta Imaoka. „A szabad vallás nem egy új vallás, amely a többi mellé állítható, sem nem azok egyesítése. A szabad vallás az élő vallások, a többinek a lényege és célja“. Valamennyi adott vallás hívei szabad vallásúakká válnak, amint felismerik az immanens saját vallásukat. A szabad vallás nem korlátozódik szervezett vallásra, „de benne van minden emberi cselekedetben és nem más, mint rászemelés az egyetemes alkotó, szent és vallásos emberi természetére.“

Emerson szabad vallás eszméje készítette azokat a japánokat, akik tagjai voltak az unitárius egyházi szervezetnek 1888 és 1923 között, hogy fejlesszék vallásukat. Megkíséreltek egy láthatatlan egyházat létrehozni a társadalomban a jobb világba vetett hitük felszabadító ereje által. Ezek az unitáriusok szétszóródtak, mint mustármagok a japán társadalomban, többnyire mint szellemi vezetők. Az akarták, hogy valamennyi japán vallást összefogják a párbeszédre és emberszolgálatra.

„A szabad vallás nem is csak a vallás szabadsága vagy vallásszabadság, és nem is a kettő összekapcsolása. Nagyszerű dolog a vallásos békemozgalom, de ez önmagában nem elég. Van valami a békén túl. Mert békében is vannak problémáink. A béke megszületése után is lesznek konfliktusok. Minden új nap küzdelmet hoz.“ Ennélfogva tehát „szabad vallás az, hogy egymást tiszteljük, és egymáshoz csatlakozva alkotó emberiség vagyunk, amely az egyetemes szabadság kifejezője, a határtalan haladás megvalósítója. Próbálunk együttműködő társadalmat építeni, amelyben Istent tiszteljük, miközben szolgálunk egymásnak.“

Radikális vonás Imaoka teológiájában az évente megfogalmazott hitvallása. 92 éves, amikor így ír: „Mélyen kutatva az ember természetében, Istent fedezem fel az emberi természetben túl. És mi több. Isten a saját énem, ő az igazi valóm önmagamon túl. Ő a tartalék, a valódi erő függetlenségemben és alkotó tehetségemben. Önmagam, mások és a közösség egysége“ — íme az ő felfogása Istenországának megvalósulásáról a földön. Mint természetes következményét annak a hitnek, hogy a társadalom és az egyén megváltása elválaszthatatlan egymástól, a szabad vallás hangsúlyozza az egyház abszolút szükségét. Ez kulskérdése a szabad vallásnak, ezért Imaoka elutasít mindenfajta társadalomellenes, egyéni, önző elkényelmesedést, egves értelmiségiek egyházellenes magatartását, még a templom iránti közömbösséget is. „A szabad vallás felfogásában igazi vallásos élet csakis a társadalomban, a mindennapi életben létezhet. Ennélfogva el kell utasítanunk azt a felfogást, hogy az igazi társadalom profán. A vallás az, ami a társadalmat megszenteli. Így a szabad vallás nem fektet súlyt a túlvilágra, hanem a mi társadalmunkat tartja fontosnak. Ideális együttműködő közösségek nélkül ezen a világon mennyország sohasem lesz“.

Imaoka munkássága és emberszolgálatra sok elismerést nyert. A két, japán uralkodótól kapott kitüntetésen kívül 1972-ben a Chicago-i Meadville Lombard Unitárius Teológiai Intézet díszdoktorává avatta; 1979-ben a Világ Vallás- és Békekonferenciája (WCRP), 1981-ben pedig az

IARF tüntette ki a vallási egyetértést és együttműködést szolgáló munkájáért.

1985-ben a japán nép még hallhatta őt beszélni a televízióban és rádióban. Kötetbe gyűjtve, 109 esszéjét adták ki. Az érdeklődés tanai iránt folyton nő. Ő tartja elevenen Emerson eszméit Japánban, miközben terjeszti, továbbfejleszti és gyakorolja azokat. Méltán tekinthetjük Imaokát a szabad vallás apostolának.

GAAL GYÖRGY

A DÁVID FERENC EGYLET ÉS KIADVÁNYAI

1. rész

A Dávid Ferenc Egylet (DFE) az első és leghosszabb ideig fennálló unitárius szervezet volt. Első ötven esztendejének történetét 1935-ben megírta Benczédi Pál, s egész múltját az Unitárius Közlöny (UK) évfolyamai is hűen tükrözik. Sajnos, Benczédi munkája filológiai szempontból nem mindig megbízható, s nem is eléggé egységes, átfogó. Mivel pedig az UK teljes sorozatai már ritkaság számba mennek és az egyleti kiadványok többsége kifejezetten unikum példányban maradt fenn kolozsvári könyvtárakban vagy magánszemélyeknél,* szükségesnek mutatkozik egy, az Egyletről későbbiekben elkészítendő monográfia számára adattár és bibliográfia formájában összegyűjteni és közzétenni a legfontosabb adatokat és a még fellelhető kiadványok jegyzékét. Bevezető soraink ezért nem törekednek teljességre, értéktételezést megfogalmazására, mindössze a legfontosabb tudnivalókat összegezik.

A DFE alapításának gondolata Boros György akkori teológiai tanártól származik. Unitárius lelkészi egyesületet szeretett volna létrehozni, s ennek tervét az 1884. szeptember 2-i főtanácsi gyűlés elé terjesztette. A Főtanács egy bizottságot hozott létre a javaslat megvitatására. Ennek elnöke Gyöngyösi István Udvarhely köri esperes, titkára pedig maga Boros György volt. A bizottság az alapszabálytervezetet Ferencz József püspök elé terjesztette, majd kinyomtatva megvitatásra szétküldte az egyházköröknek. A kedvező fogadtatás nyomán 1885. augusztus 29-én Kolozsvárt tartották meg az alakuló közgyűlést. 76 alapító, 87 rendes és 28 pártoló tag jelentkezett. Az Egyesület elnevezésének ötlete valószínűleg Gyöngyösitől származott, mivel ő már 1876-ban alapított saját egyházkörében egy Dávid Ferenc Könyvtáregyletet.

Az elfogadott és közzétett Alapszabályok szerint az Egylet célja „az unitárius keresztény vallás, a hit- és erkölcstudomány és nevelés tan

---

* Munkánkban az Akadémia kolozsvári fiókjának könyvtára (volt Unitárius kollégium állag), a Központi Egyetemi Könyvtár és az Unitárius Egyházi Könyvtár anyagát használtuk fel. Egyes kiadványokat dr. Erdő János szerzett meg magánszemélyektől.

körébe tartozó elvek és kérdések tisztázása, terjesztése, a keresztény vallásos és erkölcsi élet ápolása és emelése“ volt. Külön fejezetekben írták elő az egyleti tagság feltételeit, az Egylet tisztviselőinek kötelességeit, a közgyűlés a választmány hatáskörét, a fiókegyletek megszervezésének módját, a vagyoni ügyek rendezését s az Alapszabály-módosítás lehetőségét. Eredetileg egy elnökből és két alelnökből, egy titkárból és egy pénztárnokból állott a tisztikar. A folyó ügyeket intéző választmány a tisztikaron kívül hat választott tagból állott. Ezek egyharmadát minden évben a közgyűlésen újra választották. Figyelemreméltó, hogy már ekkor gondoskodtak a vidék bekapcsolásáról: mindegyik egyházkör fiókegyletet létesíthet, amely ugyancsak tisztikart választ. A fiókegyletek feladatait igen konkrétan meghatározzák, közülük néhány jelentősebb: nép- és ifjúsági könyvtárak, önképző körök, vasárnapi iskolák alapítása, gondoskodás a gyermekek iskoláztatásáról, valamint „a különböző hitfelekezetűek között a kölcsönös szeretet és testvéri érzés“ ápolása. Az Egylet vagyonának 90%-át népszerű és tudományos munkák kiadására, falusi könyvtárak létesítésére és jótékonykodásra szánják. Első kiadványuk épp az alakuló közgyűlésről közzétett *Értesítő*, mely az alapszabályokat is tartalmazza. Az alapszabályok 1933-ig alig módosultak.

Szerencsés dolog volt az Egylet első vezetőségébe a jó szervező-készségről ismert Boros György titkár mellé Brassai Sámuel elnöknek választani. 1924-ben az Egylet fennállásának 40 éves jubileumán mondott beszédében utal rá Boros, hogy az öreg polihistor tekintélyt adott az egész fiatal egyesületnek, s felolvasó üléseire szívesen eljöttek a más vallású egyetemi tanárok, írók is. A Zeneművészek társasága szintén iránta való tiszteletből vett részt, muzsikált az Egylet estélyein, úgyhogy olyan légkört tudtak teremteni, melyben a felekezeti korlátokról megfeledkezve jól érezte magát protestáns, katolikus és zsidó, tudva: „együtt építik az erkölcs pillérére a vallás egyenlőség és szabadgondolat tágas csarnokát“. (UK 1924. 194. 1.)

Az első évek legfontosabb eseménye kétségtelenül az UK megindítása volt. Az első két közgyűlésről *A DFE Kiadványai* sorozatban *Értesítőt* adtak ki, a második rendes közgyűlésen hozták a határozatot, hogy a jegyzőkönyvet és a titkári beszámolót egy, az Egyletbe tartozó új folyóiratban közölik. Így jelent meg az UK első rendkívüli száma 1887. októberében. Az I. évfolyam 1888. januárjában indult. E havilappal vált igazán fontos tényezővé az unitáriusok, de általában egész Erdély szellemi életében az Egylet. Így már kilépett a felolvasó termek és ünnepi rendezvények aránylag szűk közönségének köréből, s százak, később ezrek figyelmét irányította a kitűzött célokra. *A DFE Kiadványai* sorozatban továbbra is — elég rendszertelenül — jelentek meg a dolgozatok, különnyomatok a Keresztény Magvetőből, UK-ból, többnyire a szerző költségén.

Az Egylet lényegében az első világháború kitöréséig szépen fejlődik. Főleg Brassai haláláig igen rendszeresen, évente az őszi-téli hónapokban 6—8 felolvasó ülést tartottak. Az UK 1898-as évfolyama közli az 1885. március 15-től 1898. február 20-ig felolvasók névsorát, az előadások címét (51—53., 74—75. l.). A 101 felolvasás közül tizenkettőt nő tartott. A felolvasók között „külső“ ember is szép számmal akad: Felméri Lajos, Concha Győző, Lánczy Gyula, Haller Károly, Bálint Gábor egyetemi tanárok, Kővári László, Abonyi Árpád, Éjszaki Károly írók, s érdekességként említjük De Gerando Antonia neves pedagógust, Szlá-

vik Mátyás eperjesi evangélikus teológiai tanárt, Grätz Mór helybeli lutheránus lelkészt és Eisler Mátyás főrabbit. A továbbiakban, mivel inkább társadalmi pozíciói alapján választották ki az elnököket, a felolvasások leszűkültek. Az egyházi emberek mellett alig tűnik fel olyan tekintélyes előadó, mint Márki Sándor, Cholnoky Jenő professzorok vagy Pákey Lajos főmérnök. 1924-ben Boros György 400-nál több felolvasást említ, ezek pontos jegyzékét ma már lehetetlen összeállítani, mivel a közgyűlésen felolvasott titkári jelentések mind ritkábban említik a felolvasó gyűlések számát és azok műsorát. (Közvetett úton a korabeli kolozsvári napisajtó beszámolóí, hírei alapján lehetne sok felolvasó nevét és a dolgozatok tárgyát megtudni.) 1898-ban az egyleti munka megjavítására négy bizottságot hoznak létre (missziói, pénzügyi, rendezői, irodalmi), külön-külön tiszttal.

A DFE különös figyelmet fordít az ifjúságra és a nőkre. Már 1892-ben *Fiatalság Barátja* címen különvlik az UK ifjúsági rovata, s 1897-ig Boros György és az örökifjú Brassai szerkesztésében 7 számot jelentet meg. 1900. november 24-én pedig Kelemen Lajos vezetésével megalakul a DFE Ifjúsági Köre. 1902-től a női rovat válik melléklappá, s 1908-ig a *Nők Világa* címen évente 5—6 száma jelenik meg. 1910-ben az Egylet keretein belül megalakul az Unitárius Nők Szövetsége, elnöke Ferencz Józsefné és (Budapesten) Perczelné Kozma Flóra, alelnökei Pákey Lajosné, valamint Boros Györgyné. A vidéki unitárius egyesületek fiókegyletként csatlakoznak a kolozsvári szervezethez, sok egyházköriben pedig a központ ösztönzésére alakul fiókegylet. Nagy múltú az Udvarhely, Székelykeresztúr és a Maroskör fiókegyletei, ezek külön kiadványokat jelentenek meg. Bár az Udvarhely-köri lelkészek szerepelnek kiadóként, a DFE is támogatta az 1911-től 1927-ig Ajtay János, Úrmösi József és Báró József szerkesztésében megjelenő *Unitárius Keresztény Népnaptárt*. Fiókegyletek működtek még a Küküllő-körben, a Felső-Fehér-körben, a Háromszék és az Aranyos-Torda-körben. Végül 1900-ban Józán Miklós vezetésével megalakult a budapesti DFE is. Az Unitárius Nőszövetség 1913-ban belépett a Nemzetközi Szabadelvű Nők Szövetségébe (Párizs). Az első világháború az egyleti munkára is rányomja bélyegét, sőt a háború után 1919-től 1921-ig az egyleti élet szünetel. Az 1922. október 30-i (XXXIV.) közgyűlésen szervezik újjá az Egyletet, választják meg új tiszttakarát.

Az 1924-es, az Egylet fennállásának 40. évfordulóját ünneplő közgyűlés nagyjából határhőnek tekinthető, az alapítók generációja az UK szerkesztése, majd a DFE vezetése terén átadja helyét a fiatalabbaknak. Közülük Varga Béla, Pálffy Márton, Gyallay-Pap Domokos fejtett ki jelentős munkásságot, majd 1927-től a még fiatalabb generációt képviselő Szent-Iványi Sándor, lesz az egyleti élet mozgatója. Még teológusként ő szervezi újjá 1923 decemberében az Ifjúsági Kört, melynek vidéki fiókjai rendre megerősödnek, úgyhogy 1928. július 10—15-én Székelykeresztúron megtartják a DFE Ifjúsági Köreinek első konferenciáját. az UK évente négyszer megjelenő *Ifjúság* című mellékletet szándékozik indítani ebből az alkalomból, az első szám meg is jelenik Szent-Iványi Sándor szerkesztésében, s beszámol a konferencia lefolyásáról. A melléklet azonban folytatás nélkül marad, illetve a fiatalok Dicső-szentmártonban tartott II. konferencia után *Kévekötés* címen indítanak Balázs Ferenc szerkesztésében folyóiratot. Ez beszámol a következő években tartott III—IX. Ifjúsági találkozóról. A lap megszűnte után, 1937—1939 között a X—XII. konferenciákról már az UK *Kévekötés*

cfmű rovatában olvashatunk. Ezek az ifjúsági találkozók különösen a falusi és a városi fiatalok közti barátság ápolásával, a falumozgalom elindításával tettek szolgálatot. Külön bizottságai foglalkoztak a falusi, az iparoskereskedő, az értelmiségi fiatalok, valamint a lányok problémáival.

1922 júniusában újjáalakult az Unitárius Nők Szövetsége is Ferencz Józsefné elnök, Boros Györgyné és Fangh Erzsébet alelnökök vezetése alatt. Műsoros esték, délutánok szervezésével, jótékonykodással, a vidékről Kolozsvárra került unitárius lányok, szegény asszonyok támogatásával foglalkozott. Külön rovata az UK-ben továbbra is a Nők Világa volt.

Már 1922-től állandó probléma az Alapszabály módosítása, illetve egy új alapszabály kidolgozása. Az 1922-ben tartott közgyűlés Árkosi Tamás lelkész módosítási javaslatait vitatja meg. Többek között az Unitárius Irodalmi Társaság irodalmi szakosztályként az Egyletbe való felvételét szorgalmazza. 1925-ben Kiss Károly vargyasi igazgató-tanító az Egylet működésére dolgoz ki részletes Munkatervet (közlik a 11. számban.). Végül 1931-ben Varga Béla vezetésével új alapszabály-tervezetet állítanak össze, melynek átdolgozott változatát az 1933. június 7-i rendkívüli közgyűlés fogadja el. Az Egyházi Képviselő Tanács június 29-i és az illetékes minisztérium október 14-i jóváhagyása után a 11. számban közlik a 36. paragrafust magába foglaló Alapszabály végleges szövegét. Ez, azon kívül, hogy alkalmazkodik az államkeret szabta követelményekhez, rögzíti az Egyleten belül történt változásokat. Így az időközben megalakult nagyszámú fiókegyletre való tekintettel sokkal nagyobb gondot fordít a falura, a népre. Míg az első Alapszabály inkább városcentrikus volt az 1933-ban jóváhagyottat falucentrikusnak nevezhetnők. Az Egylet célkitűzéseit „missziói, népművelési és általános kulturális tevékenység“ útján véli megvalósíthatónak, népművelési estélyek rendezését, a szörványok fokozottabb gondozását hangsúlyozza. Az Egyleten belüli alakulatok viszonyáról is szól: megkülönböztet Anyaegyletet, egyházközségi és egyházköri fiókegyleteket. Autonóm, önálló alapszabályokkal működő szervekként sorolja fel a Dávid Ferenc Unitárius Nők Szövetségét, a Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köreinek Egyetemes Szervezetét, valamint potenciálisan más egyháztársadalmi alakulatokat (dalárdák, zenekarok stb.). A választmány választott tagjainak számát 18-ra emeli (fele férfi, fele nő). 1930-ban megalakul az Unitárius Sajtó- és Iratterjesztő, úgyhogy ezután csökken az Egylet szerepe a könyvkiadás és iratterjesztés terén, főleg az UK és az *Erdélyi Magyar Unitárius Naptár* kiadására korlátozódik. Ez utóbbit 1928-ban vette át az Udvarhely-köri lelkészekből az Egylet, s teljes *Egyházi és Iskolai névtárral* jelentette meg évről évre 1949-ig.

Az 1930-as évek végén, a 40-es évek elején az Egylet működését a rendkívüli állapotok, a háború befolyásolják. A fiókegyletek gyűléseit gyakran betiltják a hatóságok. 1940 után a fiókegyletek egy része elszakad az Anyaegylettől. Közben hol Abrudbányai Ede, hol Gál Miklós az elnök, az 1938-ban megválasztott Varga Béla, majd Józán Miklós a tiszteletbeli elnökök. Az Egylet legstabilabb embere Benczédi Pál, aki 1935-től titkár és szerkesztő, 1944-ig — rövid megszakítással — ő szerkeszti az UK-t, s közben egyre emelkedik a ranglétrán, a világháború utáni években ügyvezető alelnök az Egylet megszüntéig. 1943-ban előtérbe kerül az Egylet újjászervezésének, megerősítésének kérdése. Az alapszabályokat is módosítani kellett. Főleg a vezetőség összetétele kö-

rül folyt vita. 1943. március 27-én nem jelennek meg elegendően, hogy a közgyűlés határozatokat hozhasson, az április 11-i gyűlésen aránylag kevés tag jelenlétében megtörténik a választás, amit viszont az Alapszabály be nem tartása miatt megfellebbeznek az Egyházi Képviselő Tanácsnál, úgyhogy a november 20-i közgyűlésen újra választást tartanak. Az 1940-es évek elején a kolozsvári Anyaegylet élénkebb tevékenységet fejt ki, a felolvasó üléseken, az egyházi embereken kívül, újra néhány egyetemi tanár és közéleti személyiség is felolvasást tart (Gyulai Zoltán, Gelei József, Veress Gábor, László Gyula, Szathmáry Lajos, Mikó Imre stb.).

A háború befejezése után, az 1945. január 7-én tartott közgyűlésen a lemondások, távozások folytán újra tisztikart kell választani. Ifj. Hadházy Sándor tankerületi főigazgató lesz az elnök, Mikó Lőrincné és Kovács Lajos teológiai tanár az alelnökök. Az UK utolsó évfolyamainak a szerkesztője szintén Kovács Lajos. Az egyleti élet megindulására az UK utolsó, 1948 január-februári száma enged következtetni. Hat egymást követő szerda estén a kolozsvári kollégium dísztermében Boros Györgyről, Józán Miklósról, Kovács Jánosról, Varga Béláról és Gál Kelemenről emlékeztek meg, Kelemen Lajos pedig az egyházközség úrvacsorai szerelvényeiről tartott előadást. Vidéken is néhány ünnepélyt rendeztek. Mivel azonban az Egylet hivatalos elismertetése, jóváhagyása elmaradt, annak tevékenységét 1948-ban végleg be kellett szüntetni. 1949-re kiadott naptár az Egylet utolsó kiadványa.

A DÁVID FERENC EGYLET TISZTIKARA

Elnökei: 1885—1897 Brassai Sámuel, 1897—1899 Hajós János, 1899—1925 Petrichevich-Horváth Kálmán, 1925—1927 Petrichevich-Horváth Arthur, 1927—1931 Horváth-Tholdy Rudoif, 1932—1938 Abrudbányai Ede, 1938—1943 Gál Miklós, 1943—1945 Abrudbányai Ede. 1945—1948 ifj. Hadházy Sándor; *tiszteletbeli elnökei:* (általában a püspökök, főgondnokok, leköszönt elnökök): [1887-től] Ferencz József, Daniel Gábor, Petrichevich-Horváth Kálmán, [1905-től] Fekete Gábor, [1932-től] Boros György, Varga Béla, Józán Miklós; *alelnökei:* Kriza Jánosné, Berde Mózes, Hajós János, Fekete Gábor, Mikó Imre, Kozma Dimén, Kozma Ferenc, Ferencz Józsefné, Boros Györgyné, Varga Béláné, Mikó Lőrincné; *ügyvezető alelnökök* 1921—1931 Boros György, 1932—1938 Varga Béla, 1938—1945 Kiss Elek, 1945—1947 Kovács Lajos, 1947—1948 Benczédi Pál; *titkárai:* Boros György, Fangh Erzsébet, Tarcsafalvi Albert, Györfi István, Vári Albertné, Csiki Gábor, Patakfalvi Zsigmond, Szent-Iványi Sándor, Benczédi Pál, Abrudbányai [Fikker] János, Erdő János, Székely Gyula, Izsák Vilmos; *főtítkárok* 1909—1921 Boros György, 1921—1923 Gyallay-Pap Domokos, 1923—1931 Varga Béla.

A DÁVID FERENC EGYLET KIADVÁNYAI

Folyóiratok. Tulajdonképpen két önállóan mondható folyóiratot jelentetett meg az Egylet: az egyik az *Unitárius Közlöny*, a másik a *Kévekötés*. A *Fiatalság Barátja* és a *Nők Világa* az UK melléklete volt. A DFE II. rendes közgyűlésén határozták el egy „népszerű valláserkölcsi havi újság” kiadását. Az 1887 októberében összeállított rendkívüli szám a közgyűlési értesítőn kívül a szerzők felhívását tartalmazza az UK megindítása érdekében. A lap célja az unitarizmus múltjának fel-

idézése és az angol-amerikai kapcsolatok ápolása mellett elősegíteni a vidéki lelkészek, tanárok, tanítók munkáját a szószeiken, a vasárnapi iskolában, a hívek között. Elutasít minden „felekezeties szűkkeblőség“-et, s főleg az erkölcsi élet javítására kíván tekintettel lenni. Ezt a feladatát nagyjából az első világháborúig teljesítette. 1919—1921 között, amíg az Egylet működése szünetel, „Egyházi hivatalos lap“-ként jelent meg 17 füzete, s bár utána visszakerült az újjáalakított Egylet tulajdonába, a terjedelem jelentős részét továbbra is a közlemények, egyházi és egyleti hírek tették ki, valamint a megrendelők igényeit kielégítő népies olvasmányok. Az első világháborúig minden évfolyam egy-egy száma az azévi közgyűlés értesítőjét tartalmazta. A későbbiekben gyakran csak összefoglaló beszámolókat közölt a gyűlésekről. 1944-ben megváltozott a lap formátuma (8°-ról 4°-ra), a világháború utolsó hónapjaiban, s az elkövetkező években megjelenése rendszertelenné vált. A lap munkatársai többnyire unitárius egyházi emberek, a DFE tisztségviselői. A szerkesztőkön kívül az ismertebb írók és tudósok közül a következők írásait, verseit közölték az UK ötvennyolc évfolyamában: Kövári László, Berde Áron, Rédigier Géza, Jékey Aladár, Berde Mária, Gárdonyi Géza, Jakab Ödön, Barabás Ábel, Kelemen Lajos, S[ütő] Nagy László, Mikó Imre, Nagy István, Létay Lajos.

A *Fiatalság Barátja* Brassai Sámuel 1851-ben hat számot megért — hasonló című — ifjúsági lapját szándékozik feleleveníteni és folytatni a már öreg polihisztor támogatásával. Az 1. számban át is veszik a régi folyamból Brassainak a *Szemesség és eszes feltalálás* című cikkét. Évente két számot szeretnének megjelentetni: karácsonykor és konfirmáció idején. A nevelő jellegű és ismeretterjesztő cikkek mellett imákat, történeteket, verseket, játékokat, rejtvényeket és fejtörő feladatokat közölnek. A 2. számban verseket vesznek át az Unitárius Kollégium *Remény* című kézirat lapjából. Általában a tizenéveseknek szól a *Fiatalság Barátja*, de nincsenek ilyen korú munkatársai, fiatal szívű öregek, sőt aggastyánok írják, szerkesztik. Talán ez is az oka, hogy a lap mindössze egy számmal volt hosszabb életű, mint Brassai 41 évvel korábbi kiadványa. 1897-ben a 7. szám végén az egyedül maradt Boros György szerkesztő közli, hogy utolsónak tekinti a számot, s csak akkor fogja a lapot tovább szerkeszteni, ha arra maga az olvasó ifjúság buzdítja. „Búcsút veszek tőletek azzal a kívánsággal, hogy olvassátok örömmel és haszonnal ezt a számot is, melyet oly igaz szeretettel készített a szerkesztő, amilyennel az ifjakat szereti“ (32. l.).

A *Nők Világa* 1902-ig az UK-ben rovatként jelent meg. Az 1901 decemberi számban a szerkesztő, Boros György így ír: „A *Nők Világa* eddig is kedvelt és élénk rovatja volt az *Unitárius Közlönynek*. Az 1902. évben női kezektől önálló melléklet gyanánt fogjuk adni legalább mindegyik negyedévben egyszer. Fanghné Gyűjtő Izabella, Perczelné Kozma Flóra és Raffaj Irma úrnők, jeles írónőink szíveskedtek magukra vállalni, hogy a nők érdekének megfelelő olyan kis lapot teremtenek, amelyben röviden mindent megtaláljon a hívő, a munkás, a házi nő, az anya, a leány, a városi és a falusi is“ (306. l.). A melléklet 1902-ben s az elkövetkező négy esztendőben változó oldalszámmal minden második hónapban megjelenik. (Nem sikerült tisztáznunk, hogy 1907-ben megjelent-e a 6. szám.) Főleg a szerkesztő és a főmunkatársak írásait tartalmazzzák a számok, néhány verset, valamint angolból fordított anyagot. A legsikerültebb a II. évfolyam, ennek tartalomjegyzékében a következő rovatok találhatók: Költemények, Vallásos-erkölcsi köz-

lemények, Életrajzok s rokontárgyúak, vegyes tartalmúak. Az 5. számban a három főmunkatárs nőről Joó Borbála, Józán Miklós és Boros György ír cikket, a címodola'on arcképükkel. A melléklet főleg anyagi szempontból terhelte meg az Egyletet. Ezért már 1907-ben akadtak méltatlankodók. Boros György, aki kezdetől fogva fontos szerepet szánt az egyleti életben a nőknek, így vélekedik titkári jelentésében: „A *Nők Világa* mindegyik páros hónapban kísérté előljáróját [értsd az UK-t]. Egy-két helyről azt hallottuk, hogy a *Nők Világa* mellőzhető volna. Mi nem gondoljuk. Mi azt gondoljuk, hogy ez a lap is a jövő érdekében indult meg. Ha ma nincs olyan nagy szereplése mint társának [az UK-nek], majd megnő. Mi úgy fogjuk föl, hogy az unitárius nők a vallás-erkölcsei élet terén még nagyobb szerepet fognak vinni, azt is hisszük, hogy ez a kis lap buzgóságukat növeli s munkára serkenti. Tehát csak bizzunk jó sorsában“ (UK 1907. 192—194. l.). Hanem a sors nem kedvezett a mellékletnek. A következő évi közgyűlés már arról számol be, hogy „a kolozsvári nyomdák kartellbe léptek, s a lap nyomásának az árát kétszeresére emelték föl“. A választmány ezért, s hogy a tagdíjakat ne kelljen emelni, javasolja: az *Unitárius Közlöny* a nyári két hónapban ne jelenjék meg, a „*Nők Világa*, minthogy az alapja ezidő szerint még nem fedezi, mint önálló lap, költségeit, ezután az *Unitárius Közlönyben* mint egyik önálló rovat vezettessék“ (UK 1908. 207 l.). A közgyűlés elfogadta a javaslatot, sőt Pákey Lajos levélben is üdvözölte, helyeselte a döntést (UK 1908. 221—223. l.).

Az UK-től függetlenebb, magát attól bizonyos fokig elhatároló, de végül abba rovatként beleolvadó ifjúsági folyóirat a *Kévekötés*. A 2. számmal indul, s nem az UK *Ifjúság* című mellékletét, hanem a Szent-lványi szerkesztette folyóiratot bíráló, Székelykeresztúron Útő Lajos szerkesztésében megjelenő *Unitárius Egyház Ifjúsági mellékletét** tekinteti első számának. A világhírből hazatért Balázs Ferenc köré csoportosuló fiatalok teremtenek maguknak fórumot e lappal. A Szerkesztősi beközönlő már az első (I. évf. 2.) számban leszögezi: „a lap unitáriussága [...], nem abból áll, hogy bennünket a többi felekezetektől elválasztó tulajdonságokat hangsúlyozza, hanem abból, hogy az élet, a társadalom, a tudomány, művészet, a háború, a béke a népépítés, a falu-fejlesztés, művelődés stb. emberi problémáit a *tiszta ész világánál nagy türelmességgel és a haladás jegyében vizsgálgatja, s a legértékesebb élet felé ezáltal irányt mutat*“ (17. l.). Főleg a falusi, másodsorban a városi iparos, kereskedő, valamint a középiskolák felső osztályaiba járó ifjúságnak írnak. Nem irodalmi, hanem nevelési célokat tűznek maguk elé, mindenekelőtt az ifjúság öntudatra ébresztését. *Új vadrózsák* címmel külön rovatot indítanak a falusi fiatalok irodalmi próbálkozásainak közlésére. A lap tulajdonképpen önfenntartásra rendezkedett be: filmeket vetített az unitárius falvakban s a jövedelemből az illető falu részére négy előfizetés árát vonták le. Az elméleti betájoló cikkek közül Mikó Imre írásai jelentősebbek. A csehszlovákiai magyar cserkészek regös mozgalmát (2. sz. 17—18. l.), s annak „Vissza a faluba!“ jelszavát állítja az egyleti fiatalság elé példaképkül. Ugyancsak ő követi figyelemmel a testvérfelekezetek ifjúsági egyesületeinek a munkáját. *Mit keresünk a faluban?* cím alatt az Erdélyi Fiatalok falumunkájáról számol be, s a falusi és városi magyar ifjúság érdeazonosságára figyelmeztet (IV. évf. 1. sz.). Az unitárius főiskolások nem tevékenykedhetnek csak

* A melléklet egy példányát sem sikerült felkutatni.

a DFE-ben, harmonikusan be kell illeszkedniük még 3—4 felekezetek közti erdélyi magyar mozgalomba. Az Egylet feladata a szociális lelki nevelés, az egyéni céljait a közösség szolgálatába állító embertípus kialakítása kell hogy legyen. S végezetül Marx tanítására hivatkozik: „a filozófusok sokféleképpen magyarázzák a világot, nekünk nem magyarázni, hanem megváltoztatni kell azt“ (*Értsük meg egymást: IV. év. 3. sz.*) A leghosszabb ideig szerkesztőként működő ifj. Szabó Sámuel két alkalommal is megfogalmazza a lap feladatait: „Célunk továbbra is az marad, ami eddig volt. Kutatunk a régi szép idők romjaiból ma még használható kincsek között, hogy megmenthessük, ami használható. De ugyanakkor hadat üzenünk az időszerűtlen konzervativizmusnak, és bátran síkra szállunk új, emberies elvekért. Új utakat keresünk a boldoguláshoz, új lehetőségeket az élethez, új hitet az igazság felé.“ (*Új évfolyamot kezdünk: V. évf. 1. sz.*) Majd a falu és város összefonódását ábrázoló új — Gajdos László rajzolta — címléc alatt sokkal konkrétabban fogalmaz: „Falu és város két teljesen különféle, de szorosan egymásrautalt társadalmi közösség. Meg kell hát keresnünk azokat a pontokat, ahol össze lehet hozni, egybe lehetne kapcsolni ezeknek az érdekeit. Mint ember és ember között nem szabad semmi különbséget éreznünk, azonban a munkamegosztás mégis megszabja mindkettőnek egymástól különböző munkakörét“ (*Célunk: V. évf. 5. sz.*). A Szabó Sámuel szerkesztette évfolyam tartalomjegyzékében a következő rovatokat tünteti fel: Vezércikkek, Irány- és ismeretterjesztő dolgozatok, Elbeszélések, Versek, Sport, Egyesületi élet, Hivatalos rész, Különféle. A VIII. évfolyamban Cserkész rovat (vezetője Fábíán Imre) és Remény című diákmelléklet (szerkesztője Székely Gyula) is található.

1936 júliusában a IX. ifjúsági találkozón még új szerkesztőt választanak Lőrinczi Mihály kolozsvári segédlelkész személyében, de ő már csak az évfolyamzáró 10. számot szerkesztheti. A lap megszűnik. Közel egy évig semmi nyoma a *Kévekötésnek*. Miután a X. találkozón Lőrinczit újraválasztják „egy jelenleg nem létező laphoz“, az UK pár oldalas rovatot bocsájt a rendelkezésére „amíg újra önállóvá válhat a *Kévekötés* (vö. *Ajtónyitás*. UK. 1937. 178. l.). Erre, sajnos, többé nem került sor.

Végül itt szólunk az *Erdélyi Magyar Unitárius Naptárról*. Mint Boros György utal rá az első számban, már az 1890-es években Brassaival tervezték egy ilyen naptár kiadását. Akkor hiányoztak a kellő anyagi feltételek. 1910-ben aztán az Udvarhelyi-köri lelkészek ragadták magukhoz a kezdeményezést, s *Unitárius Keresztény Népnaptárt* jelentettek meg 1911-re. E népnaptár 1927-ig nagyjából azonos tartalommal elégítette ki az unitárius kalendárium-igényeket. 1927-ben Báró József szerkesztő a megnövekedett kiadási költségek miatt a naptárt felajánlotta a DFE-nek, s az az ajánlatot el is fogadta. Így jelent meg Ferencz József püspök ajánló soraival 1928-ra az *Erdélyi Magyar Unitárius Naptár*. S ami különösen figyelemre méltó, magába foglalta a teljes *Egyházi és iskolai névtárt* is. A számok végén hol külön számozva, hol nem, hozta az országos vásárok betűrendes jegyzékét. 1938-tól a szerkesztő nincs feltüntetve, de feltételezhetően Benczédi Pál szerkesztette a naptárt továbbra is. A fontosabb munkatársak a következők voltak: Balázs Ferenc, Báró József, Bede Emil, Bodor András, Böződi György, Bitay Árpád, Ferenczi Sándor, [Abrudbányai] Fikker János, Gál Kelemen, Gspann Károly Gyallay [Pap] Domokos, Józan Miklós, Kelemen Lajos, Kiss Elek, Kovács Lajos,

Kővári Jakab, Létay Lajos, Márkos Albert, Mikó Imre, Orbók Gyula, Pálffy Márton, Pálffy Ákos, Pósa Lajos, Szabédi László, Szentmártoni Kálmán, Vári Albert, Vári Domokos, Vörös István.
(Folytatása következik).

GYÖNGYÖSSY JÁNOS

A NAGYAJTAI UNITÁRIUS TEMPLOMERŐD

A község déli részében, egy magaslat szélén áll a keletelt középkori templom, melynek nyugati oromfala elé harangtorony épült. A templomot szabálytalan paralelogramm alaprajzú várfal veszi körül, melynek egyetlen bejárata az északi oldalon álló, ötszög alaprajzú kaputorony alatt nyílik. Az északnyugati sarokra egy, a temploméhoz hasonló alaprajzú, a délkeletre pedig egy ötszögű védőtornyot építettek. Az erődítményt kívülről, a nyugati, déli és keleti oldalon mély sánc és töltés övezi.

Kelemen Lajos szerint, 1732-ben, hosszas pereskedés után Nagyajta lakossága úgy döntött, hogy a vár legyen az egész falu tulajdona felekezeti különbség nélkül, a templom pedig maradjon az unitáriusoké.¹

Az 1789. évi unitárius püspöki vizitáció jegyzőkönyve az erődítményről a következőket írja: „Mely funduson épült egy négyszegű kastély, jó magoss kőfallal és három, ketteje cserép, az harmadik rongyolott sendelyfedél alatt lévő bástyákkal.“²

A jegyzőkönyv értékes adatokat őrzött meg a később megrongálódott és részben átépített gótikus templomra, valamint a középkori harangtoronyra vonatkozóan: „Mely kastélynak közepette vagyon az ecclesiának kőből, cserépfedél alatt és deszkapádimentummal épült, egész bolthajtásos szép nagy temploma, ennek egyik végéhez ragasztott s ugyan veres cserépfedél alatt törpe szarvazású kőtornyával együtt, melyeket egynéhány kőlabak erősítenek [...]. Mely templomban annak napnyugat felől való végén ugyan két kőlabakon álló, bolthajtással épült kőkar, mellyben felmenetelt a templomnak dél felől való ajtaján belül egy hosszú kőgrádits szolgáltat...“³

A vár belterületén raktározásra szolgáló kamrák állottak. A templomkastélyra vonatkozó határozat elrendeli, hogy a fából épült kamrákat, „conservatoriumokat“, melyek a templom épületéhez közel, „annak héjazatjához felnyúló fedéllel“ épültek, bontsák le és helyettük a várfalakon belül, azok mentén újakat építsenek kőből, cserépfedéllel, „felosztatván e végre előre azon vár körülötte való helyek ea proportione, amelyet kíván a justitia és aequitas.“⁴ A vizitáció második határozata a várfalak és védőtornyok javítását rendeli el, mivel ezek, mint mondja „megromladozott és majd minden securitason kívül való állapotban vagynak.“⁵

Orbán Balázs a templom rövid ismertetése után az erődítményekről a következőket írja: „E templomot négyszög idomú erős várkastély

övezi, melynek hossza keletről nyugatra 60 lépés, szélessége 50 lépés. Szögleteiben négy erős, négyesbástya szökel ki a várfalak vonalából. Bejárata az északi oldal közepén levő kapubástya alatt van, melyet egy háromszögbe épített előváracs fedezett (ez utóbbinak most csak nyomai látszanak). A kastélyt kívülről hatalmas földtöltés és mély sánc övezte, és így a maga idejében tisztességes erőd lehetett.⁴⁶

Nyilvánvaló, hogy Orbán Balázs tévesen említi négy bástyát, hisz már az 1789. évi jegyzőkönyv is csak háromról szól, ellenben fontos adatként tartjuk számon a kaputorony védelmére épült elővár (barbakán) említését. Ennek az elővárnak napjainkra látható nyomai nem maradtak.

A templom első nagyméretű átépítésére az 1802. évi földrengést követő javítások folyamán került sor, de a későbbiekben is sokat alakították. Ez utóbbiakról 1885-ben Huszka József a következőket írta: „A sok [átalakítás] közül csak a 70-es években történt javítását említem fel a nagyajtai goth stylü, jelenben unitárius templomnak, mint a vandalizmus legkésőbbi színterét, hol is a tudatlanság alighanem a XV. században festett számos falképet pusztított el.”⁴⁷

A templom és az erődítmények részletes műszaki vizsgálatát a nagyajtai unitárius egyházközség felkérésére Debreczeni László készítette el 1955-ben. A kéziratban fennmaradt leírásban a szerző a rá jellemző alapossggal ismerteti előbb a templom művészleteit, majd az erődítményeket. Az általa rögzített kormeghatározásokra a továbbiakban még visszatérünk.

* * *

A hármás térfűzésű, torony — hajó — szentély együtteséből álló keletelt templom a gótika jegyeit viseli, bár a több rendbeli átépítés során sokat veszített egykori szépségéből. A torony, mely a múlt század elején nyerte mai formáját, megközelítőleg 6 méter magasságig középkori eredetű. Ezen az alsó részen a nyugati irányba néző félköríves záródású ablak egy későbbi kivágás eredménye, vagy egy korábbi lőrés megnagyítása által jött létre. Ugyiszintén lőrés-szerű a torony második emeletének délre néző ablaka is. A 6 méter magasságban végigfutó övpárkányon felül a sarkokat lizénák díszítik, a felső emelet négy oldalán pedig egy-egy félköríves záródású hangablak nyílik.

A hajó déli oldalán két, egykor minden bizonnyal csúcsíves záródású ablak látható. Ugyanitt találjuk egy nyitott portikus védelme alatt a déli oldalbejárat ajtaját, melyet 1879-ben vágtak a falba, feltehetően egy korábbi, lebontott támpillér helyébe. Déli bejárat — mint azt az 1789. évi vizitáció jegyzőkönyvéből tudjuk — korábban is létezett, ennek pontos helyét azonban nem ismerjük.

A szentély déli oldalán két csúcsíves ablak nyílik, a délkeleti oldal hasonló ablakát pedig 1910-ben karzatfeljáró ajtóvá alakították. Ugyan csak a szentélyen, a keleti oldalon egy elfalazott csúcsíves ablak is látható. Ablakot a hajó északi oldalán is találunk, erről azonban tudjuk, hogy 1879-ben nyitották, abban az esztendőben, amelyben a templom átépítését bevégezve, a korábbi ablakok mérműveit kitorték.

A hajó pillérei, ellentétben a szentély pilléreivel, nem épültek szabályosan, a boltozatnak megfelelően. Több olyan pillér is akad köztük, amely nem épült szervesen a hajó falához.

A szentély boltozata épen megmaradt, a hajót viszont ma íves dongaboltozat fedi, melynek stukkódíszzei feltehetően az egykori háló-

boltozat rajzolatát őrzik. A hajó déli és északi falán belül fennmaradtak az egykori boltozat gyámkövei, melyek mind orsós kiképzésűek. A szentélyt a hajótól csúcsos diadalív választja el. A szentély északi falán az elfalazott csúcsúcsos sekrestyeajtó szemöldökgyámos kerete látható. Mellette áll a kehely alakú reneszánsz szószék, mely 1710-ben Donáth György költségén készült. A szószék lépcsője akantuszleveles, bábos korláttal készült. A középső báb belső oldalán a mester kézjegye látható: „J. Kőfa.“

Debreczeni szerint a szentély hornyolt bordáit és gyámköveit egykor téglavörös vonalak szegték, a diadalív szentély felé néző oldalán pedig a déli oldal vállköve alatt a következő három soros felirat állt: „LAUREN (Aytay) 1593.“⁸ Sem a boltozat festett díszítése, sem a fenti felirat nem maradt meg. Egyházi adatok szerint a diadalív szentély felé néző oldalán is állt egy felirat: „RENOVAT ANNO DNI 1512.“ Ezt a feliratot Debreczeni nem említi és ma sem látható.⁹

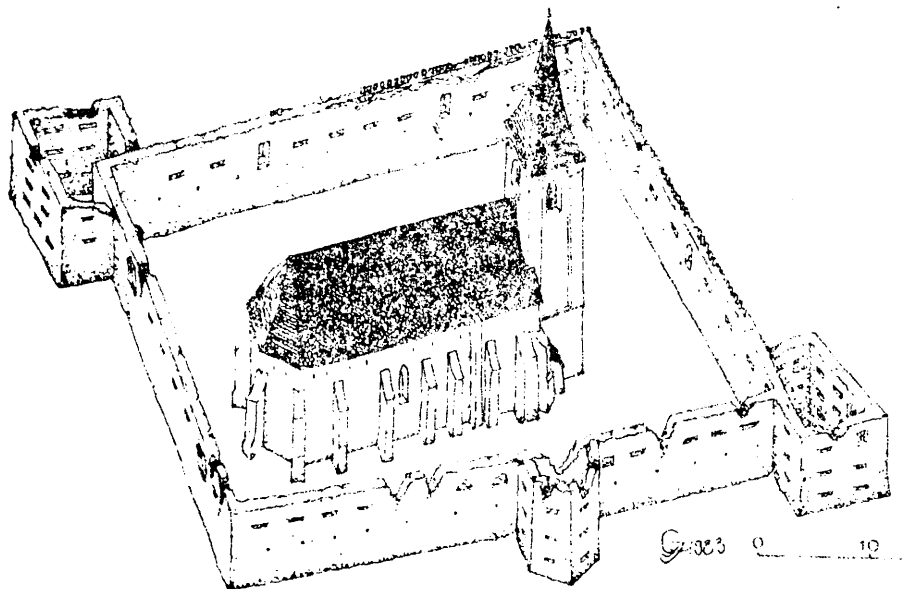
A templom padlástero védelmi célokat szolgált: megmagasított oldalfalait, a nyugati oldal kivételével, körös-körül lőrések törtek át. A rések nyílásmérete 18×40 cm, a falvastagság pedig 65×65 cm. A megközelítőleg egyenlő távolságra ismétlődő rések egy részét utólag elfalazták. Az északi oldalon, a lőrések közti falszakaszokból meghatározhatatlan rendeltetésű gerendacsonkok állnak ki.

A templom építőanyaga kő, csupán a torony bejáratának dongaboltozata készült téglából.

A templomot övező várfalak és védőtornyok kőből épültek. A várfalak vastagsága az alpnál megközelítőleg 110 cm, a tornyoké pedig 120—130 cm között ingadozik. (A következőkben a védőtornyokat bástyáknak nevezzük, mivel alaprajzi megoldásuk és a védelemben betöltött szerepük gyéértelműen az ó-olasz bástyákkal rokonítja őket.)

A bejáratot magába foglaló kapubástya az olaszbástyák mintáira ötszög alaprajzra épült. Két szárnyfala az északi védőfállal 100°-os tompa szöget zár be, két homlokfala pedig 140°-os szögben találkozik. A négy szintre (három emeletre) tagolt bástya mindenik oldalán, emeletenként, sőt a földszinten is egy-egy lappancsos lőrés nyílik. A földetlenül álló bástya falperemét eléggé megviselte az idő. A bejárat a nyugati szárnyfal földszinti részén, a szomszédos északnyugati sarokbástya fedezete alatt nyílik. A 9 cm vastag tölgyfadeszkából készült ajtót belül hevederek erősítik, melyek csapokkal rögzülnek a deszkához. Az ajtó alul tönksarkon, felül vaspánt-bilincsen fordul. Külsőjét keresztül-kasul lapos vaspántok erősítik. A kapusbástyát — akárcsak az erődítmény többi részét — kívül vakolat borítja. Hasonlóképpen a másik két bástyához, a kapubástya sem csatlakozik szervesen a védőfalakhoz: az erődítmény mindhárom bástyáját a paralelogramm alaprajzú várfalakhoz utólagosan építették hozzá.

A kapubástyától az északnyugati sarokbástyáig terjedő falszakaszon, egymástól egyenlő távolságra öt lappancsos lőrés sorakozik. A résekkel egyvonalban a kapubástya szomszédságában egy téglalap alakú ismeretlen rendeltetésű bemélyedés, kissé arrébb pedig egy szuroköntő maradványa látható. A fal felső harmadának vonalán az egykori védőfolyosó falba épített tartógerendáinak helye látható. Az északkeleti sarokbástya paralelogramm alaprajzra épült, egyik oldalát részben maga a védőfal alkotja. Sajátságos elhelyezése folytán a bástyának is két szárny- és két homlokfala van akárcsak az ötszögre épített olaszbástyáknak. A bejárat a bástyába az udvar felől történt egy földszinti és egy

A nagyajtai templomkerőd

emeleti ajtón keresztül. Ez utóbbi az egykori védőfolyosóról nyílt a bástya második emeletére. Mindkét ajtónyílás későbbi kivágás eredménye, lévén hogy maga a bástya is későbben épült mint a várfalak. Az északi homlokkal vakolatába, vízszintes vezetévonalak közé karcolva a következő felirattöredék látható: „OMNIS SAPIENTIA EX DEI/ETAP [...] IPSUMT[...] IOANNES [...]KI.“ A várfal nyugati és déli oldalán, kívül, a falakat borító vakolatba számos személynevet, monogrammot és évszámot karcoltak az idők folyamán. Ezek közül legkorábbinak az 1734, 1735 és 1737-béliek látszanak, de tüzetesebb vizsgálódással valószínű korábbi évszámokat is találhatnánk. A feliratok egyébként érdekes adatokkal szolgálnak a XVIII—XIX. század nagyajtai családokról.

A várfal nyugati oldalán, átlag 3,00—3,50 méter távolságra egymástól lappancsos lőrések nyílnak. A falhossz egyharmadán és kétharmadán egy-egy, a fal síkjából kiemelkedő szuroköntő látható. Ezek téglából készültek, homlokzatukat fordított kuleslyuk alakú lőrés töri át. A szuroköntő nyílás két oldalán téglából kialakított gyámok láthatók: ezekre nehezedik a fülke felépítménye.

A várfal peremét egykor díszítő pártázat maradványa a nyugati és déli falszakaszon ma is látható. E fogoros pártázatból a nyugati oldalon 54 darab négyzet alapú hasáb maradt fenn. E díszítmény alapzatát egy lapjára fektetett téglasor adja, mely lezárja a kőből emelt védőfal peremét és kissé a fal síkja elé ugorva egy párkányt alkot. Ezen a téglasoron állnak a vulkáni tufából álló alakzatok, a fogak. A pártázat fokozott tektonizálása mellett funkcionális szerep is jutott: átvették a vízvezetők szerepét, s az alapzat párkányával együtt elejét vették annak, hogy az esővíz a pártázatról a falakra csorogjon.

Az udvar felől nézve, különösen a déli oldalon szembetűnő, hogy a pártázat alig fél méter széles, a védőfalnál jóval keskenyebb falrészben áll.

A várfal peremét a déli oldalon, kisebb-nagyobb megszakításokkal, 66 darab, az előbbiekhöz hasonló alakzat díszíti. A lőrések ezen az oldalon is lappancsosak, köztük két szuroköntő is megjelenik.

A délkeleti sarokbástya a déli és keleti fal oldalazó védelmét biztosította. Két homlokfala 70°-os hegyes szögben találkozik, két szárnyfala pedig a déli és keleti védőfallal külön-külön 110°-os tompa szöveget zár be. A sarokrész beszögell a bástya testébe. A földszintre és két emeletre tagolt bástyába csak az udvarról nyílt bejárat; az emeletek közti kapcsolatot bizonyára létrák biztosították.

A várfal keleti szakaszának peremén pártázat nyoma nem látható. A nyugati és déli falhoz hasonlóan itt is két szuroköntő és több lappancsos lőrés biztosította a védelmet. Az északkeleti saroktól a kapubástyaig terjedő szakaszon négy lappancsos lőrés, egy szuroköntő és közvetlenül a kapubástya mellett két nagyobb méretű lőrés látható. A védőfal belső oldalán egykor 1 m széles védőfolyosó futott körbe. Ennek ma már csak egyetlen falba ágyazott tartógerendája áll a déli oldal nyugatra eső szuroköntője mellett.

A várfal belső oldalán a földszinten négy elfalazott szemöldök gerendás ajtó látható: egyik az északnyugati sarokban, másik a délnyugatiiban, más kettő pedig a keleti falon. E két utóbbi közül az egyik az északkeleti sarokban, a másik a szentéllyel szemben található. Ez utóbbi szemöldök-gerendájába a következő feliratot metszették: „[AN]NO 1622 IOANN:PA:ET:LVCAS B[. . .]“¹⁰

E négy ajtó rendeltetése máig sem tisztázott. Tény, hogy mindenkül a külvilág felé nyílik és nem a bástyákba. Közülük az 1622-es felirattal rendelkezőt és az északnyugati sarkon lévő utólag falazták el, a többinél a fal küloldalán utólagos elfalazás nyoma nem látható. A védőfalak külső vakolására mindenképpen a szóban forgó négy ajtó elfalazása után került sor.

Az udvar északnyugati sarkában a talaj egy helyen kissé behorpadt, a hagyomány szerint itt volt a vár kútja.

* * *

Ha a község azonosítható a pápai tizedjegyzékben előforduló „Ahch“ névvel feltüntetett településsel, akkor Nagyajta egyházának első írásos említése 1332-ből származik.¹¹ A település első írásos említése Bálinth Gyula szerint még korábról 1211-ből való, „Castrum Noilgiant“ néven.¹² 1459-ben „Nagaytha“ néven említik.¹³

Első temploma feltehetően hajó és szentély együtteséből állott és a románkori stílusjegyeit viselte. Ezt a templomot a XV—XVI. század fordulóján, az akkori igényeknek megfelelően, csúcsíves stílusban átépítették. A kisméretű szentély helyébe, a hajó szélességével egyező új szentélyt építettek.

Dobroczeni szerint a mai templom legrégebb része a hajó, melynek építését a XIV. század elejére teszi.¹⁴ Szerinte a mai sokszögzáródású szentély, az egykori sekrestye és talán a diadalív is a XV. század derekán épült. Az eredetileg alacsonyabb hajó megmagasítására, boltoztatásának és pilléreinek megépítésére a XV. század végén vagy még később kerülhetett sor. A mai épületet vizsgálva megállapíthatjuk, hogy míg a szentély egységes építkezés eredménye, a hajó utólagos magasítás és boltozás nyomán nyerte gótikus jellegét.

A XV—XVI. század fordulóján a hajó nyugati oromfalához tornyot építettek, melynek mint a székelyföldi templomtornyok többségének védelmi rendeltetése is volt.

A hajóra és szentélyre egyaránt kiterjedő lőréses védelmi emeletet Debreczeni egyidősnek tartja a toronnyal. Figyelembe véve az emeleti lőrések típusát, melyek méreteik szerint kizárólag tűzfegyverek számára készültek, továbbá azt is, hogy az emelet szurokontók nélkül épült, a padlástér védelmi célú kiépítését elvileg a XVI. század végére, sőt a XVII. század elejére is tehetjük.

A templomot övező erődítmények építési idejének pontos meghatározásához nincsenek adataink. Igaz, hogy a szurokontók XV. század végi, XVI. század eleji formát mutatnak, de ismerve az elavult védelmi megoldások meglehetősen hosszas fennmaradását több vidéki erődítménynél, a nagyajtai templomerőd szurokontói nem szolgálhatnak támpontként a kormegállapításhoz. Hasonlóképpen a várfalak és bástyák lappancsos lőrésai sem bírnak kormeghatározó értékkel, hisz ezeket a XVI. század elejétől a XVII. század végéig az erdélyi erődítményeknél igencsak gyakran alkalmazták. Az alaprajzi elrendezés szempontjából viszont a nagyajtai templomerőd lényegesen különbözik a székely templomerőségek nagy részétől. A védőfalak szabályosságra törekvő, négyoszgű idomú alapozása reneszánsz hatásról tanúskodik, s feltételezhető, hogy legkorábban a XVI. század második felében, de talán még nagyobb valószínűséggel a XVII. század elején építették. A keleti oldal elfalazott ajtajának szemöldökgerendájába vésett 1622-es évszám némi fenntartással a védőfalak építésére vonatkozó „ante quem“ adatként is elfogadható.

A várfalakhoz utólag három olaszbástyát ragasztottak. Debreczeni az erődítmény építési idejére vonatkozó fejtegetéseit azzal zárja, hogy a vár a XVI. században már megvolt, s a század második felében a bástyák is állottak. Ha első megállapítását el is fogadnánk, a másodikat, a bástyákra vonatkozót már sokkal kevésbé. Eddigi ismereteink szerint ugyanis a székelyföldi templomerőségek ó-olasz bástyái a hasonló bástyákkal épített kastélyokkal egyidejűleg, esetleg valamivel később jelennek meg. Feltételezhető ugyanis, hogy a fejedelmi építőtelepeken dolgozó székely mesterek az ott látottakat-tapasztaltakat, később templomaik erődítésekor kamatoztatták. A szóban forgó olaszbástyás kastélyok alaprajzi formája pedig — mint tudjuk — az 1615-től 1630-ig terjedő időszakban alakul ki és honosodott meg.¹⁵ Észereint a XVII. századnál korábban a székely templomerődök olaszbástyaszerű tornyai sem épülhettek. Ennek figyelembe vételével a nagyajtai bástyák építési idejét a XVII. század első negyedéig is felvihetjük. Debreczeni szerint gyanítható, hogy a védőfalak és bástyák két különböző időpontban történt építése közt a várat még egy ízben átépítették, e feltételezést azonban semmiféle adattal nem támasztja alá.

A várfalakat a bástyák felépítése után bevakolták, a falperemet fogoros pártázattal díszítették. E díszítő oromzat a XVII. században készülhetett, legnagyobb valószínűséggel Bethlen Gábor vagy I. Rákóczi György uralkodása idején.

A XVIII. század folyamán a vár fokozatosan elveszti védelmi jelentőségét. A védőfolyosó alá és a templom mellé épített kamrákat raktározásra használták, a bástyákat azonban nem, mivel ezeket 1789-ben már romladozó tetővel találta a püspöki vizsgálat. Az északnyugati bástya meglévő ablakkeretei azt igazolják, hogy azt lakás céljára is

használhatták. Valószínűleg a vár őre vagy a „porkoláb“ lakhatott benne.

Egyházi adatok szerint a szentély alatt egy mindmáig feltáratlan kriptát rejtőzik, melyet a XVIII. század végéig használtak.

Az 1802. évi földrengéskor a középkori harangtorony összeomlott, megrongálva a hajó boltozatát és maga alá temetve a gótikus karzatot. A megrongálódott templomot 1806-ban javították ki. Ekkor épült a mai harangtorony felső két harmada.

1879-ben a déli oldalon új ajtót nyitottak, a korábbi bejárat ajtókerete nem maradt fenn. Szintén ekkor vágták ki a csücsíves ablakok mérműveit is, az északi oldalon pedig egy új ablakot nyitottak.

1910-ben a szentély délkeletre néző ablakát karzattfeljáróvá alakították.

Napjainkban mindhárom bástya födetlenül áll, a védőfalakon itt-ott repedések mutatkoznak. Legrohamosabban a vár délnyugati sarka és a pártázatos díszítmény pusztul.

JEGYZETEK

¹ Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest 1977, Adatok öt székelyföldi unitárius templomkastély történetéhez, 215, 269.

² Kelemen L.: i.m. 218.

³ Uo.

⁴ Kelemen L.: i.m. 219.

⁵ Uo.

⁶ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*, III. kötet. 1869, 14.

⁷ Huszka József: *A Szent László legenda székelyföldi falképekben*, *Archeológiai Értesítő*. 1885. V. 212.

⁸ Debreczeni László: *A nagyajtai unitárius templomvár műemlékei és műszaki vizsgálata* (kézirat). Kolozsvár 1955.

⁹ Föltehető a kérdés: nem a Debreczeni által közölt, 1593-béli felirat téves olvasatával állunk-e szemben?

¹⁰ A zárójelbe tett részeket fal takarja.

¹¹ Orbán B.: i.m. 14; Suciú Coriolan: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1968.

¹² Bálinth Gyula: *Kovácszna megye történeti helységnévtára* (Kivonat). Aluta 1976—1977, 121

¹³ *Székely Oklevéltár*. VIII, Kolozsvár 1934, 92.

¹⁴ Debreczeni L. i.m.

¹⁵ Kovács András: *Szabályos alaprajzú olaszbástyás várkastélyok Erdélyben*. *Művelődéstörténeti Tanulmányok*. Bukarest, 1980, 97.

PATAKI ANDRÁS

ISTENTŐL KAPOTT ŐRŐKSÉGŪNK: A FŐLD

1Móz 1,27—28

A felolvasott bibliai szavak szerint Isten a földet az embernek adta, hogy annak javaival éljen, használja fel azokat életének biztosítására. Az ember élt és él is ezekkel a javakkal, de sajnos egyre jobban visszaélt velük, nem gondolva arra, hogy a földet nem csak kihasználni, hanem védeni is kell. Ez a felismerés indította el a természetvédők mozgalmát, amely napjainkban már egyre többet hallat magáról. Vannak országok, ahol az ilyen szervezetek már jelentős erőt képviselnek. Céljuk az, hogy elérjék minden olyan tevékenység betiltását, mely az életet veszélyezteti a földön. Érveik vannak, kézzelfogható, szemmel látható tények, amelyek az ember romboló munkáját bizonyítják. Melyek ezek az érvek? Néhányat szükségesnek tartok közülük megemlíteni.

1. Felelőtlen gazdálkodás földünk erdőségeivel. Az erdők képezik a föld tüdejét, azok termelik az ember és állatvilág számára elengedhetetlenül szükséges oxigént. Minden falevél olyan, mint egy ellenkező irányban működő emberi tüdő. Mit jelent ez? Azt, hogy ahányszor lélegzetet veszek, tudom, vérem az éltető oxigént igényli és azt hasznosítja, s a belső égési folyamat következtében én minden lehellettel mérgező anyagot, széndioxidot bocsátok ki. Egyénileg számítva ez nem nagy mennyiség, de embermilliókat számítva bizony nagyon sok. És éppen az a csodálatos, hogy a fákat, a növényeket úgy teremtette Isten, hogy éltető elemük éppen ez a számunkra mérgező anyag, amit titokzatos vegyi úton ismét a számunkra fontos oxigénné alakítanak át. Ez az örök körforgás teszi lehetővé a földi életet. Ha tehát megvan ez a kölcsönös viszony, akkor azt nem az erdőnek, hanem az embernek kell fenntartania. A természetvédők felhívása tehát az, hogy a magunk érdekében védjük erdeinket.

2. A természetvédők figyelme kiterjed az állatvilágra is. Azt mondják — és igazuk van —, hogy minden állatfajnak megvan a maga jól meghatározott helye és feladata. Az, hogy egyik fajta a másiknak ellensége, még nem azt jelenti, hogy ki is pusztítja egymást, de fenntartanak egy bizonyos egyensúlyt az állatvilágban, ami az egészséges életfeltételhez elengedhetetlenül szükséges. Ha az ember teljesen kiirtja a rovarvilágot, azzal elveszi a madarak életlehetőségét is. S milyen süket lenne ez a világ madárdal nélkül!

3. A természetvédők figyelme kiterjed a modern technikára is. Azt mondják — és jogosan —, hogy az országutakon száguldó autók millióinak kipufogó gáza szennyezi legjobban a levegőt, különösen a zsúfolt városokban, ahol a sokszor szűk utcák még a levegő változását is megakadályozzák.

4. De a természetvédők figyelmét nem kerüli el az ultramodern technika sem. Aprólékosan felméri, hogy egy-egy atomkísérlet vagy éppen maga az atombomba milyen veszéllyel fenyegeti az életet. Azt mondják, hogy ez az ember találmánya és nagy vívmánya, de ugyanakkor az emberiség pusztulása is lehet.

Nem folytatom tovább, mert ami ezután következne, az már beletartozik mindennapi életünkbe. Hogy a túlzott vegyszerhasználat miatt ihatatlanok a kutak vizei; hogy az esztelenül kipusztított erdők helyét lassan-lassan sívó homok foglalja el; hogy egyre több a gyilkosság, az erőszak az egész világon; hogy egyre több a különböző kábítószerrel semmivel sem törődő bódultságába menekülő fiatalok száma — az bizony mind az ember hibája. Mi emberek, tettük a magunk környezetét már-már elviselhetetlenné. És tettük és tesszük ezt nem csupán azzal, hogy felhasználjuk a modern tudomány vívmányait életünk minden terén, de sokkal inkább azzal, hogy nem nézünk szét magunk körül. Nem a nagyvilágban, hanem itt a magunk háza táján.

Kétségtelen, hogy igyekszünk minden talpalatnyi földet úgy kihasználni, hogy az a lehető legtöbbet adja nekünk, de a földnek is megvannak a maga igényei, s ha azt elmulasztjuk megadni, nem várhatjuk, hogy úgy teremjen, ahogy mi elképzeltük. Ezt hangsúlyozzák állandóan a mezőgazdasági szakemberek is. De ez a gondolat nem új. Ki tudja hány nemzedék gyakorlati tapasztalataiból levont tanulság, amely még a Jézus magvetőről szóló példázatában is olvasható. Azonban nem szükség évezredek tanulságaira hivatkozni, elég, ha bejárjuk a minket körülvevő határrészeket és már látjuk is, hogy mekkora különbségek vannak ugyanazon kultúrnövénnyel bevetett két parcella között. Itt dúsán fejlődik és bő termést ígér a növény, amott csenevész, éppen csak tengődik és terménye alig lesz valamivel több, mint az elvetett mag. S ha okát keressük, a felelet csak egy lehet: egyiknek több jutott a tápanyagból, a másiknak kevesebb, egyikre több gondot fordítottak, míg a másikat elhanyagolták.

Vajon nem így van-e mindez lelki életünkben is? Figyelmünk kiterjed mindenre, ami testi-anyagi létünk biztonságát fenyegeti, és ezek mint földi gondok éjjel-nappal foglalkoztatnak. A megoldást a külső körülmények megváltozásában keressük, közben pedig nem vesszük észre, hogy a külső körülmények egész belső világunkat változtatták meg, és ez a belső változás abban tükröződik, hogy miképpen viszonyulunk a külső világhoz. Mert a kettő szorosan összefügg egymással.

De miben is áll ez a kettős függőség?

Elsősorban megvan ez a függőség a külső és belső világ között a városi emberben. A belső ember igényli a szép környezetet, a tiszta, friss levegőt, a külső ember viszont nem igen igyekszik azt magának biztosítani. Egy újságicikkben a szerző azt panaszolja fel a városi szerveknek, hogy nem gondoskodnak a szemét eltakarításáról a város egyik legszebb parkosított övezetében. Szerinte a parkban virágzó hársfák ontják illatukat és jó volna árnyékuk alatt megpihenni, de néhány rozszant padon kívül erre nincs lehetőség, azonkívül pedig bántóan hat a sok eldobált trolijegy és fagyaltos pohár, melyeket az időnként feltámadó szél sodor ide-oda. A rovatvezető viszont nagyon is találóan állapítja meg, hogy mindezeket a kellemetlenségeket a környező tömbházak lakói vagy azok gyermekei idézték elő, s akkor miért panaszkodnak az ott lakók, mikor egy órai munkával önmaguk megváltoztathatnák saját környezetüket, és egy kis vigyázattal elkerülhetnék annak

további szennyeződését. Ennek tanulsága pedig az, hogy ne mástól várjuk környezetünk megszépítését, hanem igyekezzünk a magunk belső elvárásaihoz alakítani azt.

Megvan ez a függőség a belső lelki vágy és a külső környezet között a falusi emberben is. Ez pedig igazán természetes. Hiszen gyermekkorától kezdve talán élete végéig a természetben éli le életét. Míg gyermek, azt hiszi, hogy fű, fa, virág, gyümölcs és kenyér mind csak öérette van, és fáj, ha azt mondják neki, hogy ehhez vagy ahhoz nem szabad nyúlnia. De aztán megtanulja, hogy nem minden virág dísznövény, hanem annak termése az értékesebb; ugyanakkor azt is megtanulja, hogy szépvirágú növényeknek nincsen helye ott, ahol a hasznosság a fontos; mert például szép a pipacs, meg a búzavirág, de ahol túl sok van belőle, ott kevés lesz a tiszta búza, és ezért ezeket a szép virágokat bizony ki kell irtani. Hanem tapasztal mást is mindennapjai során. Látja azt, hogy felelőtlen módon miképpen tesznek tönkre egyesek szép és hasznos területeket. Ezek kirándulóknak nevezik magukat, akik a „szabad természet ölén“ kívánják kipihenni fáradságukat, és azt hiszik, hogy ott mindent lehet csinálni. Erdők tisztárait teleszórják mindenféle hulladékkal és hogy mennyivel és mivel, arról az erdészek beszélhetnének sokat. Nemegyszer elfelejtik eloltani az általuk gyújtott tüzet, s aztán egész erdőrészek válnak a lángok martalékává. Egyetlen szál búzavirágért belegázolnak az érő búzatáblába, néhány szem gyümölcsre vágynak és letörnek a fáról egy egész halom ágat, ami aztán ott marad utánuk szemétnak. Akik így viszonyulnak külső környezetükhöz, azok bizonyosan a belső lelki szépségnek is híjával vannak.

Az emberi lélek szomjúhozza az igazság, a jóság, a szeretet üdítő italát. Éppen annyira vagy talán még jobban, mint ahogy a test szomjazik az üdítő forrásvíz után. Erről beszél Jézus a samariabeli asszonymyal a Jákób kútjánál. Kint a természet ölén egy-egy tisztavízű forrás mellett mindkettőt megtalálja az ember, ha egy kissé elgondolkodik azon, hogy a forrás azért fakadt fel a föld mélyéből, hogy a szomjazónak enyhületet adjon, és ebben meglátja Isten szeretetét és jóságát, aki nem csupán eledelt ad teremtményeinek, hanem italukról is gondoskodik. Mert nagy áldás az üdítő forrásvíz: azt semmi sem pótolhatja. Bizonyított tény, hogy az ember élelem nélkül hetekig is élhet, de víz nélkül, alig néhány napig. És íme, a mindennapi élet azt bizonyítja, hogy az ember még ezt a legszükségesebbet sem tudja kellőképpen megbecsülni. A forrás vize mindig tiszta, de nem mindenki jut el a forrásig. A nagy többség csak akkor jut vízéhez, amikor az már más források vizével egyesülve patakká, folyóvá, folyammá duzzadt. Akkor azokban már elveszítette ízét és zamatát, sokszor már nem üdítő, hanem egyenesen mérgező itallá válik. Vajon önmagától változik így meg? Nem, hanem az emberi felelőtlenység miatt. Valahol a víz medrébe ürítik a háztartási szemetet és az addig tiszta víz máris megvan fertőzve. Valahol egy tisztavízű patak partján megáll egy porlepett gépkocsi és tulajdonosa mosni kezdi azt, s a víz színén máris ott lebegnek a szennyfoltok. A patak sodrásával tovább mennek, de végtelen útjuk során magukkal viszik a felelőtlen ember kézígyét. Nagy gyárak, vegyi üzemek mindig nagy folyó partján épülnek, mert feladatuk végzéséhez sok vízre van szükségük. S aztán a felhasznált, beszennyezett vizet nagyon gyakran előzetes tisztítás nélkül eresztik vissza a folyóba, s az vízí magával tovább a szennyet,

a mérgező anyagok sokaságát, pusztítva a vizek élő világát, nem felüldítve, de megmérgezve a szomszédját oltani akaró embert és állatot egyaránt.

A legmeglepőbb azonban az, hogy mindezeknek az ember tudatában van és mégis panaszkodik. Elégületlenül kérdezi: miért nincs tisztaság körülöttem, holott én arra vágyom? Miért nincs elég kenyerelem, holott én minden nap azért dolgozom? Miért nem tiszta, üdítő poharamban a víz, holott én arra szomjazom?

Ezekre a kérdésekre a bibliai szavakon keresztül a teremtő Isten felel, csak meg kell értenünk azt, amit mond. Ő minket képére és hasonlatosságára teremtett, de ezen felül még meg is áldotta az embert azokkal a képességekkel, amelyekkel uralma alá tudta hajtani a földet, amelyet nekünk adott. A föld nem hálátlan. Bölcsönket ringatja és egykor koporsónkat is magába fogadja, tehát „ápol és eltakar“. Zöldellő fái árnyékukkal enyhét adnak az elfáradt vándornak, éltető levegőt a fulladozó tüdőnek, menedéket a dalos madárnak. Mélyből fakadó forrásai nem csak felüldítenek, de az élet lehetőségét biztosítják mindennek, ami életre teremtettet. Az emberi verejtékkel öntözött bázárdák megadják a mindennapi kenyeret, de mindezek el is várják mitőlünk a féltő, gondoskodó szeretetet.

Azért legyünk igazságosak azzal a földdel szemben, amellyel elénk adatott. Ne csak követeljünk tőle, de adjunk is neki, ha kell verejtékcseppeket, ha kell féltő gondoskodást, de mindig adjuk a szülőföld iránti törhetetlen szeretetet. Mert ha így tudunk a nekünk adott és Isten által megáldott földhöz viszonyulni, bizonyára hűséges és igaz munkásoknak fogunk az Úr szemei előtt bizonyulni, márpedig csak „az igazak öröklék a földet, és mindvégig rajta lakoznak“. Ámen.

SIMÉN DOMOKOS

SOK FEGYVERE VAN ISTENNEK

Ef 6,13

Jó lett volna, ha Isten úgy rendezte volna, hogy életünkben először a gonosz, a rossz napok köszöntöttek volna be és a végére a jó, a boldog napok tettek volna koronát. Vegyesen jönnek, válogatni nem lehet, elbujdosni sem tudunk előlük. A miénkek, a mi napjaink, a „nem szeretem“-ek is. Szerintünk ezek a rosszak.

Melyek a rossz napok? Azok, mikor vakvágányra fut értékrendszered. Mikor megzavarodik értelmekben és érzésvilágodban minden, ami addig világos és tiszta volt. Mikor összedőlnek életkirakatodat és raktárododat. Mikor ellentmondások betonfalába ütközöl.

Nem csak akkor, mikor pénzt, értéket veszítesz el.

Ilyenkor elvesz az értelem ítélete és elvesz a lélek nyugalma. Ezekután elvesz maga az ember, az emberség is. Elveszett élettekkkel van tele a világ. Ki az elveszett? Ki nem találja meg önmagát önmagában. Nincs belső és külső békéje. Feneketlen kútba ölte nyugalma.

Úgy érzi, nincs helye és otthona e világban. Az is elveszett önmaga számára, kit önmagával ellentmondásra, önmegtagadásra kényszerít az élet. Mintha vizes, agyagos, jégesűszamlós úton állna: nem tud megállni.

Miért? A ház akkor inog meg, ha a talaja, az alapján megcsúszik. Az ember akkor, ha nem szilárd a szellemi, lelki alapja. Hajlamosak vagyunk arra, hogy csak önmagunkban bizzunk. Mások embertársukban, összeköttetésekben, állásukban, diplomájukban bíznak. Van, aki a tegnapi jótettében bízik elfeledve, hogy az ma és holnap már értékvesztett valuta lesz. Mindez emberi számítás, reménység, szalmaszálba való kapaszkodás. Ilyenkor összeomlik a lélek frontja és az emberi ész is, lélek is a mindennapi fogságba kerül. Nem tud embernek maradni az ember. Céljavesztett lesz.

Mi a célunk? Az, hogy életküzdelmünk közt elsősorban nem ügyvédnek, orvosnak, tanárnak, mesternek, munkásnak vagy földművesnek, hanem embernek maradjunk meg minden körülmények között. Mivel harc az élet, küzdeni kell. Fegyver nélkül nem lehet. A mi fegyverünk Pál szerint Istené. Az Isten fegyvere nem okoz sebet, sérülést, halált. Az Isten fegyvere, mivel minket felruházott, csak lelki és szellemi. Példamutatóan Jézus vette fel és győzött ezekkel a fegyverekkel önmaga és a világ fölött. Példát adott.

Mik Isten fegyverei?

A hit, mely olyan töke, melyből minél több kölcsönt veszünk, annál inkább gyarapodik. Kell az életre.

A bizalom a másik fegyver, mely nem sért, hanem hidat ácsol ember és ember közé, ember és Isten felé. Bizalom nélkül nincs találkozás, nélkülözhetetlen az életben.

A szeretetet is ilyen fegyvernek mondjuk, mely után még vér nem folyt a történelemben. A szeretet egy olyan lánc, mely nem rabbá teszi a viselőjét, hanem összefűz és összetart kis és nagy embercsoportokat, kenyeret és jó szót, ruhát és segítséget ad.

A jóság, a megbocsátás, a hűség, a tisztesség, a jóakarát mind olyan kipróbált fegyverei Istennek, amelyek a mindennap zajlásában, kemény küzdelmében nélkülözhetetlen fegyverek, melyet nem az ember ellen, hanem Isten adományából az emberért adott nekünk a Teremtő, hogy megállhassunk emberként a nemszeretem, vagy ahogy Pál mondja, a „gonosz” napon. Fegyverek, melyek megkülönböztetnek a létküzdelem állati-öszönös fog-köröm fegyvereitől, és embernek megmaradni kényszerítenek.

Vegyétek fel hát fegyvereiteket, amiket az Isten adott, hogy megállva a helyetek, megmaradhassatok. Amen.

ISTEN A MI SZÉP ÖRÖKSÉGÜNK

Zsolt 16,5a—6

Forgatva a régi iratok, oklevelek könyvét, a Székely Oklevéltárat, azt kell tapasztalnunk, hogy a legtöbb nyomunkat a letűnt századokban a birtok-perek örökítették meg. Fondorlaton és ravaszságon, hazugságon és kicsinyességen múlt az, hogy többet tudunk a néhai magunkról. Nem

csak a többi föld, de a jobb is kellett mindenkinek. Régi szavunk ezt a jobb fekvésű-minőségű földet „kiesnek“ nevezi, mint a zsoltáriró. Ha a földről volt szó, nem számított az egészség, a testvériség, a becsület, semmi sem, csak a kies birtok, amiből kitagadni, kijátszani, elperelni, erőszakkal elvenni lehetett az ellenségévé vált társat.

A 18. század utolsó évtizedében Kissáronon, a mai Magyarsáron történt az alábbi szomorú eset. Az egyházi okiratok és az egyházközség vagyona a templomot kerítő vár egyik bástyájában volt elhelyezve. Jó módú volt az egyházközség, mert a fejedelem országbírája Sárosi János gazdagon megajándékozta szülőfaluját. Minden darab földre, vagyona megvolt az igazoló irat az egyház ládájában, a bástyában, hová csak az egyházfinál lévő kulccsal lehetett bemenni. Tolvajoktól, tűztől-víztől mentes biztos helynek látszott. A mondott időben országosan ellenőrizték a levelek és igazolások alapján mindenkinek a birtokát, aki nem tudta igazolni, annak vagyona veszendőben volt. A sárosiak is este megnézték az adományleveleket, kikészítették másnapra a vizsgálatra azokat a bástyában. Mikor másnap reggel a gondnok és a lelkész az iratokért mentek, hogy azokat a bizottsághoz vigyék, megdöbben látták, hogy éjjel az iratok eltűntek. „Bizonyos személyek“ írja a jegyzőkönyv, éjjel leittatták az egyházfit és segítségével ellopták az iratokat. 12 darab föld vándorolt így más, érdemtelen ember kezébe. Elveszett a „szép örökség“, a „kies helyre esett osztályos rész“ csak szomorú emlék, a birtokper maradt.

A zsoltáriró nem elperelhető, elvehető birtok osztályos részről beszél. Csak szemléltető hasonlat nála, hogy megértsük azt, hogy az Úrból, a mi Istenünkben mindnyájunknak része van. Mindannyiunké Isten, kit magunkban is hordozunk. Örökség, mert apáink Istenben való hitét több mint négyszáz éve hordozzuk, mint örökséget. Őrizzük mint szent lelki adományt. Istent nem lehet kisajátítani egy népnek vagy felekezethez. Ő mindenkié. Olyan birtok, melyből minél többen osztoznak, minél többen ismerik Őt, annál jobban gyarapodik, nem fogy. Nem a testünk, hanem az Isten adta lélek szerint vagyunk osztályos társai Neki. Kaptunk egy birtoknyi lelket az Istenből, hogy vigyázzunk rá és műveljük azt.

Istenre vigyázni azt jelenti, hogy mindig kapcsolatban lenni vele. Művelni azt jelenti, hogy harminc-hatvan-százszor annyit kell kihozni belőle. Jézus példázata szerint, a lélek sugallta jóságból, szeretetből, jócselekedetekből.

Isten világterve a fejlődés és a tökéletesedés. Ennek a tervnek a megvalósítói mi is vagyunk, a zsoltáriró szerint „osztályos részei“, Jézus megfogalmazásában „munkatársai“.

A történelem és az emberi sorsok a legfőbb bizonyosságai annak, hogy az összes örökségek közül, mit az ember örökölhet a legbiztosabb, a legmaradandóbb örökség az Istenbe vetett hit. Ha az élet meg is lopja az embert, a hitet senki sem tudja elvenni. Az igaz hit a koporsón túl is megmarad. „Nyilván szép örökség“.

A múltban azt, aki örökségét, legyen az bármi, eltékozolta, senki sem becsülte. Becsületünkre büszkék vagyunk. A becsületnek egyik feltétele az örökség megőrzése és művelése, tovább adása. Ebben az értelemben kérdelem: járhatunk-e mi nyugodt lelkiismerettel, felemelt fővel?

Vannak örökségek, melyeknek hordozása nem tőlünk, akaratunktól függ. Ilyen a génekből hordott örökség, melyben valamelyik ősünk

szemének, hajának színét, termetének magasságát, különböző betegségekre hajlamosságát hordozzuk. Ilyen örökség az élet is, amit kölcsön kaptunk és amivel tartozunk. Ilyen az, hogy beleszülettünk egy népbe, s annak tagjaiként hordozzuk a közös sorsát. Gazdag örökség az anyanyelv is, melyet őseink szavakból formáltak, örökségül hagytak. Tudod-e, hogy mindez örökség? és annak megőrzése becsületedhez is van kötve? Hiszed-e, hogy az örökség érték, melyet megvenni nem lehet, de eltékozolni igen? Hiszed-e, hogy közös örökségeink, a hit, az egyház, az anyanyelv megtartó erő? Tagja vagy-e annak a közösségnek, mely a testvértelent is testvérré rokonítja?

Isten a mi örökségünk. Kinek több, kinek kevesebb tudat jutott belőle a maga ismerete szerint. Ne vedd el más ember Isten örökségét, mert nem tudsz helyette „olyan kies helyre esett, szép örökséget“ adni. Elvenni valamit, ami nem a tiéd, bűn, elvesztegetni az örökséget szegénység, véték. Órizd magadban Istentől osztályos részedet. A közösségtudat a vállalásban látszik meg. Testvérem a hitben és az anyanyelvben, vál'alod-e önmagad? Vállalsz-e minket? Örözd-e örökséged? Beszédem elején a „kies“ szót meg kellett magyarázzam, vigyázz, mert egy szó már gyermekeid lelki örökségéből is elveszett, s a lassan vesző szavak után elvesz az anyanyelvi örökség is. Az emberi közösségben ne vedd el hát a más örökségét, hanem oszd meg azt másokkal, hogy az utánunk jövőknek is maradjon az ősök örökségéből. Ámen.

DANCS LAJOS

KI A FELEBARÁTOM?

Lk 10,25—37

Mai életünkben, amikor az emberek közti elhidegüléssel és bizalmatlansággal találkozunk, egyre gyakrabban tevődik fel a nagy kérdés, aminél sürgősebb és fontosabb alig lehet számunkra: ki az én felebarátom, kire számíthatok?

Ki az én felebarátom? Ezt kérdezte az írástudó is Jézustól, amikor őt megkísérteni akarta. Erre a kérdésre mondta válaszképpen Jézus az irgalmas szamaritánusról szóló példázatát, melynek végén megkérdezte az írástudót: „Mit gondolsz, e három közül ki volt a felebarátja annak, aki a rablók kezébe esett?“ Valósággal az írástudó szívének szegte a kérdést, mely elől nem lehetett kitérni, felelni kellett rá. És mi volt a felelet: „Az, aki irgalmas volt hozzá.“

Jézus ezzel a kérdéssel és válasszal az irgalmas szamaritánusra terelte a figyelmet, őt állította a cselekmény középpontjába. Őt úgy látjuk, mint egy becsületes eszményi embert, kiből nem ölte ki az anyagiasság a szív nemes érzéseit, aki látja bajbajutott embertársa szenvedéseit és segít rajta. Nem szóval, nem üres vigasztalással, hanem szeretetből fakadó jó cselekedettel. „Odament, olajat és bort öntött sebére, és bekötötte azokat. Aztán feltette őt saját barmára, elvitte egy

fogadóba, és ápolta. "Úgy gondoljuk, hogy ezzel meg is tette azt, amit egy idegen ember bajba jutott embertársának megtehet. A többi már nem lehetett az ő dolga, hanem a hatósági szerveké, az orvosoké. Ám a mi emberünk nem elégedett meg ennyivel, tovább ment egy lépéssel. Nem azzal, hogy másnap kifizette a fogadónak a beteg ember ápolásának díját, bár ez is nagy dolog, hisz a szenvedés, a betegség egymagában is súlyos teher, hátha még szegénységgel is társul az. Ha minden betegnek, minden szenvedőnek, minden rászorultnak, szegénynek akadna egy könyörülő szamaritánusa, felére csökkenne a kereszt az emberiség vállán, felére apadna a könny, a bánat, a panasz. Ám adakozni akkor, amikor van miből, nem is olyan nagy dolog: aki kapja, annak kevés, aki adja, annak nem sok és nem is mindig az emberi jószágnek és szeretetnek a bizonyítéka. Hányszor adunk hangos szóval csak azért, hogy jobbnak látszodjunk a világ előtt, hogy tetszelegjünk vele. Ennél sokkal nehezebb dolog elmenni ahhoz a magámaradtt beteg emberhez, aki már dolgozni nem tud és kevés nyugdíjára utalva tengeti életének keserves napjait. El tudsz-e menni hozzá, tudsz-e segíteni magányán legalább meleg emberi szóval? Nem kerül pénzedbe és milyen nehezen szánod rá magad. Nem nagy dolog és mégis milyen nehéz megtenni, milyen kevesen gyakorolják. Az irgalmas szamaritánus éppen ezt a lehetetlennek látszó nagy dolgot cselekedte meg akkor, amikor a beteg szenvedő ember felé hajolt és kifizetve a költségeket, a fogadásra bízta: viseljen gondot reá.

Borát, olaját ruháját feláldozta. Inkább ő lásson szükségét. Gyalog ment az öszvér mellett, melyen a szerencsétlen ember ült. Éjjel pihenni kellett volna, hogy másnap folytatni tudja útját, de ő ápolta a beteget. A kalmár szellem azt mondja egy banit se adj haszontalan dolgokra, és ő még a későbbi kiadásokat is vállalta. De még, ha barátja vagy ismerőse volna a bajba jutott ember vagy legalább nemzetének fia. De nem barát, hanem ellenség, zsidó. Neki, a lenézett, sokszor megalázott szamaritánusnak eszébe juthatott az a sok sértés és bántalom, amit a zsidóság részéről napról-napra kaptak, és amit tűrniük kellett. Mert őket a zsidók nemcsak hogy nem szerették, de egyenesen gyűlölték és üldözték. Hiába próbáltak a zsidóság felé közeledni megértéssel, szeretettel, barátságos érzésekkel, azok minden ilyen kísérlettel szemben elzárkóztak, és ugyanakkor felhasználták minden alkalmat arra, hogy a szamaritánusokat elnyomják, megalázzák, bántalmazzák. S lám a szamaritánus mindezt elfelejtette. Nem nézte, hogy ki és mi, barát-e vagy ellenség az útszélén kifosztott, több sebből vérző szerencsétlen, hanem csak a bajbajutott embert látta benne, akin segíteni kell.

Valamit még felfedez, meglát a szamaritánus. Azt, hogy a jerikói útkanyarban lejátszódó dráma nem más, mint a két világhatalomnak: a jónak és a rossznak összecsapása, melyben a jóság lett a vesztes fél. Az igazság megsebesült, a szeretet vérző sebeket kapott, s ott fekszik kifosztva tehetetlenül az út szélén. Pedig a jóságnak, igazságnak, szeretetnek győzni kell, mert ettől függ az ő eljövendő boldogsága, családjának nyugalma, és az egész emberiség boldogsága. Tehát odaállt a veszített fél oldalára. s a maga jóságával, szeretetével és igazság érzetével meghódított egy emberi szívet a gyűlölet birodalmából.

A jerikói úton lejátszódó drámával ma is találkozunk az életben. Szemmel látható, kézzel megfogható küzdelmet vív az igazság és igazságtalanság, a szeretet és a gyűlölet. Kövessük az irgalmas szamaritánus példáját és álljunk a jóság, szeretet, igazság oldalára. Legyünk felebarátai, igaz felebarátai egymásnak. Ámen.

KI A MI ELLENSÉGÜNK?

Lk 10,25—37

Az irgalmas szamaritánus példázata alapján feleletet kaptunk arra a kérdésre, hogy ki az én felebarátom. Az, aki feltételek megszabása nélkül segít a felebarátján, jutalmat nem várva érte.

Ma újból felolvastam a példázatot azzal az előre megfontolt céllal, hogy feleletet kapjunk egy újabb kérdésre, hogy ki is a mi ellenségünk? A felelet adva van a jézusi példázatban. Ennek szellemében teszem fel a kérdést: Kit gondolsz azért, hogy ellensége volt a szerencsétlennek?

Erre a kérdésre csak ezzel lehet válaszolni: a rablók, akik kifosztották, megverték, aztán félholtan otthagya elmentek. Ez ellen, gondolom, senki sem tiltakozik, kivéve a tetteseket, akik, ha bíróság előtt állnának, mindent megtennének tettük igazolására. A történetet természetesen nem tudnák letagadni, de hogy az ítéletet minél enyhébbé tegyék, mentségeket hoznának fel. Tettetett felháborodással tiltakoznának a vád ellen, hogy ők ellenségei a szerencsétlennek. Hogy volnának azok, mikor még nem is ismerik, akkor látták először a jerikói úton. Különböben is ők nem is közönséges útonállók, rablók, mint ahogy az emberek állítják róluk. Ők becsületes emberek, akik Jeruzsálemben is azért akartak eljutni, hogy munkát keressenek és munkájukból becsületesen megéljenek. Útközben azonban elszakadt ruhájuk, elfogyott pénzüik. Tudták, hogy ilyen szálnalmas külsővel nem kapnak munkát, s ezért valamilyen úton tisztességes ruházathoz szerettek volna jutni. Pénzüik se volt, amiből vegyenek. Megpróbálták kölcsön kérni, de senki sem adott. Éppen emiatt keseregtek, amikor megjelent a kanyarban egy ember. Gazdag embernek tűnt. Megállították, pénzt és kenyeret kértek tőle, mert éhesek is voltak. De az semmit sem adott, becsületükben is bántalmazta őket, sőt még fegyvert is fogott rájuk. Rárohantak, hogy kivegyék kezéből a fegyvert. Dulakodás közben megsebesült az utasember. Ők tovább mentek, nehogy valaki meglássa és azt feltételezze, hogy ők rabolták ki. Sőt legfontosabb mentő körülményként felhozták, hogy nem is voltak beszámíthatók, mert Jerikóban elindulásuk előtt való este mulattak. Részegek voltak.

Bizonyára így védekeznének a bíróság előtt a rablók és megpróbálnák bizonyítani, hogy ők nem ellenségei a kifosztott embernek. Ám minden mentegetőzésük hiábavaló, mert jogos tulajdonában megkárosítani, becsületében megrágalmazni, életében megrövidíteni valakit súlyos bűn, melyért bűnhődni kell. E tekintetben mindnyájan egy véleményen vagyunk: a rablók ellenségei voltak a kifosztott embernek.

De én nemcsak a rablókat tartom ellenségnek, hanem a zsidó papot és a lévitát is! Vádam ellen elsősorban a vádlottak tiltakoznának, de szót emelnének ellene azok az eszmetársak is, akik ma élnek és minden bajbajutottal szemben így viselkednek. Hogy volnának ők ellenségei, — tiltakoznának felháborodással, — hiszen ők egy újjal sem nyúltak hozzá, még rossz szóval sem illették, sőt még haragosan sem néztek rá. Nem is bánthatták, hiszen ők elkerülték.

De hiába tiltakoznak, mert ellenségei voltak a kifosztottnak. Látták a bajbajutott embert és mégis letértek az útról, elkerülték. A kötelességteljesítés keskeny ösvénye helyett a szívtelenség, a könyörületlenség széles országújtára léptek.

Azzal is védekeznének a régi idők vádlottjai s az új idők lévitái, hogy ők félénk emberek. Nem volt fegyver náluk s nem tudhatták, hogy más rablók nincsenek-e a közelben, áldozatra lesve. De különben is nagyon sietős volt a dolguk, mert nekük részt kellett venniük az áldozaton, amelyet aznap mutattak be a jeruzsálemi templomban.

Íme a vallásosság álarcába búvó álkegyesség miképpen kerül szembe a szeretet isteni parancsával! Hányszor hallunk ehhez hasonló beszédet. Hányszor elmennék a templomba, de annyi dolgom van. Olyan szívesen segítenék rajtad, de sajnos nincs időm. Milyen szívesen elintézném ügyedet, de nem tehetem, hív a kötelesség, munkám mellől egy percre sem léphetek le. Elhívnálak szívesen egy pár napra, hisz annyit vendégeskedtünk nálatok, de sajnos kicsi a lakásom. Elvinném magammal egy pár hétre magára maradt édesanyámat, vagy édesapámat, de a gyermekek zajától nem tudnak pihenni. Hazamennék szívesen egy pár napra segíteni a megöregedett szülőknek, kik mindenüket elküldik nekünk, de a tengerpartra van jegyünk. Hány és hány ilyen és ehhez hasonló mentegetőzésekkel találkozunk mindennap. Vigyázz reá, mert az ilyeneknek hiába mondja a próféta: Isten nem égő áldozatot, hanem szeretetet kíván.

És végül elmondanak azt is, hogy ők igen jószívű emberek, de nem bírják nézni mások szenvedéseit, nem tudják hallgatni a jajszót, félnek a vértől. Nem volt boruk és olajuk a sebek kimosására, kendőjük a sebek bekötözésére, nem értenek a segélynyújtáshoz. De kötelességüket megtették, jelentették a hatósági közegeknek az esetet. Igen, talán ezek a mentegetőzésnek a szavai, de hiába minden szóáradat. Bűnösök, mert megszegték a szeretet isteni törvényét. Mert felelősök vagyunk egymásért, mint Isten gyermekei. De nemcsak az embernek, hanem még Istennek is ellenségei az ilyenek, mert abban a nagy küzdelemben, amelyben harcát vívja a jóság és gonoszság, senki sem maradhat semleges. Az állásfoglalás mindenkire nézve kötelező. „Tudok cselekedteidről, hogy nem vagy sem hideg, sem meleg. Bár hideg volnál, vagy meleg! Ezért mivel langyos vagy, és sem meleg, sem pedig hideg: kiköpök a számból.“ (Jel 3,15—16) „Senki sem szolgálhat két úrnak, mert vagy az egyiket gyűlöli és a másikat szereti, vagy az egyikhez ragaszkodik, és a másikat megveti: nem szolgálhattok Istennek és Mammonnak“ (Mt 6,24).

Választani kell. És te választasz is mindennap, mert az élet valamilyen formában mindennap elődbe állítja a szenvedő embert, s te vagy irgalmas szamaritánusa, igaz barátja, vagy ellensége leszel mint a rablók, a zsidó pap és a lévita.

De vigyázz, nehogy ellensége légy rossz választásod következményeként saját gyermekednek, mikor rablók módjára kifosztod; család-

dodnak, mikor annak gondját egész szívvel nem teszed a magadévá, nem osztod meg családod tagjaival, verejtékkel szerzett munkád jutalmát, hanem barátaiddal eltékozolod; embertársadnak, mikor becsületében megsebzod és közömbös szívvel elkerülöd; Istennek, mikor gyalázod és káromlod nevét.

Nekünk Isten mellett van a helyünk, követve az irgalmas szamaritanus példáját, s arra gondolva, hogy a legnagyobb irgalmas szamaritanus, aki valaha élt e földön, előttünk jár. Vállán golgotai kereszt, de töviskoronás homlokán a jóság fénye ragyog. Hallgassuk mindig hívó szavát: „Aki énutánam akar jönni, tagadja meg önmagát és vegye fel az Ő keresztjét.“ Ámen.

SZÉN SÁNDOR

FÉNYFORRÁS

Jn 9,5

Egyszerű dolog: világosság nincs fényforrás nélkül. A fizika tanítja, mi mindennap tapasztaljuk.

A fényforrások különbözőek, természetesek és mesterségesek, nagyok és kicsik, örökkévalók és időlegesek, szellemiek és a tapasztalati világ részei. Céljuk egy: világosságot árasztani, az életet fenntartani, a növekedést, fejlődést biztosítani, utat mutatni, a dolgok lényegét könnyebben megértetni, az eseményeket tárgyilagosan felmérni.

Fényforrás, ki ne ismerné?

— ott van az égen áldást osztogatva az égő Nap;

— az oszlopon, hogy settenkedő rossz szándékú embertől megvédje a békés járókelőt;

— a szobában, hogy az együttlétet kellemessé tegye a családban;

— a tenger partján, hogy hazafelé utat mutasson a hajóknak;

— járatlan ösvény szélén nyári estén szentjánosbogárként.

A vallás, a lelki és hitélet világában a mindeneket bevilágító, mindenre fényt derítő és minden sötétséget elűző fényforrás: Jézus, aki magárólmondotta: „Míg e világon vagyok, e világ világossága vagyok.“

Magunkévá tesszük a megállapítást: „Isten teremtett világában minden szépség között legszebb a világosság. Ami egyéb szépséget találunk ebben a világban, az mind a világosság fényében jut el a lelkünkig, hogy gyönyörködni tudjunk benne. „Ezért önként adódik, hogy az ember ösztönszerűen és tudatosan a világosság, a fényforrás felé tart. Ez a törekvés annál elszántabb, minél inkább nyomasztó a sötétség körülöttünk és bennünk.

Az emberiség szellemvezéreinek életcélja: gyertyaként önmagukat emésztve, fényforrásokká válni milliók számára.

Jézus tanítása fényforrás, világító szövétnek az ember sokszor homályba, ködbe torkolló életútján. Akkor pattant ki lelkének szikrája, amikor az emberiség életében beállt a „napfogyatkozás“ állapota, ami-

kor a hitetlenség és erkölestelenség felhője egyre fenyegetőbben ülte meg az emberi lelkeket.

Jézus ma is ugyanazzal a következetességgel szórja lelket és értelmet világosító fényét, mint amikor üstökösként megjelent az emberiség homályosuló egén. Az evangéliumokban megőrzött minden tanítás, minden szó világosságként árad az emberi lelkek felé. De, hogy a fény arcunkra hulljon, feléje kell fordulnunk, hogy a lelkünkbe hatoljon, ki kell tárulkoznunk.

Sajnos ezt nem mindenki teszi. Szívükben kialszik a szeretet, a jóság, az önzetlenség, a testvériség szent fénye, s lesznek így érzéketlen sötétlelkű, durva emberekké.

De hála Istennek olyanok is járják az élet országútját, és nem is kevesen, akik az ő tanításainak fényében élik meg az életet. Akik közelnek a fényforráshoz, akik bolygókként keringenek körülötte, feléje fordítják arcukat, lelküket. Azok ők, akik mindennapi életükben, egymáshoz való viszonyulásukban hordozzák, áldott bizonyosságát adják mély istenhitüknek, embert szolgáló szeretetüknek, az arany szabály szerinti életmagatartásuknak. Ez által válnak ők maguk is, bár kisebb vagy csak időleges, de a lélek, a szellem, az emberi méltóság, az Isten akaratának alárendelt élet fényforrásává, apró, de fénylő „szentjánosbogarakká“.

Jézus tanításainak időszerűsége és elengedhetetlen szükségessége nemcsak az egyén, de a közösség számára is fényforrás: Csak abban a családban van összhang, megértés, békesség, ahol az ő szelleme, tanításainak világossága fénylik. Csak az a közösség életképes, ahol Jézus tanításainak fénye világít.

Mi magunk vagyunk a társadalom, az egyház, a család alapsejtjei, s ahhoz, hogy mindenek szép és jó rendben legyenek, egy a szükséges dolog: megnyitni szívünket előtte, hogy belénk áradhasson tanításainak áldott fénye. Mihelyt hozzá igazodunk, egyszerre megváltozik gondolkodásmódunk, az élethez való viszonyulásunk, emberek iránti magatartásunk.

Jézus, az örök fényforrás, a felemészthetetlen égő csipkebokor bevilágítja a lélek sötét területeit. Jöjjetek és menjünk közel hozzá, hogy ne csak fényfoszlányok, de az ő egyéniségének és szellemarcának teljes világossága és melege eljusson szívünkig s lehessünk az ő világosságának továbbadói szóban, tettben és emberi magatartásunkban, ma és amíg élünk. Amen.

BIBLIAI FOGALMAK

CSELEKEDET — CSELEKVÉS

4Móz 23,19	Nem ember az Isten... Mond-e olyat, amit meg ne tenne, ígér-e olyat, amit nem teljesít?
Zsolt 33,4	Mert az Úr igéje igaz, mindent hűségesen cselekszik.
Zsolt 66,5	Jertek és lássátok Isten tetteit!

- Zsolt 92,5 Mert megörvendezettél tetteiddel, Uram, kezéd alkotásainak ujjongok.
- Zsolt 40,6 Uram, Istenem! Sok csodás tervet vittél véghez értünk, nincs hozzád fogható. Szeretném hirdetni és elmondani, de több annál, amit fel tudnék sorolni.
- Zsolt 103,10 Nem vétkeink szerint bánik velünk, nem bűneink szerint fizet nekünk.
- 1Sám 3,18 Ő az Úr. Tegye azt, amit jónak lát.
- Bir 10,15 Tégy velünk teljesen úgy, ahogy jónak látod.
- Zsolt 143,10 Taníts akaratom teljesítésére, mert te vagy Istenem!
- Mt 6,10 Legyen meg a te akaratom.
- 1Jn 2,17 De aki az Isten akarátát cselekszi, az megmarad örökké.
- Jn 4,34 Az én eledelem az, hogy teljesítsem annak akarátát, aki elküldött engem, és bevégezzem az ő munkáját.
- Jn 13,15 Mert példát adtam nektek, hogy amit én tettem veletek, ti is úgy tegyetek.
- 1Jn 3,18 Gyermekeim, ne szóval szeressünk, ne is nyelvvel, hanem cselekedettel és igazsággal.
- Jak 1,22 De az igének né csupán hallgatói, hanem megtartói is legyetek.
- 1Móz 4,7 Hiszen, ha jól cselekszel, emelt fővel járhatsz. Ha pedig nem jól cselekszel, a véték az ajtó előtt lesekedik, és rád vágyódik, de te uralkodhatsz rajta.
- 5Móz 6,18 Azt tedd, amit helyesnek és jónak lát az Úr, hogy jó dolgod legyen.
- 2Pét 1,5 Éppen ezért minden igyekezetetekkel törekedjete arra, hogy hitetekben mutassatok igaz emberséget.
- Jak 4,17 Aki tehát tudna jót tenni, de nem teszi: bűne az annak.
- Mik 6,8 Ember, megmondta neked, hogy mi a jó, és hogy mit kíván tőled az Úr! Azt, hogy élj törvény szerint, törekedj szeretetre, és légy alázatos Isteneddél!
- Jn 14,12 Aki hisz énbennem, azokat a cselekedeteket, amelyeket én teszek, szintén megteszi, sőt ezeknél nagyobbakat is tesz.
- Zsid 10,7 Íme, itt vagyok . . . hogy teljesítsem a te akaratomat, Istenem.
- Zsolt 37,27 Kerüld a rosszat, tégy jót, és itt lakhatsz mindvégig.
- Lk 10,28 Tedd ezt, és élni fogsz.
- Mt 25,40 Amikor megtettétek ezeket akárcsak eggyel is a legkisebb atyámfiai közül, velem tettétek meg.
- Mt 7,21 Nem mindenki megy be a mennyek országába, aki ezt mondja nekem: Uram! Uram! hanem csak az, aki cselekszi az én mennyei Atyám akarátát.
- Zsolt 62,13 Nálad van, Uram, a szeretet. Te megfizetsz mindenkinek tettei szerint.
- Lk 17,10 Azért tehát ti is, ha teljesítettétek mindazt, amit parancsoltak nektek, mondjátok ezt: Haszontalan szolgálunk, azt tettük, ami kötelességünk volt.
- Jak 2,14 Testvéreim, mit használ, ha valaki azt mondja, hogy van hite, de cselekedetei nincsenek?

- Jak 2,17 Ugyanis a hit is, ha cselekedetei nincsenek, halott önmagában.
- Jak 2,18 Mutasd meg nekem a hitedet cselekedetek nélkül, én is meg fogom mutatni cselekedeteim alapján a hitemet.
- Mt 7,12 Amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük.

ESZMÉK, GONDOLATOK

A szeretet, amely véget ér, sohasem volt igazi. (Augustinus)

*

Szabadíts meg engem a gonosz szenvedélyektől. Gyógyítsd meg szívemet minden rendetlen kívánságtól, hogy belsőleg meggyógyulva és jól megtisztulva: — alkalmas legyek a szeretetre, erős a szenvedésre, állhatatos a kitartásban. (Kempis Tamás)

*

A beteg léleknek bármilyen élet elviselhetetlen, az egészséges lélek számára az élet egyetlen neme sem kellemetlen. (Erasmus)

*

Nekünk igaz keresztényeknek csak egy Istenünk van, a mindenható Atya; akitől mindenek vannak. Igaz és szilárd alap ez, mely a próféták és apostolok írásaiból és ezzel egyenlő vallástételekből való, melyet soha senki meg nem hamisíthat, sem fel nem bonthat. (Dávid Ferenc)

*

Nyilván nem lehet mindenki Cicero vagy Platon, sem Vergilius vagy Homeros, de jó ember mindenki lehet. (Petrarca)

*

Az ember nádszál, a leggyöngébb a természetben. De gondolkodó nádszál. (Pascal)

*

Az erény bátor, a jóság sosem fél. (Shakespeare)

*

Vannak jogok, amiket adományozni nem lehet. (François Rabelais)

*

Bárki bármit tegyen vagy mondjon, nekem jónak kell lennem. Mint ahogyan az arany, a smaragd, a bíbor is mindig az marad, akármit mondanak is róluk. (Marcus Aurelius)

*

A boldogság élvezete nagyon jó, de még jobb, ha másokkal is megoszthatjuk. (Francis Bacon)

*

A szabad ember nagyfokú bátorsága egyaránt megmutatkozik a veszedelmek kikerülésében és legyőzésében. (Spinoza)

*

A barátság a lelkek egyenlősége. (Kodolányi János)

Ne higgy oly gondolatban, melynek szíved ellent mond. (Eötvös József)

A téves gondolkodás a lélek öngyilkossága. (Victor Hugo)

Szólj, gondolj, tégy jót s minden szó, gondolat és tett / Tiszta tü-
körként fog visszamosolyogni rád. (Vörösmarty Mihály)

Meghalni annyi, mint természetesen elveszíteni az időt s kivonul-
ni belőle, de viszont annyi is, mint megnyerni az örökkévalóságot és
a mindenüttvalóságot, tehát az igazi életet. (Thomas Mann)

Nem az a nagy, aki megváltoztatja az anyag állapotát, hanem
aki megváltoztatja a szellem állapotát. (Emerson)

Egy Istenarc van eltemetve bennem: / Antik szobor, tiszta, nyugodt
erő. / Nem nyugszom, amíg nem hívom elő. (Reményik Sándor)

Az ember annyit ér, amennyit a munkája. (Gorkij)

Miért nő a fű, hogyha majd elszárad? / Miért szárad le, hogyha
újra nő? (Babits Mihály)

Úgy nőjetelek bele eszméitekbe, hogy az élet ne tudja elragadni tő-
letek. (Albert Schweitzer)

A szeretet lángjaiban a legkeményebb vasnak is meg kell olvad-
nia. (Gandhi)

...az élet, a / reménytelenül szeretett: / egymásra-utaltság, s az
egymásra-utaltság legmagasabb fokon szervezett / formája a szeretet.
(Szilágyi Domokos)

Egyházköri közgyűlések

Egyházköreinkben a rendes évi közgyűlést a következők szerint tartották: a sepsiszentgyörgyi egyházkör Bölönben augusztus 12—13-án, a kolozs-tordai egyházkör Bethlenszentmiklóson és a maros-küküllői egyházkör Csokfalván augusztus 26—27-én és a székelykeresztúr-udvarhelyi egyházkör Szentábrahámon szeptember 16—17-én. A közgyűlések tárgysorozatán a következő fontosabb ügyek szerepeltek: az esperes évi jelentése, család- és beteglátogatási jelentés, leányegyházközségi és szórványgondozói szolgálat, valláserkölcsi nevelés, aranykönyvi adományok, építkezési-javítási kimutatás, az egyházi biztosító szabályzat tervezete, a következő év költségvetése és választások. A székelykeresztúr-udvarhelyi egyházkör véleményezte a székelyudvarhelyi második egyházközség megalakításáról előterjesztett határozatot, és javaslatot tett az E. K. Tanácsnak unitárius nőhallgatók felvételére a Protestáns Teológiai Intézetbe.

Az egyházköri közgyűlések szombat esti és vasárnap délelőtti istentiszteletén Pataki András magyarszováti és Pap László bágyoni, Fóris Zoltán marosvásárhelyi és Varga Sándor nyárádszentmártoni, Katona Dénes székelyderzsi és Márkos Ervin oklándi, Orbán Dezső kálnoki és Kovács István sepsiszentkirályi lelkész végzett szószéki szolgálatot.

Lelkészi értekezletek

A harmadik negyedévi lelkészi értekezleteket az egyházkörökben szeptember 5—13. között tartották. Az értekezleten dr. Erdő János tartott előadást: „Az unitárius vallás úrvacsorátana” és „A felszabadítás teológiája” címmel. Az értekezleteken a kolozs-tordai egyházkörben, Kövenden Fodor György petrozsényi, a maros-küküllői egyházkörben, Segesváron Kecskés Lajos szabédi, a székelykeresztúri-udvarhelyi egyházkörben Székelyudvarhelyen Barabás Áron abásfalvi és a sepsiszentgyörgyi egyházkörben Baróton Máthé Sándor olthévi lelkész végzett szószéki szolgálatot.

Lelkésznevelés

Július 15. és 21. között a Protestáns Teológiai Intézetben az I. évfolyamra felvételi vizsgát tartottak. A vizsga eredménye alapján az I. évfolyamra bejutott Sándor Szilárd és Krizbai Béla. Az I. évfolyamra az 1989—90-es tanévre beiratkozott Kelemen Szabolcs és Sándor Szilárd;

Krizbai Béla katonai szolgálatának teljesítése után az 1990—91-es tan-
évre iratkozhatik be.

A Protestáns Teológiai Intézet unitárius hallgatóinak az évnyitó istentiszteletén, szeptember 24-én dr. Erdő János végezte a szószéki szolgálatot. Az intézet évnyitó ünnepélye szeptember 16-án volt.

Püspöki vizitáció

Dr. Kovács Lajos püspök július 9-én a kolozsi, július 15-én a nagyváradai egyházközségben és 16-án az aradi leányegyházközségben tartott vizsgálatot; közben meglátogatta a bihari társzegyházközséget és a nagyszalontai szórványt. Kíséretében részt vettek: a Főtisztelendő asszony, Andrási György előadótanácsos, Farkas Dénes főszámvevő és Benedek Sándor esperes. A vizitáció során dr. Kovács Lajos püspök felkereste Vasile Coman ortodox és Pap László református püspököket, Dászkál István katolikus ordináriust Nagyváradon, Timotei Seviciu ortodox püspököt és Mózes Árpád evangélikus esperest Aradon.

A vizsgálatok során számbavették az egyházközségek valláserkölcsi életét, közigazgatási és anyagi ügyvitelét. Minden alkalommal istentiszteletet, keblitanácsi és közgyűlést tartottak. A vizsgálatok szeretetvendégséggel értek véget.

Személyi változások

Pálfi Dénesné Kereki Ildikó augusztus 1-től énekvezéri kinevezést kapott a bethlenszentmiklósi egyházközségbe.

Fodor György petrozsényi lelkész október 1-gyel állásáról lemondott és külföldre távozott.

■ *Július 5—9 között látogatást tett egyházunknál George Beach*, az Egyesült Államokbeli arlingtoni gyülekezet lelkésze. Látogatása során több egyházközséget keresett fel a kolozs-tordai, a maros-küküllői és a sepsiszentgyörgyi egyházkörben.

■ *Július 10-én az Egyházak Világtanácsának és az Európai Egyházak Konferenciájának két képviselője, Wilhelm Nauser és Jaques Maury meglátogatta egyházunk központját. A szívélyes megbeszélésen Püspökafia ismertette egyházunk történetét és vallásos életünk alapkérdéseit.*

■ *A svájci „Szabadelvű Kereszténység Uniója” július 10—13. napjain Genfben rendezte meg szokásos, három évenként tartandó Európai Teológiai Konferenciáját, melyen egyházunkat dr. Erdő János és dr. Szabó Árpád képviselték. A konferencia témája: „A gondolkodás, mint kihívás a jelenkori kereszténység számára”, melyről a következő előadások és referátumok hangzottak el: Dr. Kurt Koch: „Hit és gondolkodás a mai katolicizmusban; Uris Tanner-Herter: „A gondolkodás cél-*

ja a lelkész gyakorlatában“; William McMillan: „A gondolkodás mint kihívás az északírországi keresztények számára“; Dr. Gaston Wagner: „Kozmosz és káosz; rend és zűrzavar a világban és a teológiában“; Dr. Michel Despland: „Post-modernizmus és a filozófia feltételezett vége; kétségbe vonhatja-e valaki a gondolkodás lehetőségét?“; Dr. Pierre Parozz: „Hit és értelem“; Dr. Max U. Balsiger: „A konferencia konkluziói“. A konferencia munkálatai a teológiai pluralizmus szellemében ökumenikus légkörben folytak.

■ *Az Ótestamentum tanulmányozása Nemzetközi Szervezetének (IOSOT) XIII. kongresszusa* augusztus 27. és szeptember 1. között tartotta ülését Leuvenben (Belgium), melyen egyházunkat dr. Szabó Árpád teológiai tanár képviselte. A kongresszuson a bevezető előadást Chris Brekelmans, az IOSOT elnöke tartotta: „Józsué 24. A fejezet helye és szerepe a könyv keretében“ címen. A munkálatok az ótestamentumi kutatás négy nagy területén végzett munkát mérték fel és vették számba: 1. A Deuteronomiumi történetírás; 2. A Pentateuch; 3. A prófétai irodalom; 4. A Zsoltárok, Bölcsesség irodalom, Intertestamentális irodalom és Targumok. A munkálatok egyrészt plenáris ülések keretében folytak, ahol a nagyobb terjedelmű, értékelő, illetve a kutatás egy részterületét összefoglaló előadások hangzottak el, összesen 21. Másrészt munkacsoportok keretében zajlottak, ahol főként részkérdésekkel foglalkozó előterjesztéseket vitattak meg, összesen 87-et.

A kongresszus következő három évre André Caquot párizsi professzort választotta meg elnöknek. A lemondott John Emerton helyébe, aki a szervezet megalakulása óta töltötte be a főtítkári tiszteket, Arie van der Kooij professzort választotta meg.

■ *Az Unitárius Világszövetség — IARF — angol tagcsoportja szeptember 18—20. napjain Birmingham-ban teológiai konferenciát rendezett*, melynek témája: „A vallások együttműködése egy egységes világért“ volt. Egyházunkat a konferencián dr. Kovács Lajos püspök és Rezi Elek teológiai tanár képviselték. A gyűlés előtt és után egyházunk képviselői több unitárius egyházközséget látogattak meg Angliában.

■ *Az angol unitárius egyház „Fejlesztési szakosztály“ címen egy új ügyosztályt létesített a központban, azzal a céllal, hogy az unitarizmus ügyét az országban előmozdítsa és támogassa.* Az új szervezet vezetőjének John Midgley lelkészt választották meg.

■ *Az amerikai unitárius univerzalista egyház közgyűlése Eugene Pickett lelkészt, az Unitárius Világszövetség — IARF — jelenlegi elnökét, egyházépítő munkásságának elismeréséül, a „Kiváló szolgálat az unitarizmus ügyének“ jutalomdíjjal tüntette ki.*

■ *A homoródszentmártoni egyházközség augusztus 27-én ünnepélyes keretek között emlékezett meg temploma építésének 100 éves évfordulójáról.* Az istentisztelten Kászoni József lelkész végezte a szószéki szolgálatot. Emlékbeszédet tartottak Bencző Dénes homoródalmási, Gál Jenő nagyajtai és Kovács István homoródújfalvi lelkészek. Az ünnepély szeretetvendégséggel ért véget.

■ Az *Unitárius Világszövetség — IARF* — frankfurti központjának főkönyvelője, *Klaus Glindemann* szeptember 27. és október 1. között látogatást tett egyházunknál. Megismerkedett ittléte alatt egyházi központunkkal, majd látogatást tett néhány egyházközségben.

■ *Dr. Horváth Jenő*, Protestáns Teológiai Intézet ny. református professzora szeptember 13-án, 89 éves korában elhunyt. 40 éven át szolgálta egyházát a misszió, diakónia és a lelkesztés terén. A Házsongárdi temetőben helyezték örök nyugalomra.

Halottaink

Bartha Lajos főtanácsi tag, július 18-án, 81 éves korában Nagyajtán elhunyt. A temetési szolgálatot Gál Jenő esperes-lelkész végezte.

Péterffy István a volt kolozsvári unitárius főgimnázium ny. zene-tanára augusztus 24-én, 83 éves korában Székelykeresztúron elhunyt. A temetésen Báró József végezte a szolgálatot.

Sükösd György sepsiköröspataki énekvezér, életének 63. évében, augusztus 27-én meghalt. Temetésén Kovács István lelkész végezte a szolgálatot; az egyházkör nevében Török Áron sepsiszentgyörgyi lelkész búcsúztatta.

Emlékük legyen áldott!

Cox, Harvey: *Many Mansions. A Christian's Encounter with other Faiths* (Sok lakóház. Egy keresztény találkozása más vallásokkal). Beacon Press, Boston 1988. VIII + 216 l.

A könyv írója ismert amerikai protestáns teológus, a harvardi egyetem professzora, szerzője három korábbi nagy érdeklődést keltő munkának: *The Secular City*, *Turning East* és *Feast of Fools*. Munkájában a világvallások közötti dialógus jelenének és jövőjének aktuális kérdését vizsgálja. A könyv címe is, melyet Jn 14,2-ből vett — „Az én Atyám házában sok hajlék van“ — a vallások egymásmellettségére és elkerülhetetlen érintkezésére utal.

A vallások párbeszédét kilenc részben tárgyalja: Jézus és a párbeszéd, Az evangélium és a Korán, Krisztus és Krishna, Buddhisták és keresztények, Jeshua ben József rabbi, Krisztus keresése a Szovjetunióban. Túl a dialóguson: a felszabadítás teológiája és a vallások pluralizmusa, A szívtelen világ szíve: keresztények és marxisták vizsgálják a vallást, A vallás jövője.

Az egyes fejezetekben a szerző személyes találkozásait és párbeszédét írja le a hinduistákkal, buddhistákkal, keresztényekkel, zsidókkal, moszlimokkal és marxistákkal. A dialógus terén elért eddigi eredményekkel nem lehetünk elégedettek — állapítja meg Cox. Az előrehaladás akadályai elsősorban a világvallásokban erősödő fundamentalista irányok, melyek állást foglalnak a vallások közti párbeszéd ellen és annak híveit üldözik. A fundamentalisták vakbuzgósága nemcsak a dialógust veszélyezteti, hanem a világ megsemmisülését is előidézheti egy nukleáris háború közvetett kirobantása által. A párbeszéd megtorpanásához az is hozzájárult, hogy a vallás két eleme: az egyetemes és részleges közötti egyensúly megbomlott.

A dialógus lehetősége és szüksége következik mindenekelőtt minden vallásnak azon törekvéséből, hogy olyan személyeket és társadalmat neveljen, akik és amely az emberek egyenlőségén és kölcsönösen elismert méltóságán alapuló világot alkotson. Emellett adva van a világvallások isteni kijelentéseiben, a vallásfilozófiákban, vallásos tapasztalatokban, erkölcsi törekvésekben és a szentkönyvekben.

Cox a párbeszéd látható eredményeit az emberiség egységének felismerésében és a különböző vallások híveivel való gyakorlati együttműködésben találja meg. Senki sem marad változatlan, aki más vallások híveivel párbeszédbe kezd. Vallja, hogy a dialógus által szerzett tapasztalatok mélyítették istenismeretét és mély hatást gyakoroltak hit- és életfelfogására. „Igazi dialógusba lépni annyi, mint szent földre lépni, áldást és fájdalmat tapasztalni; felelős szolgálatot vállalni a világért és az emberiségért“.

Cox hisz a dialógus jövőjében. Előrejelzése: az emberiséget megosztó hitvallások, vallásos cselekmények, faj, nyelv, nemzeti hovatartozás és mindezekkel együtt a vallásos konfliktusok egyszer megszűnnek.

A könyv minden értéke mellett hiányérzetet, vagy egyes részekben éppen ellenérzést is kelt az olvasóban, de legalábbis továbbgondolásra késztet. Ilyen pl. az, hogy egyes vallásokról alkotott bírálata nem eléggé megalapozott, elemzései pedig egyes esetekben kívánnivalót hagynak maguk után. Cox munkája hiányosságai ellenére is a szakirodalom elismert értéke marad, a hívő embernek pedig útmutatást ad arra, hogyan lehet valaki igazi keresztény egy pluralisztikus világban. (—)

Markó Béla: *Olvassuk együtt. Versmagyarázatok*. Albatrosz Könyvkiadó. Bukarest, 1989. 152 l.

Vannak, akik nem kutatják, miért tetszik egy vers. Egyetlen elvárásuk, hogy érzelmi hatást keltsen a szöveg. Nem is szívesen olvasnak olyan verseket, amelyeket a régebbi korokban írtak, s megértésükhöz irodalomtörténeti, sőt nyelvtörténeti ismeretekre van szükség. A verselemzés tulajdonképpen irodalomtörténeti műfaj, mely segédeszközként bevonult az iskolai irodalomoktatásba, s túlzásba vitele nem egyszer ellenszenvet szül a diákokban. Mert a tudományos verselemzés nagyon is igényes, sok tudás és beleérzést kívánó szellemi tevékenység. Sokszor meglep a magyarázat, hogy miért is szép, miért is tetszik, miért hat ránk az a vers. Pedig az első olvasás élménye után ezeket a kérdéseket is fel kell tennünk, ha nem elégszünk meg a felszínes benyomásokkal.

A verselemzésnek számos receptjét dolgozták ki, egyesek az életrajzi adatokból, a keletkezés körülményeiből indulnak ki, mások csak a szövegre összpontosítanak; egyesek főleg a szerkezetet kutatják, mások a nyelvre, stílusra helyezik a hangsúlyt. Az iskolai verselemzésnek van egy középutas módszertana. Mindegyik elemzés-típus lényege végülis az, hogy olyan rejtett titkokat tárjon fel a verssel kapcsolatban, amelyeket az átlagolvasó másként nehezen fejtene meg, vagy éppen tévesen magyarázna.

Markó Bélát elsősorban a fiatalabb generáció műves-filozofikus költőegyéniségeként tartjuk számon, s legújabb, a Kriterion Könyvkiadónál idén megjelent *Égő évek* című verseskötetével egyszerre került ki a sajtó alól versmagyarázatokat tartalmazó könyvecskéje is, melyet az Igaz Szó Irodalom és iskola rovatában közölt elemzéseiből állított össze, bizonyítva, hogy legalább olyan jó irodalomtörténész, mint amilyen költő. Markó a verselemzés, magyarázás egyéni módját dolgozta ki. Bár az iskolás közönséget célozta meg, mégsem iskolai módszerekkel közelít a vershez, úgy hogy a kötet elsősorban a műveltebb, tanár- és lelkész-olvasóknak szolgálhat hasznos kalauzul. Mert Markó mindig egy-egy — a költészettel kapcsolatos — problémakörből indul ki, bevezetőben jó oldalnyi esszét ír erről. Utána tér rá a versre, melyet a problémakör illusztrálásaként, a kitérőt szempontról vizsgál. Így jóformán mindegyik verset más-más oldaláról világítja meg, s többnyire a lényeges elemekre mutat rá. Az is igaz, hogy egyik-másik versnél még jó néhány részletre, adatra rámutathatnánk a kimerítő elemzés igényével. Markó azonban nem elemzést, csak magyarázatot kíván nyújtani.

tani, kalauzt az együttolvasáshoz. Így vezet végig a magyar irodalomtörténet csúcsein, s közben megismertet a költészettel kapcsolatos legfontosabb esztétikai kérdésekkel.

A *Kömvives Kelemenné* népballada bemutatása a népköltészet és műköltészet, a Balassi-költemény a szépség és igazság, a Csokonai-vers az igaz művészet és giccs, a Vörösmarty-remekmű a vers és értekező próza viszonyának vizsgálatára ad alkalmat. Berzsenyiné az eredetiség, Petőfinél az egyszerűség, Aranyánál a beleélés és önirónia kérdésére tér ki. Vajda János sorai meg a szenvedés, boldogtalanság versihlető szerepére ébresztenek rá. Adynál a vers és kontextus (életrajz, kortörténet), Tóth Árpádnál vers és életmű, Juhász Gyulánál líra és valóság, Bartalis Jánosnál vers és szépség, Babitsnál pedig a művészet és díszítmény viszonyáról kapunk egy-egy kisesszét. Kassák Lajos verse az avantgarde és konvenciók összevetésére ad lehetőséget. Kosztolányi kapcsán a költő erkölcsisége, a József Attiláén a vers formája, a Dsidáén a forma és tartalom, az Áprilyén a hangulat és gondolatiság viszonya kerül előtérbe. Szabó Lőrinc verse ismét erkölcsi vonatkozások, a Radnótié pedig a forma új szerepe révén kerül bemutatásra. A kötetet kiegészítő Eminescu- és Blaga-vers magyarázatok közül érdekesebb az Eminescu-vers lefordításának műhelytitkaiba betekintést nyújtó írás.

A kötet talán legsikerültebb, legbeleérzőbb magyarázata, Babits *Osz és tavasz között* című verséről ilyen szemléletesen indul: „A művészet tulajdonképpen dísz. Ékítmény. Csecsebecse. Macska farkára kötött konzervdoboz. Nem a lényeket, ó, sohasem a lényeket, nem a semmit és nem a mindent fejezi ki, nem a kimondhatatlant mondja ki, hiszen azt nem lehet kimondani. A semmi megfoghatatlan, a minden áttekinthetetlen, így hát csak eme ésszel fel nem érhető fogalmak fáradságos feldíszítése marad a művésznek, látható, tapintható, leírható díszítményekkel, melyek ha mást nem, legalább a semmi hollétét és körvonalait sejtetni tudják. Hideg elmével nézve talán gyermeketeg munka ez, fölösleges szorgoskodás. Mégis az egyetlen lehetőség a jeltelen rettenet megjelölésére. [...] Díszek, csecsebecsék, ékítmények, ám nélkülözhetetlenek. Átaluk látszik a láthatatlan. Miattuk nem tud a macska egeret fogni“. Blaga vonatkozásában meg a költészet lényegéről ezt olvashatjuk: „Nem eszköze a költészetnek a kép, hanem lényege. Fő-fő princípiuma. Meglátni a világban valamit, ami több lehet, mint önmaga, mert látványként kifejezheti a láthatatlan és megfoghatatlan dolgokat, tulajdonképpen ennyiből áll a költői tett. [...] Minden dolog csak önmagával azonos, de minden dolog hasonlít valamiben a másikra. Lassúságában, gyorsaságában, hidegségében, melegségében, növekedésében vagy sorvadásában. A költészet értelmét ez a hasonlóság adja. Az a letagadhatatlan rokonság, amely összeköt minket a kővel, a fával, az éggel, a földdel, a léggel, a madárral és a csúszómászókkal is. A költői igazmondás így tulajdonképpen egy hazugságon, egy alapvető hamisságon alapszik: a különbözőségeket szándékosan eltakarva csak a hasonlóságot vonja versének fényudvarába a költő. Enélkül a hamisság nélkül nem lehetne verset írni. Minden vers összehasonlítás. [...] S mert a versben minden valaminek a képe, hát még a ritmus, még a zene is hasonlat vagy metafora. Semmi sem önmaga, mert ami nem éleszti fel bennünk a sorsunkkal való rokonság sejtelmét, annak szemlélésében nem lehetünk örömet.“

Költő-filológus kalauzunk az *Olvassuk együtt* lapjain több mint húsz lírai remekmű képesán nem csak az értő olvasásra vezet rá, hanem — a prédikálásban oly fontos — képes beszéd logikájára is. Érdemes vele tartanunk!

GAAL GYÖRGY

ELŐFIZETŐINK FIGYELMÉBE!

A Keresztény Magvető előfizetési díja 1989. évben belföldön évi 100 lej. amelyet a lelkeszi hivatalok útján vagy közvetlenül az egyházi központban (3400 Cluj, Bdul Lenin nr. 9) lehet kifizetni.

Magyarországi olvasók a Posta Központi Hírlapiroda külföldi előfizetési osztálya — Budapest VII. Lövölde tér 7 sz. fiókjánál fizethetnek elő. Más országokból a „ROMPRESFILATELIA sectorul Export-import presa P. O. Box 12.201 telex 19376 prsfir, București, Calea Griviței nr. 64—66 címre kell kifizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére 250 lej, amely P. O. Box 12.201 telex 19376 prsfir, București, Calea Griviței nr. 64—66 címre fizetendő.

XCV. • CLUJ • 1989/3

CUPRINSUL • CONTENTS**STUDII • STUDIES**

Paul Tillich: Dinamica credinței: Ce este credința? • Dynamics of Faith: What is Faith?	129
György Gaal (pregătit sub tipar): Insemnări autobiografice ale lui Lajos Kelemen. Partea 5 • Biographical Notes of Lajos Kelemen 5th Part	112
Dr. George M. Williams: Shinichiro Imaoka (1881—1988) • Shinichiro Imaoka (1881—1988)	152
György Gaal: Asociația Dávid Ferenc și publicațiile ei. Partea 1. • Francis Dávid Association and its Publications. 1 Part	155
János Gyöngyössi: Biserica unitariană fortificată din Aita Mare • The Unitarian Church-Fortress of Nagyajta	163

LUCRĂRI OMILETICE • SERMONS

András Pataki: Moștenire de la Dumnezeu: pământul • Our Heritage, Given by God: the Earth	170
Domokos Simén: Dumnezeu este moștenirea noastră frumoasă • God is our Beautiful Heritage	173
Dumnezeu are multe arme • God Has many Weapons	174
Lajos Dancs: Cine este semenul meu? • Who Is my Neighbour?	176
Cine este inamicul nostru? • Who Is our Enemy?	178
Sándor Szén: Sursă de lumină • The Spring of our Light	180
Concepte biblice • Biblical Conceptions	181
Idei, cugetări • Ideas, Thoughts	183
VIATA BISERICESCA ȘI ȘTIRI • CHURCH LIFE — NEWS	185
RECENZII • BOOK REVIEWS	189

Colectivul de redacție • Editors

Președinte și redactor responsabil: Dr. Lajos Kovács episcop. Membrii dr. János Erdő (redactor responsabil adjunct), dr. Árpád Szabó și Dezső Szabó (redactori), György András și Lőrinc Mikó.

Redacție • Editorial Office:

3400 Cluj — B-dul 22 Decembrie nr. 9. Romania. Tel. 152 71.

